

84(2=кар)7-ч
А 50

Кар: 4492
Д

Алииланы Шахарбий

КЮИКЮ

ДА

ДЖЫЛАМУКЪ

ДА

Алийланы Шахарбий

КЮИКЮ ДА,
ДЖЬЛАМУКЪ ДА...

Хапарла бла пьесала

Китабны суратларын
Текеланы Расул салгъанды

кар: 4492

А 4702280100—63 63—91
М 159(03)—90

ISBN 5-7644-0573-4

© Ставрополь китаб басманы
Къарачай-Черкес бёлюмю, 1991

Хапарла

КОКАЙНЫ ОНОУУ

Белгили заводну белгили отделини кѳуллукѳусу, пенсиягѳа кетген белгили тамадасыны орнуна кесин уулаб тургѳан Кокай, бир кюн эртденбла ишге келиб, отделге кирсе, — эски тамаданы эски столуну джанында джангы тамада олтуруб тура.

Кокайны бурун учу сууланган гардошлай болады, маѳтаны сыртыча дубурлу бети андан да бек дубурланады.

Алай болса да, тамада башын кѳлтюрюб мынга кѳарагѳанлай, кѳысыгѳыракѳ кѳзлери тѳгерекленедиле. Олтургѳан джаш адам Кокай бла ючде тургѳан болуб чыгѳады. Аты — Джамал. Институтдан сора юч джылны тышында ишлеб келгенди.

Кокай сейирсинген бла онгсунмагѳанны арасын да бир тукѳум бир болумгѳа киреди.

Джамал, ышара, ѳрге туруб, Кокайны аллына чыгѳады. Кокай да ышарады. Бир кесекни экиси да ышарышадыла, андан сора кѳучакѳлашадыла.

Ауузундан биринчи сѳз чыгѳаргѳан Кокай болады.

— Тобасто, кѳайдан чыкѳдың, Джамал Мынга кѳара! Чалбаш болуб кѳалгѳанса да сен да...

Былагѳа ушаш дагѳыда талай сѳзню чайнайды Кокай. Джамал да анга кѳре джууаб этеди.

Отделни кѳалгѳан кѳуллукѳчулары да келедиле. Бары да тамада бла танышадыла.

Аны ызындан бешминутлукѳ планѳркачыкѳ бардырылады. Ол бошалгѳанлай, хар ким столларында кѳагѳытланы шыбырдатыб тебрειдиле.

Киредиле, чыгѳадыла, чыгѳадыла киредиле... Телефонла зынгырдайдыла, кѳулакѳла тынгылайдыла, эринле кѳымылдайдыла. Айтыргѳа, иш барады дерге боллукѳду. Алай бла ол кюн да бошалады.

«Кетиб к̑алма, айтырым барды», — деген с̑злени Кокай Джамалны к̑улагъына шыбырдайды. Ахырында экисинден к̑алгъанла кетедиле.

Кокай, джууукъ джетген тамадасыны к̑атына джууукъ олтуруб, с̑зюн башлайды.

— Джамал, джаным-к̑̑зюм, мен айтмасам да, кесинг да сезген болурса, тамадалыкыгъа тюшгенинге бек мардасыз к̑ууаннганма. «Аны не сейири барды, джууукъ-тенг деб нек айтадыла», — дерге боллукъса, айтсанг да тюз айтырыкъса. Болса да, мен санга айтырыкъ башхады...

Адамны с̑юйгенинден с̑юймегени к̑̑б болуучанды. Ол себебден, джаш болуб, баш болгъанынг танылыб турады. Алай болса да, джылым бла сенден тамадама, айтыргъа, юретирге эркинме, борчлума. Андан сора да кесим да былайда, ма бу отделде ишлегенли иги танг кесек болады. Начальник этейик, деб да к̑̑б кюрешген эдиле. «Менден тири, менден джаш адам табылыр, мени к̑̑югъуз», — деб унамагъан эдим. Айтханымча, аллахха шукур, табылгъан да этди. Ол да кесими адамым — сен болдунг.

Аны сандырагъаным, ишни юсюнде сынамым, билимим аз тюлдю, алай а... «Бек анасы джыламаз» дегенлей, мени с̑̑зюм да артыкъ болмаз.

Алайды да эм алгъа ишни юсюнден башлайыкъ.

Ишни артына киши чыгъалмагъанды, иш а к̑̑блени чыкыгъанды артларына. Ишни тыйыншлысыча этген к̑̑ыйын ишди. Этсенг да, этгенинг к̑̑бюсюне билинмейди. К̑̑ыйналгъан, ишлеген, — сен, махталгъан, тишлеген — башха. Алайчыгъын кесинг да сезген болурса...

Ол себебден, джанымы к̑̑ыйыры, ишлегенден эсе, ишлегенча к̑̑ргюзтсенг, — кереклиси олду. Кертиди, анга да усталыкъ керекди. С̑̑з ючюн, бир-эки ууакъ затны эсинге алыб к̑̑ой:

К̑̑ашынг-башынг терен сагъыш басыб тургъанча болсун. Магъаналы ахсыныб, «та-а-ак» деген с̑̑зню айтыучу бол. Бара-барыб, джюрегинг таба да узал. Кагъытларынг бла мурукку эте тур да, папкаладан бири алыб, чыгыб кет да, замланы эшиклеринден к̑̑зюу-к̑̑зюу башынгы к̑̑аратыб, к̑̑айсы болса да, начальниклени бирини атын айт да, «кирмедими сизге?» де да сор. Андан сора директорну приемныйине кир, директорну кесинде болгъаны бла болмагъанын

бил. Джокъ эсе, бир да бир бек керек болуб соргъанча эт. «Адам къалайда да ишлерикди былай бла...» дегенча бир сёз ычхындыр. Ызы бла ауур ахсын. Кесинде болса уа, керти да бир айтыр затынг джокъ эсе: «У-у, кимге эсе да бирге звонить этерге унутханма да къойгъанма, артда кирирме. Заманны джокълугъундан джукгъа да джетишмейбиз», — де да чыкъ.

Алай этгенинги магъанасы тынгысыз адам деб айтдырмакълыкъды.

Къалайгъа барсанг да, къагъыт, папка болсун, чырт къолунгдан тюшюрме. Бара тургъанлай, бир затланы мурулдай, кимге эсе да, неге эсе да ачыуланганча этиб оза тур хар кимни къаты бла. Артыкъсыз да тамадаларынг эслерик джерде. Ала болсунла, директор болсун, саламлашхан төренг болса, бир «мармелад» сёзчюк айтмай озма. «Ариу сёзде ауруу джокъ», — айт да барма къой. Аны ючюн джугъунг да къорарыкъ тюлдю, аягъынг а таукел басар, киши сени тайдырмаз.

Собраниеледэ, иште «Догъра Токъалович айтханлай...» (директорубузгъа айтама) деучю бол.

Бу тукъум затчыкъланы эте билсенг, ишинг да баргъаннга тергелликди, кесинг да къыйналмагъанлай, жарсымагъанлай, юй жарлылыгъынгы да тындыргъанлай турлукъса. Мындан ары аллах айтса, энтда айта, юрете барырма, бизде биринчи атламларынгы уа быладан башла.

Энди отделибизге кёчейик. Отделдегиле уа, ишни санга джетдирмегенлей, сеникин, меникин да тындырыгъа керекдиле. Алай болур ючюн, санга андамында чалдыу этерикле бардыла да, аланы кеслери ариучукъ заявлениеле бериб джанларлай этерге керекди...

Кокай эм магъаналы оноун энди айтырыкъ болур эди, алай а Джамал билиб, билмей этди эсе да, Кокайны сёзюн бёлюб, ёрге турады.

— Сау бол. Кокай, эсима келмезлик затланы айтдынг. Иги этдинг айтханынгы. «Ариучукъ заявление бериуню» сенден башлайыкъ!..

Джамал, Кокайны хагок бетине къараб, ышарады. Кокай а ышармайды...

АПАЛИСТАННЫ ТАРЫГЪЫУЛАРЫ

Сиз къалай эсегиз да билмейме, мен а, ахырсы, хоншуларымдан бек инджилиб джашайма. Артыксыз да Ариуджан деб бир барды да, джаны табсыз джеринден чыгъарыкъ, керти айтама тоба, аты Ариуджан болгъанлыкъгъа, кэси бек сылыкъ, эрши джанланы бири болгъанындан кёбле хапарсыздыла элибизде. «Башына оноусуз, биреуню оноуун этер», дегенлей, бизге оноу этгенден озмай къалды, джашауу къаты бла озарыкъ, керти айтама, тоба!

Манга джан аурутуб, манга эзилиб тебресе, башын эки джанына атыб, ахырсы, ёзге этмейин, башын уу джыланны башын эзгенча эзерим келеди, джылан къабыны боллукъ къахмени, керти айтама, тоба!

— Ах, Апалистан, — дейди, манга айтады, — санга джаным асыры ауругъандан джюрек джауум бошалыб барады...

— Оу Ариуджан, къарын джауунг бла тил джауунг эсен болсунла ансы, джюрек джауунг ючюн а джанынгы нек къыйнайса, ол мен билген тилинг бла карнынг сау болсала, джюрегинге да аланы джаууларындан бир юлюш джетер. Къарнынг бла тилинг а, мени сартын, нэ заманда да абзырарла деб айталмайма...

Муну барын да мен айтама тили тутулуб, къарны джарыллыкъгъа, керти айтама, тоба!

— Алай болса да нек къыйналады мени ючюн аллай бир? — деб соруугъуз. Айтайым.

«Сени, — дейди Ариуджан, — атын айтсам джанлан этиме макъа тийгенча болама, этин макъала ашарыкъ, керти айтама, тоба! Сени, — дейди, — эринг сенден — манга айтханлыкъгыды, — бошаргъа айланады: аракъы ичеди, кеч келеди...» Къайдам не айтады, не къояды, осу, бусу, тудовойу-судовойу.

Ай джазыкъ, ай хариб, ол да мени эриме сёз табады! Эшек къадыргъа «эшек» дегенлей этеди, на-сыбсыз джан.

Иче эсе уа сени хурджунунгамы узалады, сени атангы, анангымы тойдурады? Не эте эсе да манга этеди — ол эркишиди, эркиши. Ансы, сенде да барды бир зат, эр аты болгъанлыкъгъа эски шляпасындан сора джугъу да къалмагъанды джарлы джанны.

Джортчу, чабчы болуб, юй джумушчунг болуб турады. Бойну асыры ингичкеден, харибни, джели ийилген, резин гинджича, баш токмагъын кёлтюралмай, ары бла бери дженге айланады. Тобукълары ийиле, кёнчеги салыныб, кеси аллына нелени эсе да мурулдай, суу агъашча аллына бюгюлюб, эки челекни алыб суугъа тебресе джазыкъсыннгандан джетиб челегин алыб... башына къаблаб, уруб тигилтиб къоярым келеди, андан сора эркишилигинг къалмагъан эсе... — деб, керти айтама, тоба.

Тиширыуну тюбуне тюшген эркиши — ол эркишими, аллахым айыб этмесин ансы. Бу хариб, ары-бери чабыб, Ариуджан да, атын айтмазма дейме, аты эшек боллукъ, керти айтама, тоба, — не эсе да, эр кибиги ары-бери чабыучу, кеси да сабий табыучу. Болгъа эди да аланы табханны да бир уллу аламахта санайды. Мени сартын, керек болса хар джыл сайын табыб барыргъа къолумдан келликди, алай а, аланы джоппу-джоппу табханда да хайыр кёрмейме. Эки джашым барды, да, ала хулиган болуб барадыла, къызым эсе — ол орамгъа асыры кёб къарай башлагъанды, тар джинса кёнчегин кийиб. Аланы ызларындан тууарыкъла иги боллукъларын билсем, энтда табарыкъ эдим. Не келсин, гарантия бек азды, таб джокъну орнундады десем да боллукъду.

Энди кертисин айтсам, меникиле хар кимникиледен аман тюдюле, алай а, мен «телиден туура сёз» деген адамладанма да, аны бла айтама сизге. Аны барын да сандырагъаным — ол джер къабарыкъны, керти айтама тоба, къозлай билеме деб башына сый тартханы ючюн айтханлыгъымды. Аллах, аллах, сенден сора къозлай билгенми барды дегин!

Алай эте келгенди да, а къыз, тюнене уа тамам ётдюргенди джибегиме, ётю буузулукъ ёребаш, керти айтама, тоба!

«Сенича болсам, — дейди, — Адей улуну, эриме айтады, ол ичиучюлени багъычучу больницагъа ашырыр эдим,» — дейди. Алаймы айтды, мен да артыма, аллыма салмадым да, келме къойдум «Адей улуну — дедим, бир джары да ашырырлай кереклиси джокъду — дедим, ол джарлы джанны, эр кибигине айтханлыгъымды, дизентериядан инджилген сыфатха джыйгъанса, ауузундан сёзю чыкъмайын, арбазында айланыб турурлай этгенсе: юйден чыкъ да баугъа кир,

баудан чыкъ да подвалгъа кир, андан чыкъ да аякъ джолгъа бар, андан да ишин бошар-бошамаз сени тауушунгу эшит да, чартлаб да чыкъ да суугъа чаб, Ходжаны эшегича чарсха барыб тургъан болмаса ар-базынг бла сени тегерегинге, олтуруб солууун алыргъа да мадары джокъду, ол огъай эсенг, насыбсызны. Танг джарыр джарымаз табсыз джерине шибжи джагъыб иймей эсенг, муну, керти айтама, тоба.

Харибни баш джанындан бошагъанса, — дедим, — ашырыугъа джетсек, сен ашыгъыргъа керексе ол дурдомму дейдиле, не дейдиле, къайдам, ол больницагъа. Кёз кёре тургъанлай адамны эркишилигин сыбдырыб алыб чепкен тюбюнге быстырдынг — дедим да къутурдум юсюне. Хыйла, ышармыш кёзлери гулмак-гулмак бурулдула сора, къарны буруб, сокъур ичегиси тутарыкъны, керти айтама, тоба!

Адей улуну уа — дедим дагъыда — не хатасы барды, — дедим, — иче эсе уа, эркишиле этгенни этеди, — дедим. Ол да кеси аллына ичмейди — дедим, — танышы, тенги, тамадасы бла ичеди. Аныча знакомствосу, блаты, сваты бар эсе биле болурса эринги, — дедим. Дауур эте эсе да, ол да эркишини ишиди, — дедим. Эркиши дауур да этер, къол да джетдирир, сауут-саба да сындырыр, керек болса, таб, къатын да къояр, къатын да алыр, ол затла ата-бабаларыбыздан келген затладыла, аны ючюн эркишиге айыб да, гур-ушха да этмезге керекди тиширыу. Сени эринги, — дедим, — не накъырдасын, не кюлкюсюн, не джырын, не тепсегенин эслемегенме сени таныгъанлы, — дедим. Адей улу уа, — дедим, — дауур этерни аллы бла, не да андан сора, джырламай, тепсемей хазна къоймайды, — дедим. Аны «Аракъыса, аракъы»... — деген джырын кесинг огъуна ненча кере эшитгенсе. Алайды да, Ариуджанчыкъ, мени ючюн чыртда валновайся этме, мени къыйналгъан джерим джокъду, — дедим да ашхы джардым джюрегин, джарыла, чачыла айланлыкъны, керти айтама, тоба! Ол кюнмюд, бюгюнмюд, андан сора манга сёз да айтсанг а, ариу Адей улу эсириб, хуна джанында тегереб да турсун.

Ах, арт кёзюуде уа, аман кюн келлик, керти айтама, тоба, бу джол Адей улугъа айтама, асыры кёб тегерерге къалгъанды да, таб, энди ашырыргъа да огъай демей эдим ол больницаларына.

Ай, аны манга джетдирген къыйынлыкъын Ариу-

джан бла аллах болмаса киши билмейди, айыбымы тышына чыгъарыргъа мадарым болмай турама ансы... Сизге айтхан болмаса, Ариуджаннга ёлюб да айтамамы ол затны, эри мени эримлей боллукъгъа, керти айтама, тоба!

(Джылайды)

1980

ХЫЙНЫ ДУУАЛА

«Бусагъатда машина алмагъан хазна киши джокъду, не да этиб, ол дженгил къымылдагъанладан бирни алыргъа керекди», — деген оноуну бегитедиле Обурлары.

Айтдыла — этдиле. Айтхан къыйынды ансы, этген — ишмиди. Обур джашын эрлай огъуна Къалмыкъ тюзлеге ашырады. Догъра, Обурну эм гитче джашы, тынгысызды, тириди. Анасына тартхан болур эшта. Бир кесек замандан къозуладан иркле, иркледен къозула этерге къолундан келликди. Маллагъа дери да бир-эки джерде тирилик эте келген джашды. Снабжениеде бир бёлек заманны тирилгенди. Андан тюшген «кыйынына», «бу баш тутхан адам болур, ким эсе да» деб айтырлай белибауун киндигини тюбюнден кысыучу адам бачхычладан кыйыналыб минерлей, тюбюнде джарагъан гаражы бла бир юй да ишлетгенди.

Гараж болгъан джерде уа машина боллугъуна не сёз. Догъра юч джылны маллада тирилик этиб, анасы, Обур да заманын бош ашырмай, сатыу-алыу дыгаласлада узакъ, джууукъ джерлеге да талай кере рейсчикле этиб, ахырында экиси да юйге джыйылдыла. Тюшюрген ачхачыкълары, хайт десе, эки «Жигулиге» джете кетерикди.

Да, энди алгъандан сора джукъ къалмагъанды... Тохтагъыз, «правала» уа? Э-э-э!.. «Права!» деген ол неди, аллах ючюн деб айтсакъ? Хе-хе, «Жигулини» аллыкъ джаш «праваланы» къайдан да табха эди! Ойнай тура кёреме сиз!

Алайды да, къолдан онюч мингнге джап-джангы «Ладаны» аладыла. Мычымай ол биз къоркъуун этген «правала» да Догъраны хурджунуна тюшедиле. Кёб, аз айтыгъыз, Догъра тири джашды да, тири

джащды. Бир кюнню ичине хоншу шофер джащны кючю бла «Ладаны» джюрюшге салады. Антсыз болгъа эди, энди машина Догъраны айтханындан чыкъ-маса! Алай болса да, ол кече анасы кѣлюне келген къоркъууун айтады:

— Догъра, джаным, бюгюнлюкде, аллах айтса, муратыбызгъа джетдик — юй ишлетдик, машина алдыкъ...

— Энди бир келин алсакъмы дейсе? — дейди Догъра диванда сыртындан тюшюб, ашагъанын ичине сингдире, тютюнню да бокъсурата.

— Оу, джарлы, Догъра, — дейди Обур, — энди уа бизге огъай дерик къыз, ол ким болса да, тели бол-лукъду. Алай а аллай къыз болмаз, эшта. Анга къор-къуу джокъду, мен бусагъатда айтырыкъ башхады. Сен асыры таукелсе, кесиме ушаш. Ол себебден ай-тырым да, тилерим да машинангы сакъ джюрют, бек эсириб минме, бек къызыу сюрме. Аллах айтмасын ансы, санга джукъ болгъаны болса...

— Хо, хо, ангылагъанма... Хи-хи, оллахий, ання, бюгюн ол юреннген сагъатымда бир да аямай сюрюб бара тургъанлайыма, бир къаз сюрюуге тюбеб къал-дым да, джунчууракъ болуб, бир талайны аякъларын кѣкге айландырдым, тейри, хи-хи-хи!

— Худжу къаллыкъла, кимникиле эдиле эке?

— Да не башхасы барды, кимникиле болсала да, баса тебресенг, аныкъы-мунукъу деб къарамайса да.

— Киши эслегенми эди?

— Огъай, огъай! О къой, ала чипуха эдиле... Ання, бир зат кѣлюме келгенди. Эсингдемиди, сен бир афендини хапарын айтыучан эдинг, къайда эсе да элни кыйырында джащай болур дейме...

— А-а, немегеми айтаса... Махай афендиге айта болурса... Сора уа, сора?

— Хо, хо, хо Махайды, Махай! Ол залим дууала джащыучанды дей эдинг, барыб андан бир дууа алыб келсенг а...

— Не болгъанды, нек айтдың алай?

— Былай бир иги дууа джазса, машинаны ичин-де тагъыб айланлыкъ эдим. Аллай дууа неден да сакъларыкъ эди.

— Ий, бир аллах, аны тюз айтдың, Догъра! Кел-чи алкъын джатар заман болмагъанды, барыб ке-лейик.

Догъра, секириб къобуб, хазыр болады.

— Ання, Махай ёлгеннге алай джюрюй болмаз, дейме?

— Джюрюгенни къой, чабханлай да барады, ёлгенле джашатадыла Махайчаланы ансы, не бла баш кечиндиредиле деб тураса? Дууагъа джетсе уа — аныча джаза билген киши джокъду, артыкъсыз да — хыйны дууаны. Хыйны дууаны алай къатдырады, алай къатдырады. Основной иши — дууаладыла, дууала! Хы, хайда, кетдик энди.

— Догъра анасын къатына олтуртуб, джолда скоростланы да алмашдыра, биринчиден ючюнчюге, экинчиден төртюнчюге тюшюре, «Ладаны» мукъут этиб, салыб Махайланы юйге келедиле. Арбазда алларына бир хырхатамакъ, чубуркъуйрукъ самыр чыгъады. Догъра анасыны артына къачады. «О къоркъма-къоркъ, аман джаш, алай кирик этеме ансы, итлик болумум да къалмагъанды...» — дегенча, къарт самыр, арт аякъларына чёгелей, ауузун бир къарыш ачыб эснейди.

— Къачма, тиерик-зат тюлдю, кеси да мени иги таныйды, — деб, Обур барыб мутхуз джанган гитче лампачыкъны тюбюнде эшикни таукел къагъады.

«Кимсе?» — дегени бла биргелей, эшикни ачыб, гардош ууулгъан джугъу къоллары бла, бурун учунда да гардош къабукъ джабышыб, сенчадан Махайны къатыны къарайды.

Брмакъларын бирем-бирем джалай:

— Оу, Обур сенмисе? Келигиз, кел, кел... хычын этеме дегенме да... Къолунгу да тутмайма...» — дей, башында терсине кетиб тургъан джаулугъун къолуну сырты бла тюзете, Обур бла Догъраны алларында тебджилдейди.

— А къыз, кечирек да келебиз, алай, а келмей чыдаялмагъанбыз... немечик алгъан эдик да... ол артда чыкъгъанладан... къалай эди аты, Догъра?

— «Лада».

— Хо, хо. «Лада», «Лада»...

— Ия? А къыз, нечик иги этгенсиз, къурман болайым джаныгъызгъа. Джюн джуууучу порошок болур?..

— Оу, сен а, Къырымхан!.. Лехкобой машина алгъанбыз, — дегенлигимди. Аны айтама.

— Ах, ах! Не уллу джангылгъан эдим, ёлге эдим

андан эсе. Огъурлу болсун, сау тутугъуз, эсен джюрюгюз, онг машина болсун. Хайырлы болсун, ырысхыдан толсун!

Ичинден: «алгъан эсегиз, алыныб-къутуруб айланыгъыз» дегенликге, тышындан, тюрлю-тюрлю бояулу, джюн бёрклени базарда тизгенча, Къырымхан алгъышларын дагъыда тизерик болур эди, Обур сёзюн бёлюб «гюнахлы» болмаса.

— Сау бол, сау бол, джаным. Махай юйдемиди?

— Неме... анга айта эсенг а... ол а.. неме... юйде уа юйде кибикди, алай а...

— Сени уа «немелеринги артымы боллукъду» дегенча, Обур эрлай огъуна эшикни ачыб, ызындан да Догъра, ичгери киредиле. Кирселе гуммослу, къынгыр агурчача, боз бурнун салындырыб, текени сакъалыча, саргъылдым мыйыкълары да бири энгишге, бир ёрге айланыб, къайда эсе да теренде гитче кёзчюклерин да, салам кюлтелеча, къашлары басыб, Махай эски диванда, башы да уллу къуш джас-тыкъгъа терен батыб, сызгъыргъан маталлы хурулдай, мюйюшде да хоккейистле бир-бирлери бла салыша тура.

Къырымхан, джанындан суйген Махайны уртлагъанчыгъын сезиб къоядыла деген къоркъууну этиб, къолларын да хотасына сюрте, ашыгъыш: Немеди... Обур, джаным, сууукъ чабдыргъан болур, къалай да болсун, бир кесек неметгенди да...» — дейди.

— Ах, ах, ах аурубму турады? Аман болду да, а къыз, — деб Обур джан аурутуб бошар-бошамаз, телевизорда Озеровну «Го-о-ол!» деген ауазына Махай, осал джеринден миз чанчылгъанча, диванда ёрге секириб, джукъусурагъан кёзчюклерин телевизор таба джандырыб, къатында сюелгенлени да эслемей, хырха тамагъын бошлайды «Аферим, Озериб, аферим! Маладес, оллахи, урдула бизникиле, урдула! Беклер эдиле, тейри, кеплер эдиле, тейри!»

Къырымхан амалсыз болуб, эрини джелкесинден тюртеди: «Оу, а киши, не этгенлигинди, ауруб тургъанлай, сандыракъ этмей эсенг»

— Кет, кет, къатым, мешайт этме, ауругъан мен тюлме, сенсе! Тоба, тоба, джукълаб къалгъаныма къара, — дегени бла къонакъланы эслейди.

— Хо, да, оллахий, бир кесек ауругъанчыгъыбыз да барды, алай болса да адамгъа айтырлай хатабыз

джокъду. Къатын, къонакълагъа шиндик сал. Айыб этмегиз, аллах ючюн, хоккей-окей эсе да бу пасыкъланы оюнларына бир-бирде къараб да къоябыз... — дейди Махай амалсыздан.

— Хо, хо, къайгъырмаз, афенди, бара-барыб кёз ачмасанг да болмайды. Энди, олтура да турмайыкъ, кесибиз да кеч келгенбиз... — деб Обур, Махайны къатына олтуруб, замансыз заманда не ючюн келгенлерин айтады. Махайны кёзлери жарыйдыла. Къатынына къагъыт-къалам келтиртиб, айтхан дууаларын, хоккейге да кёз джетдире, эрлай огъуна сызыб береди.

Дууаны Махай къаллай харифле бла, не тилде джазгъанын айтабыз десек, алдарбыз. Андан эсе, алайчыгъын къармамай къояйыкъ. Не джашырыу, не тилде джазса да, Махайгъа башхасы джокъду. «Дууа дууалыгъын этсин ансы, андан башхасы сизге неге керекди», — деб къоюучанды кеси да.

Дууаны багъасы он сомчукъну алгъандан сора, Махайны ахыр сёзю ол болады:

— Тегеран, джашым, Догъра, къайда да бол, не хата да эт, — дууаны унутма, эсингде турсун. Мен айтханча этсенг, бир да къоркъма санга джукъ болады деб. Ол огъай эсенг, шопурланы барыб тохтагъан ахыр-дугъурийлери да сенден джанлаб озмасала, Махай да бу эки мыйыкъны бош джюрютеди. Дууангы машинангы ичинде кёз тууранга тагъарса. Алайды да, джанымы къыйыры, сау-эсен джюрю!

Обур да, Догъра да талай кука сёзню айтадыла. Махай, босагъагъа дери ашыра барыб, телевизорда биягъы Озеровну «Го-о-ол! — деген ауазын эшитгенлей, эрлай огъуна ызына туракълай «Айыб этмегиз, аллах ючюн, ызыгъыздан къарамайма... бир кесек ауругъанчыкъ этеме... — деб къонакъла эшикден чыгъар-чыкъмаз, барыб, диваннга джарашыб, Озеровгъа да хоккейистлеге да энтда «маделесни» басыб, къууанч тыбырлы болуб къалады.

Къырымхан да аланы босагъадан ашырыр-ашырмаз ташаяды ызына. Къонакъла ишлерин тындырыб чыгъаргъа, джангур да иги танг джауа тура.

Догъра «Ладаны» улута, сарната, аманны кеминде ызына айланады. Джангы машиначыкъ педальгъа басылгъаны сайын сарнай, чархлары да джолну эки джанына кёзюу учханлай, уллу джолгъа чыгъар джерде келиб индекге тюшеди.

Догъра газны ахырына дери басады. «Лада» джанын-къанын аямай гууулдайды, арт чархлары батмакъ биямукъну ичинде илинир зат табалмай дыгалас этедиле.

Догъра, бир-эки кере чыгъыб машинаны тюбуне къараб, тегерегине айланыб, кеси да суу кылды болуб, этер мадарын табмай, къайтыб келиб, биягъы моторну джылытады. «Ладачыкъ» къалтырайды, титирейди, алай болгъанлыкъгъа, чархла бир джерде къатыб тургъан болмаса, орундан тебмейдиле. Обурну тохтаусуз берген командалары да болушлукъ этмейдиле.

Заман кече арасы болгъанды. Джангур тохтаусуз къуяды. Джангылыб бир озгъан машина, не арба болса уа — дынг! Ахырында Догъра болгъан амалын тауусуб, бетин суу, тер да джууа, джылары келиб, бусагъатха дери кесин кючден тыйыб тургъанча, эринлери къалтырай, анасыны къулагъына къычырады: «Теберирге керекди, теберирге!»

Асыры илгенгенден Обур орундан ёрге секириб: — Оу, Догъра, алай къалай къычыраса, сангырау тюл шойма да. Теберирге керек эсе, теберейим, джаным. Кеси чыгъармы эди деб тура эдим ансы.

Бу узунлугъу, бу кенглиги деб айтырча болмагъан, дюккюшча, Обур барыб семиз къолларын капотха тирейди.

— Так, энди иги тынгыла. Мен «Газ» дегенлейиме, тебер, — дейди Догъра.

Буйрукъ бериледи, «Жигули» улуйду. Обур да тебереди. Башха заман болса, «Жигулини алай тургъанлай Обурну сыртына джюклесенг да кёлтюрлюк эди, алай бусагъатда, не келсин, харибни аякълары джер тутмайдыла, батмакъда тайыб баргъан болмаса. Тайса, тайсын, силкиндириб а кюрешеди. Кёзюу-кёзюу, сыртын, имбашын, кёкюрегин тиреб кёреди. Не келсин, болмайды да болмайды...

— Къайда энди, артына тебериб да бир кёр, — дейди Догъра... Биягъы командасын береди. Обур тебереди. Таб, бир-бирде машинаны арт джанын кёлтюрюб да иеди.

Башындан джаулугъу да тайыб тюшюб, аякъ тюбде къара халек болады. Тышындан ашхы джиби-генликге, кеси асыры терлегенден Обурдан чыкъгъан тылпугъа къарагъан: «Къайнагъан къазанны ба-

шы ачылыб турады», — дер эди. Бети юсю да батмакѳдан толуб, таралмагъан чачы да суу кылды болуб, эшме кибикиери да джабагъыча салыныб, алынган адамны сыфатына киргенди.

Бир заманда... Обурну эсине дууа тюшеди. Томала-томала, къысха-къысха солуй, келиб машинаны эшигин ашыгъыш ачыб: «Догъра, дууа къайдады?» — деб сорады.

Таныялмагъанча Догъра, анасыны «алмасты» бетине бир кесекни джити къараб туруб, ауузундан бир сѳз да чыгъармай хурджунларын дженгил-дженгил къармайды.

Къармаса къармасын — дууа джокъ! Ийнанмай, экинчи кере да излеб чыгъады, дууа чыкъмайды.

— Ах, Догъра тас этиб къоярса да, эшигибизни джабарса!

Экиси да дууаны излейдиле. Машинаны ичин тинтедиле, тышына чыгъыб фараланы джарыгъында батмакъны къармайдыла, алай болгъанлыкъгъа дууа думп-тас!

Терсликни шайтаннга салыб да кѳредиле, амма, Обур этген акъыл бла, шайтан дууагъа къатылмазгъа керекди. Не ючюн десенг, хар дууа аллахны аты бла башланнганы себебли, шайтанны аллахдан къоркъмай мадары джокъду.

Узун сѳзню къысхасы — шайтанны терслиги бар джокъ эсе да, дууаны табалмай, биягъыла «Ладаны» ичине джыйыладыла.

Ахырында Обурну ачыуу бурун учуна сыйынмай, тышына тѳгюлюрге излейди. Кеси алайчыгъын сезиб, зырафына тѳгюлмесин дегенликден Догъраны юсюне къуяды.

— Билдингми энди нек мычыгъаныбызны былайда? Кече ортасында андан бери келиб, сау тюменни да джоуб, дууаны алгъандан сора аны сансыз этиб къояргъа къалай болады? Къайда этдинг, къалай этдинг тас? Махайны айтханын эшитген эдинг да «Не болсун, дууаны унутма» — дегенин. Сен а алайдан чыгъар-чыкъмаз унутхан болур эдинг, энди уа, кѳресе... Аны къачы джетиб турабыз ансы, былайдан чыгъалмазча не къыйынлыкъыбыз бар эди.

— Тохта, ання, болдунг энди. Андан эсе, не этеибизни сагъышын этерге керекди. Дууаны уа къуру да эсимде тутханлай тургъанма деб акъылым алайды.

— «Акъылым алайды...» Ол акъыл тюлмюдю бизни батмакъгъа олтуртуб тургъан. Ай, сени акъылынгга...

Анния, билемисе, акъылыма бир зат келеди бусагъатда. Эсингдемиди, Махай дууаны джазгъан сагъатда къатыны Къырымханны къаллай кёзлери бар эди?

— Санчанга нек сёлешесе, Догъра? Къырымханны кёзлеринде уа ненг къалгъанды?!

— Сабыр, анния, сабыр. Бери тынгыла. Мен аны ол сагъатда кёзлерин алай таб кёрмеген эдим. Асыры хыйла тукъум бурула эдиле ары-бери.

— Сора уа, сора? Не ючюн айтханлыгъынгды аны?

— Аны ючюн, анния, дууа мен акъыл этген бла, хыйны дууа болургъа керекди.

Аы эшитгенлейине Обурну бети зугул болады. Джашы айтханны булутлары Обурну мыйысын басыб бошасала да, хоп деб ийнаныб къалгъан къыйын болгъаны себебли, аллында Махай ол итликни къалай этер деб, дууаны хыйнылыгъын ётюрюкге чыгъарыргъа бир кесек тырмашады. Алай а, Обурну теориясы бла адам улуну юсюнде зарлыкъ деген къалгъан затдан кёбюрек болгъаны себебли, кёб турмайын аны мыйысы булутладан ийнанмакълыкъны «кюн таякъларына» чыгъады. Мыйы къызгъандан къызыб, ахырында джашыны сёзлерине толу ийнаныб, «дуу» деб джанады. Догъра да, кеси айтханнга бек болур ючюн, «петеген», «бензин» табханын ол отха къуяргъа къызгъаныб кёймейды.

Алай болса да, къобса алдай Обур къобсун, къарангы джолну да джарытырлай, ауузу от чагъа, Махайлары таба айланды.

Анниясы не муратда сызылгъанын сезелген да этмей, Догъра ызындан тебрегенлейине, Обур айланыб; «Сен машинаны къатындан кетме! — деген буйрукъну бериб, — тохта мен аны...» — деб ташаяды къарангыда. Догъра, не этерин да билмей, ызына къайтыб, «Ладасына» олтурады.

Обур, джан солуу эте, атылыб келиб, Махайланы эшиклерин, терезелерин кёзюу-кёзюу ачылуу къагъады.

Энди ол къагъа турсун, Махай бла къатыны не этселе да уятыр, аны энтда аякъ алышын кёрюрбюз, бусагъатда уа Догърагъа къайтайыкъ.

Джибигени татыб, иги танг суукъсураб, «бардочокдан» сигарет алыб къабындырыб, аны да тютюн-лете олтурады.

Бир заманда къараса — терезеден эки кёз джаныб тура. «Баям, бёрю! — деб келеди кёлюне. Иги эс-леб караса — Махайланы Самырлары! «Къайдан келди бу сылыкъ бери?» — дейди кеси кесине.

Самыр бир терезеге хамхотун тирейди, бир эрнин-бурнун джалайды, бир хиликге этгенча, тишлерин ышартады. Догъра да, Самырдан кёзлерин алмай, джити къараб турады. Кесек замандан Самырны хамхотуна Махайны хамхоту къошулгъанча болады, андан сора Къырымжанныкъы, аны ызындан Обурнукъу. Алай эте келиб бары да бирден кюледиле. Догъраны санлары къыйыладыла, юсюн къара тер басады. Терезеден къарагъанлагъа дагъыда бир сылыкъ хамхот да къошуладыла. Догъраны башында «хыйны, хыйны, хыйны» дегенча бир зат тепсейди. Хамхотла кюлкюню тохтатмайын барадыла. Амалсыздан Догъра кёзлерин къысады. Эринлери «бисмилляны» къызыу-къызыу шыбырдайдыла. Алай бла, эс ташларгъа джетиб тургъанлай, терезе къагъылады. Догъра, илгениб, кёзлерин ачыб джабады. Эринлери «бисмилляны» айта, асыры къызыу къымылдагъан-дан безгекден къалтырагъанча боладыла. Терезе да бекден бек къагъыла келиб, сора адам ауазгъа кечеди:

— Эхей, Догъра, сенмисе?!

Таныш ауазны эшитгенинде, кёзлерин ачыб терезеге къарады.

Салонну чырагъын джукълата башлаб, ауазны ышангылыча кёреди да ол муратын къояды. Ахырында уа ауазны иесин — школда биргесине окъугъан Далхатны танийды. Догъра машинасыны эшигин къолу къалтырай ачады. Тышына да чыкъмагъанлай, салам берген Далхатха къолун узатады.

Далхат:

— Алан, сакълагъанынгмы барды, кеч эте былайда нек тураса?

— Хо, да, ання былай Махайлагъа кирген эди да...

— Асыры узакъ тохтамагъанмыса?

Догъра Далхатны тартаракъ болуб тургъанын эслейди, болса да къатына олтуртады, хапарын айтады, алай а Махайлагъа нек келгенлерини чурумун

айтмайды. Алдаса, кьалса да бусагъатда Далхат неге да ийнанырчады.

Далхат да, кьыз ызындан барыб келгенини хапарын айтыб бошаб, анда сызгъан «экстраны» пиджагыны джан хурджунундан чыгъарады.

Далхат:

— Хата джокъду, Догъра, машинаны да чыгъарырбыз, алай а андан да алгъа, келчи, бирер сточукъну барлыкъ джерине ашырайыкъ. Кесинг да сууукъсураб тургъанча кёрюнесе... Аллах айтса, станчыгъынг болур?

Далхатны ауузундан ол сёз чыгъар-чыкъмаз Догъра стакан бла сохан джартыны чыгъарады. Далхат кьуяды. Джангы юдегиленнгенлеге да бир-эки алгъыш кибики этиб, Догъра кьуюлгъан стаканны агъызыб, сохан джартыны бурун тешиклерине кёзюу-кёзюу тирей келиб, кьыйырындан «гъыжт» этдириб кьабады. Кьалтырай тургъан санлагъа бир кесек асыу болгъан болур эди, аны ючюн разылыгъын билдирген халда Далхатны бойнундан тутуб бир-эки силкиндиреди. Далхат да разы болгъанынги сезиб турама» дегенча, Догърагъа джууабха, аракъыдан кесине да кьуя, иги танг таууш этдириб бурнун тартады. Андан сора алгъыш сёзге кёчеди.

— Да, Догъра, машина алгъанынги эшитген эдим, алай а кесинг бла тюбешиб, алгъыш этерлей болмагъанма. Не джашыруу, терслик кесингдеди, «джуугъан» сагъатда биз чакъырылмагъанбыз...

Догъра кесин кьоруулар муратда мурулдай да бир башлайды, амма, Далхат ауузуна чабыб, кесини бёлюннген сёзюне джол ачады.

— Айтама да, аны ючюн деб уллу кёлкьалды болмагъанма, не ючюн десенг, сен аны мени суймегенлик этмегенсе, просто, кьалай да болсун, ол кёзюучюкде аллах мени сени эсинге салмагъанды. Алайт да, Догъра, джаным, кёзюм, кьаргъыш бизге джетмесин, алгъыш бизден кетмесин. Алгъан машинанг огъурлу болсун, игиликге кьурулсун, чархлары бурулсунла онгуна, таб джарашсын джолуна. Да, Догъра, ичейик, дагъыда кёрейик!..

Алай бла шишаны артына чыгъадыла. Догъра ачыракъ болгъан болур эди, кьалай да болсун, тартханчыгъы бираз татыйды. Далхат да, Догъра да джа-

нгыдан ийнакъ-къучакъ боладыла. Тенгликни юсюнден «терен магъаналы» затланы да айтышадыла.

Ахырында джыргъа кёчедиле. Далхат джырлайды, Догъра эжиу этеди, Догърагъа да келеди кёзюу. Далхат да этеди эжиу...

Обур а Махай бла Къырымханны уятыб, адам танымаз сыфатда кириб барыб, экисин да алындырыргъа аз-буз къалады. Нек къайтыб келгенин айтхынчы, санлары къыйылыб, орнундан ёрге къобалмай тургъан Махайгъа дунияны къуюб, талай заманны турады. Энди тамам ётдюрдюм деген сагъатда: «Алайд да, Махай, терк огъуна джангыдан дууа джазыб, тышын, ичин да джарашдырыб бер. Энди, хыйны дууала джазама дегенинг болса, атамы алай джандетде кёрейим, Къырымхан санга азыкъ ташыргъа керек боллугъуна ишегинг болмасын чыртдан да», — деб солууун алады.

Ауузундан сёзю чыкъмай, Махайдан къолай болмай тургъан Къырымхан, эрини къатында палтон джаулукъгъа чырмалыб тургъан джеринден секириб къобуб, Обургъа атылады:

— Ах, мен хариб, аны айтыуун кёремисиз! Тохта, кече арасында келиб, тынгыбызны да бузуб, алыгъынгы да алыб, дагъыда бизними терслейсе! Хахай, келиб, бизден дууа алмай боллукъ тюлсе, деб ким бууа эди бойнунгдан, бети болмагъан бетсиз! Дууаны тас этиб энди бизге саллыкъды айыбны!..

Айхай, Обурну уялтхан да алай тынч иш болса уа! Къырымхан сёзюн бошар-бошамаз, Обур (ауузундан чыкъгъан сёзлени уа сиз сормагъыз, мен айтмайым) къуджур сыфатын андан да хутдур этиб, эрин къыйырлары да кёмюк этиб, къолларын да, бууаргъа тебрегенча аллына узатыб, Къырымханига атады мыллыгын.

Къатынына къоркъгъандан Махай, саны, башы къыйылгъанын да унутуб ич кёнчегин да ёрге тартыб, орчагъа чабады. Эки къатынны арасында, экиси бла да кёзюу тепсегенча, бир Обургъа бир Къырымханига: «Тохтагъыз, бери тынгылагъыз, кимге айтама?» — деб бурулады ары бла бери. Алай болгъанлыкъгъа, Махайны сёзлерине къулакъ салырлай кёрюнмейдиле экиси да. Алай эте келиб, энди эки джанындан Махай насыбсызны ары бла бери тартыучу боладыла.

Махай мадарсыз аууазы бла:

— «И, марджа, тилейме бир тохтагъыз, айтханымы нек ангыламайсыз? Сабырлыкъ салыгъыз, акътылыгъыздан тайышмагъан эсегиз!» — деб, хырха тамагъы андан да хырха болуб, тилеб кюрешеди. Тартыша келиб, къатында Махайны ич кёлегин джыртыб экиси да эки джанына джыгъыладыла. Къарасала аллайгъа къарасынла... Махай джап-джалан сымпайыб тура!

Къатынла нелерин да унутуб, кёзлери кёргеннге ийнаналмай, бир кесекни Махайны юсюне битиб турадыла. Махай да асыры джунчугъандан къайыр итледен къоркыгъанча, къатыны бла Обургъа кёзюу-кёзюу къарайды. Ёрге да турмагъанлай, ауузундан сёз чыгъаргъан Къырымхан болады.

— Ах-ах! Неди бу сыфатынг? А киши? Ёрге тарт ол кёчкёк кибигинги да?!

Махай, «эсиме иги салдынг» дегенча, аякъларына кишен болуб баргъан кёчегин гузаба тартады.

— Орунга кир ары, орунга марджа! — деб хайлайды биягъы Къырымхан.

Къатынла ёрге туруб, энтда бир-бирлерине мыллык атадыла деген сагъатда, Махай буйрукъ ауазы бла айтады:

— Эшитмедик демегиз, къатынла, айтыб къояма, аллахха ассы боллукъсуз энди дауурну башласагъыз! Обур, санга айтырым а, джазгъан дууам ант этиб айтайым, хыйны зат тюл эди, алай а, не этерикбиз, джангъдан джазыб берейим. Энди тас этсегиз а, кёлюнге джукъ келмесин, ючюнчю кере джазаллыкъ тюлме. Къайда, къатын, къагъыт, къалам келтирчи, былайда джазайым да къояйым.

Къатынла шош боладыла. Къырымхан нелени эсе да мурулдай, эри айтханны да этеди, юсюне кёлек да береди. Обур да «ат оюн» этдиргенин джуудуругъа излегенча, нелени эсе да айта, шиндикге олтурады.

Бир кесекден ичин, тышын да джарашдырыб, машинагъа тагъарча баучугъун да келишдириб, Махай джангы дууаны Обурну къолуна тутдурады.

Обурну биягъынлай аягъы босагъадан таяр-таймаз, Къырымхан айтычу къаргъышларыны талайын ызындан силдеб, эшикни, къадауун бегитеди. Энди уа, ариу эшик, терезе ууатыллыкъ болса да, ёлюб да ачамыды Обургъа эшикни.

Обур ашыгъыб машинагъа джетерге, макъамдан тая да, дагъыда анга къайтыргъа кюреше, хахайлаб джырлагъан «джырдан иги эжиую» бла бир таууш! «Ах, мен хариб, Догъраны ауазына ушайды, ол хыйны дууа акъылына заран салмагъа эди насыбсызны», — деген акъыл урады Обурну кёлуне.

«Алай болса уа, тоба, бир аллах, ёзге зат этмейин... Огъай, огъай, аллай зат болмаз ансы... Нёгери да болгъаннга ушайды, ким эсе да...»

Бу халда бир-эки сагъыш эте машинагъа джете-ди. Келиб къараса, Догъра бла Далхат тамамчыкъла болуб, кёзле да джумулуб, тамакълары да хырхаланыб, кеслери да къучакълашыб, «джырны, эжиуню» да бардыра олтурадыла.

Обурну ауазын эшитгенлей, Догъра эс джыяды. Эшикни ачыб, анасыны аллына сюеледи. Нёгери ким болгъанын, къайдан келгенин айтады...

— Тартыб тура болурсуз дейме, Догъра? Къайда ичгенсиз ол сагъатны ичине, итни къанын ичерикле!

— Биргесине шишачыгъы бар эди, сууукъдан къалтыраргъа болдум да, бирер сточукъ этгенбиз...

Далхат, аякълары чалдыш-малдыш эте, келиб Обурну кёолун тутады. Далхатны къатында терен да кирелмейди, алай болса да ичгенлерини юсюнден бир-эки нотациячыкъ да окъуб, барыб дууаны машинаны ичине, ары-бери этген сылтау бла, Далхатны кёзюне илинмесин дегенликден, кюзгюню къатына тагъады. Джашы къатына олтургъанлай, къулагъына шыбырдайды: «Дууаны такъгъанма, сылыкъ, эсингде иги тут. Нёгеринге аны юсюнден джукъ сагъынган болмазса?»

— Огъай, агъай, аллай бирни мен да ангылайма, ання, — деб зукко этеди Догъра.

— Алай эсе, хайда, нёгер кибигинг да болушсун да терк огъуна къорайыкъ. Бу джол, аллах айтса, чыгъаргъа керекбиз...

Биягъы Догъра команданы бере-ди, Обур бла Далхат артындан тебередиле. Суу саркъыб, джер да маджалыракъ болгъан болур эди, «Жигуличик» чартлаб чыгъыб джолну бир джанына индекске тюшерге аз-буз къалады. Машина силкиниб чыкъгъан сагъатда Обур бла Далхат джыгъылыб, юслери да къара халек болуб, чабадыла.

Обур дунияны къуя машинагъа сугъулады. Заман

экиге джарым бола Догъра бла Обур юйлерине айланадыла.

Самыр къайдан эсе да бир джанындан чыгыб, алагъа кюлгенча, ызларындан къуджурла улуйду.

Джолда Обур джашына: «Кёрдюнгмю, Догъра, керти дууаны джарагъанын. Биринчини уа хыйны болгъанына ажымсыз болдукъ. Аны ол хылымлыкёз къатыны джаздыргъан болур эди, бир ишексиз. Эртденбла, кюндюз джарыкъда табаргъа керекди къайда эсе да, машинаны ичинде къалмасын. Табыб кюйдюрюрге керекди, ансы, бу тюз дууагъа мишайт этерикди ол» — дей, ёхтем сыфат алыб барады.

— Мен санга сразым айтдым да, ання, ол хыйны дууа болгъанын. Суболучну, аны, ёзге зат этмей, неметирге керек эди. Но, бу дууа уа керти дууагъа ушайды... Тоба, тоба, ання, экисини да кереклилерин бергенсе сора, не?

Обур джангыдан джарашдырыб хапарыны джартысына джетгинчи Догъра, «Ладаны» мукъут этиб кетиб, кеслерини орамчыкъгъа айланады. Былайда мюйюште къынгыр бусакъ терекге машинаны арт джанын илиндиреди, ол да къараб къарагъынчы, таш макъача сыртындан тюшеди. Бир заманда тауушлары чыгъады:

— Ах, мени аллахым, Догъра, аягъым... дыды-ды-ды, аягъым! Къалай этдинг алай, пасыкъны пасыкъ баласы? Ол аракъыны да къайдан ичдинг, талау ичерик!..

— Ай, ання, экинчи да хыйны кёре эдим... Хыйны дууа, хыйны... Алдатдыкъ кесибизни, алдатдыкъ... Ой, ой, ой, билегимден бошагъанма!..

— Ай, сен джанынгдан бошагъын дерик эдим, джазыкъса ансы... Ол дууа тюлдю хыйны, ма, сенсе хыйны, Догъра, догъра чыгъарыкъ башынга.

Башы-тюбюне айланган машинаны ичинден чыгъар дыгалас этедиле, алай болгъанлыкъгъа, эшиклены ачалмайдыла. Экиси да ах-ох эте, төрт бюклениб, кёзюу-кёзюу хахайлайдыла.

Энди не джашырыу, андан хутдур болургъа да бар эди джол. Ёлюрге да боллукъ эдиле, мени хапарым чам хапар болмаса. Бут-къол сынганлыкъгъа, ала сау къалырла, иш анда тюлдю

Алай а: «Нек боладыла аварияла?» — деб сор-

гъанлагъа мен айтырыкъ: аланы чурумлары — дууаладыла, хыйны дууала. Ийнанмай эсегиз, соругъуз Догъралагъа, Обурлагъа!..

1982

АФЕРИН

1

Төрт-беш джылны не къарыуун да аямайын, керекли адамлагъа джол табыб, ашатхан, джалатхан да этиб, ахырында, Джоджур термилген ишине джарашады. Тауукъ фермагъа директор болады. Неден да алгъа, ары-бери чурум излеб, секретарь-машинисткасын, джылы келген эрширек тиширыуну эрлай огъуна къоратады. Аны орнуна сыйдамбет, ёре-баш, джаш тиширыучукъ, Ханифаны алады.

Ханифаны юсюнде Джоджурну эм бек джаратханы — аны ол къысха-къысха бурунчугъун тарта, не бош затха да къанкъылдаб тургъаны. «Фермадагъылагъа бир джумарыкъ тауукъчукъ къошдум», — деученди Джоджур накъырдачыкъ этерге эсине тюссе.

Ханифа да аны эшитгенлей, къызарыргъа кюреше, «ах, аны уа керти айтаса» дегенча, боялгъан, джалгъан узун кирпичлерин дженгил-дженгил къагъа, кукаланыргъа тырмаша, бютюн да бегирек къанкъылдайды. Олсагъатда Джоджур дыгъыча болуб, хамхотун ышармышына создура, гаккыны сыртыча, терургъан сыйдам башын да сылай эм алгъа къарны, аны ызындан кеси сугъуладыла кабинетге. Сора столуна джетер-джетмез, глобусча бурулуб: «Ханифа, джанчыгъым, биягъы сен гаккычыкъладан кесинге, меннге да бишир; аланы да, кофийни да бир узатырса. Примерно, былай... сагъат бла джарымдан дегенча» деб резин бетин татлысыман кенгерте, келиб акъыртын эшигин джабыб, ичинден да «аламат тиширыучукъду» дей, барыб стол джанына тыгъылыучанды. Бюгюн этгени да тамам алай болады.

Къарны бла ауур солуй, тегерегине къарайды. Къарамы, шкаф башында бир-бири ызындан тизилиб, къатыб тургъан, бир гугурук бла эки тауукъну сыфатларында тохтайды. «Да-а, гугурукчукъ, тауукъчукъла... бир- бирибизге кёб термилиб турдукъ, болса да ахырында тюбешдик. Энди манга байлыкъ, сый да сизни юсюгюз бла келирге керекди», — деген акъыл-

ны башыны ичинде джангызгъа бардырады. Мийик кекелли, узун къуйрукълу, къатхан гугурукну энчи эркететири келеди. «Талай джылны тауукъ болуб джашагъандан эсе, бир джылны гугурук болуб джашагъан иги болур, шохум, не?»

«Джаша, Джоджур!»... дегенча тышындан джаны сау гугурукланы бири тамагъын бошлаб къычырады, анга башхала да къошуладыла. Джоджурну тюкю къулагъына ол къычырыкъла ариу согъулгъан макъам-лача сингедиле. Аланы джууабсыз къоялмайын, Джоджур да «гу-гу-гу-рук-гу» дейди.

Кюльорге хазыр болуб тургъан бетчиги бла Ханифа шыб деб кабинетге киреди.

— Айтыр затыгъызмы бар эди, Джоджур Джандаурович? — деб джюйюлдейди Ханифа.

— Огъай, джанчыгъым... Не, джукъ эшитибми сораса?

— Къайдам, «гугурукку» дегенча бир зат айтдыгъыз дейме, джангылмай эсем...

— Тюз айтаса, джумарыкъ тауукъчугъум, айтхан эдим... Къулагъынг манга алай сакъ болгъаны ючюн бу айда премия алырса, джанчыгъым...

Ханифа къууанч аллы болуб къанкъылдайды. Джоджур къатына келиб «гу-гу-рук-гу»... деб дыгъычыкъ этеди. Ханифаны бутлары «къыйыладыла»... Бу заманда эшик къагъылады. Джоджур, стол джанына мыллык атыб, не эсе да бир къагъытлагъа къол салыргъа джарашады. Ханифа да аланы сакълаб тургъанча этеди.

Эшик экинчи кере къагъылады. Джоджур «да-да!..» деб эркинлик береди.

Эшик ачылады. Босагъа юсюнде алаша, къуу адамчыкъ, четен шляпасы да къолунда, ауузуну бир джаны бла ышара, сюеледи.

— Келигиз, кел... — дей «къонакъгъа», Джоджур Ханифагъа «керекли» къагъытланы тутдуруб «бар энди» — деген магъанада тамагъын ариулайды.

Алаша адамчыкъ аллына атлайды, Ханифа да анга джумарыкълана кабинетден чыгъады. Къонакъ кёз къысды болурму дегенча келеди кёлюне Ханифаны.

Джоджур адамчыкъгъа сынамлы къарай, ёрге туруб, къол узата, олтурур джерин кёргюзеди.

Къонакъ хыйла ышаргъанын тохтатмагъанлай,

иги кесекни ауузундан сёз чыгъармайын Джоджурну кёжюне битиб турады.

Ахырында Джоджур не этерин да билмейин тюрлю-тюрлю ышара:

— Айыб этме, не кереклинг болуб келгенсе?

— Бир зат, бир зат... Таныялмадың, алан, не?

— Огъай, ант этдир...

— Да, мен Кокайма.

— Кокаймы? Кокай... Кокай... Къайсы Кокай?

— Къыргъыстанда Чалдавар элде тургъанмединг?

— Хо да, Чалдаварда эдик...

— Атынг Джоджурду да?

— Тюз айтаса, Джоджурду.

— Атангы аты Джандаурмуду?

— Алайды...

— Киндигинг аллына чыгъаракъмыды?

Джоджурну кёзчюклери зугулуракъ боладыла. Джунчуса да къарнына кёз джетдиреди.

— Киндигингми дединг?.. Оллахий, киндигими кёрмегенли талай джыл болады...

— Бусагъатда бир кесек ташайгъан да болур, олсагъатда уа иги танг чыгъыб эди.

— Къайда бир къарайыкъчы...

Кокай орнундан къымылдар-къымылдамаз Джоджурга кыскынык киреди.

— Огъай, огъай, къыйналма!.. Ийнанама, сен тюз айта болурса...

— Да алай дей эсенг да... Къалайса, энди таныялдыңмы?

— Эсима бир затла келгенча болады, алай а... Джоджур киндиги къаллай болгъанын да, Кокайны да эсине тюшюралмай дыгалас этеди.

— Мен Кокайма. Элни бир къыйырында — сиз, бир къыйырында биз джашай эдик...

— Тохта... Тукъумугъуз — Астаккуладан, не?

— Келтиргенсе бир кесек. Астаккуладан тюл, Айдаккуладан.

— Алаймеди огъесе...

Алай айтханлыкъгъа, эсине бир зат да тюшюралмай: «да энди таныгъанча этейим ансы, къоярыкъ болмаз...» деген акъылгъа келди Джоджур.

— Да, къайдан чыкъдың, Кокай?

— Чыкъгъанма, оллахий, къумукълу харбыздан чыкъгъанча... Нарсанагъа солургъа келген эдим да,

ахырда да, джууукъгъа, теннге тубей барайым деб къайтхан эдим сизни элге да...

— Аламат, аламат!.. Солургъа керекди, аны тюз этесе. Биз а кесибизни ишге асыры бек атхандан, ол джанына эс да бѣлмейбиз.

— Бѣлмесегиз да уллу джарсый болмазсыз. Курортну кесинде джашайсыз сора... Ха-ха-ха! Тейри, мен да бу джол чыкъгъанма, ансы...

— Айыб этме, къайда ишлейсе?

— Да алай махтанырча да тюлдю ишим...

— Алай болса да?

— Къыргъыстанда сельхозакадемияда ишлейме.

Кокай академияны айтыр-айтмаз, Джоджурну мангылайы къобузну къарныча джыйрыкъ болады, ауузу ачылады. Бир кесекден акъ къолджаулугъу бла тер чирчикле басхан сыйдам кызыл тѣппесин сюрте: «Аламат, аламат, ант этдир!.. — дейди.

— Энтда андаса сора?.. Кесинг да академияда?

— Аламат, аламат, ант этдир!..

Джоджур а, не затны эсе да унутуб энди эсине тюшюргенча, къолджаулугъун да ашыкъ-бушукъ хурджунуна бысырыб, шиндикге столгъа да таяна, ташайыб тургъан бѣчке суу башына къалкъыгъанча, стол артына бугъунуб тургъан къарнын кѣлтюрюб къобады да, барыб сейфни ачыб, столгъа коньяк шишаны салады.

— Да, Кокай, айыб этме, стол джанында былай бир тынгылы да олтурурбуз, бусагъатда уа символическа мындан бирер бисмиллиячыкъ этейик дегени бла стол мюйюшде кнопкадан басады.

Татлычыкъ ышара, шып деб Ханифа — киреди. Кѣзчюклерини «кюн таякъларын» Кокайгъа, андан сора Джоджургъа джибереди.

Джоджур:

— Ханифа, бу мени кѣбден бери кѣрмсей тургъан тенгим Кокайды! Къыргъыстанда Академияда ишлейди!..

Кокай кеси кесине сюйюмлю сыфат берирге тыр-маша, ѳрге туруб къолун узатады:

— Кокай Борисович. Сен а, ариучукъ, просто, Кокай деб къойсанг да боллукъду.

— Ханифа (Ударениени «и-ге» салыб айтыргъа сюйюученди). Сизни къайда эсе да кѣргенме дегенча болгъанма да...

— Тау таугъа тюбемейди ансы, адамла тюбешиб да къалыучандыла. Ким биледи кѣрген да болурса...

Кокай сѣзюн бошагъынчы, Джоджур экисини кѣзлери асыры табсызыракъ джаннганча кѣрюб, Ханифагъа ашыгъыш «тилекчи» буйрукъ береди:

— Хы, Ханифа, иги джанымча, муну ызындан (шишаны кѣргюзтюб) бир къабарыкъчыкъ мадар эт, марджа! Къонакъгъа бир «абдез» алдырайыкъ...

«Артда ушакъ этербиз, сѣе эсенг» дегенча Ханифа Кокайгъа къарамчыгъын ойнатыб, санларын кукалсыман къымылдата, Джоджурну буйругъун толтурургъа кетеди.

— Ол къыз киби бир джукъ келтиргинчи тамакъланы аз-маз джибитгенчик этейик, — деб Джоджур рюмкалагъа коньякдан къуяды.

— Оллахий, Джоджур, джангы Указ кючюн кѣргюзтурге кѣб къалмагъанды... Ол сагъатда уа ауузу-буз къургъакъсырыкъды, ант этдир.

— Анга да бир аллах айтхан болур... Къайда, Кокай, алчы...

Джоджур «эртдеги джыгырасын» иш этиб кѣрейим деб келгени ючюн, бурма-чурма алгъышланы келтиреди.

Кокай да аллахны ыразылыгъын къызгъанмай айтады. Аны бла рюмкаланы бошатадыла. Ызындан «баржом» суучукъну да уртлайдыла.

Андан сора не сѣлеширге билмейин, Джоджур кекирирге кюрешеди. Кокай да сигаретасын къабындырыб, тегерегине къарайды.

Шкаф башында, сейфни юсюнде, джансыз, араларында да бир мыдах гугурук, чыммакъ-акъ тауукълагъа тирейди къарамын. Гугурук Кокайны къарамына джууабха «да бар эди менде да заман...» дегенча симспрейди. Кокай:

— Алан, гугуругунг, къалай эсе да мыдахды...

— Да аны болумунда джарыкъ болгъан къыйынды.

— Ол айтханынг да барды, оллахий...

Экиси да кюледиле.

— План бла уа къалайса?.. Толтураламыса?

— Тырмашхан кибиб этебиз... Этебиз десем да, мен ишлегенли кѣб болмайды. Манга дери уа чотлары, не джашырыу, къолай тюл эди.

— План, план, план... Да-а... План кѣблени тюбге урады, тейри, Джоджур...

— Ол тюмюдю...

Джоджур рюмкалагъа джангыдан тамызады.

— Планны толтурургъа мыллыгынгы атыб кесинги унутуб да къойма, тенгим...

Кокай, Джоджургъа кёз къысыб, аллында рюмкасын эрлай агъызады.

— Тюз айтаса, тауукълагъа эки гаккы табдыраллыгъым джокъду, — деб, ат авёсну кёрюб тамагъын къалтыратханча, къюлген халда тауушун чыгъара, Джоджур а рюмкасын бошатады.

Кокай:

— Гаккы дегенлей, академиябызда мени бир нёгерим джангы препарат чыгъаргъанды — тауукъ къюнюне беш-алты гаккы табарлай...

Билмей тургъанлай бир уллу алтыннга тюбегенча болады Джоджур.

— Къалай?..

— Да, ма алай. Башын аямай ишлетирге къалды да — чыгъарды. Арабызда къалгъан сёз болсун, былай деб кишиге сагъынма, не ючюн десенг, печатха затха чыкъмагъанды аны юсюнден. Ишни тюгел битдириб болмагъаны себебли, секретдеди. Патент алмагъанды алкъын.

— Ангылагъанма. Айтхан сёзюнг да ма бу кабинетден тышына чыкъмазына ишексиз бол, Кокай.

— Ийнанама.

— Неме уа?.. Аты бармыды ол затны?

— Препаратнымы дейсе?

— Хо.

— Болмайын а...

— Къалайды экен, алан?

— Къалай эди, аллах ючюн?.. Тохта, энди айтхан а этген эди эсимден кетиб турады... Так... так... Хы, тюшдю эсеме. Аферин.

— Аферинми?..

— Хо да, аферин.

— Сейир, алапат!.. Аперим дегенча бир зат, оллахий. Энди ол къалай болургъа керекди? Ашларына затха къошаргъамы керекди, огъесе?..

— Огъай, огъай. Укол этдинг — болду аны бла.

— Тауукъгъа, не?

— Хо. Огъай алдай турама, не тауукъгъа...

Гугурукга!

— Эшта?

— Ёзге уа...

— Да, укол эсе, тюзю да алай болургъа керекди, гугурукга этилсе дурусду.

Аламат, оллахий, аламат!..

— Интересна, алан, бир этгенинги кючю къаллай бирге джарайды эке?

Кокай кирпичлерин къысха-къысха къагъа, «къаллай бирге десем таб болур» дегенча, бир потолокга, бир полгъа къарай, ахырында акъылына келгенни сермейди.

— Бир айгъа.

— Аламат! Неме уа.. Гугуруккуну юсюнден, къайдам, халисинде-иште тюрленмеклик боламыды?

— Бола болур. Ы-ы-ы... Болмайын а... болады. Сёз ючюн, гугурукну кекели бир джанына салыныб, къансызыракъ, хыбыл кибик эсе, уколну этгенден со-ра, сагъат да тюгел ётгюнчю, къызаргъандан къызара, тирилгенден тириле, эм артында къатыб тохтайды. Кёзлери абаданыракъ боладыла. Къычырыкъчы, тынгысыз, туююшюучю болады.

— Асто-о! Аперим, оллахий! Сейир, аламат, честна слова! Оллахий, ол а сенисация болургъа керекди!..

— Сенсация дегенде, аллай сенсация боллукъду...

Ханифа, эринчиклерин «къалай этсем таб болур» деген халда бир ышарта, бир тили бла джалай да, джоппучукъ эте, сахан юсюнден къуймакъ, дагъыда ары-бери затчыкъла алыб келеди.

Къонакъгъа биягъы кёзчюклерин сюзюлте, Джоджургъа да ышарыргъа кюреше, келтиргенин алларына салады.

Джоджур:

— Ханифа, джанчыгъым, энди эшикни киши ачмасын. Башындан адам келгенди дерсе. Айырдынгмы?

— Къайгъырмагъыз аны ючюн, тынгыгъыены буздурмазма.

Кокай:

— Оллахий, Джоджур, излеб табмазчады секретаринг.

— Да, тамадагъа кёре болады не да...

Джоджур айтханын кеси джаратхан болур эди, ышармышы бал джайылгъанча джайылады бетинде.

— Ханифа, джанчыгъым, къонакъны къуру сёз бла сыйлаб турсакъ айыб болур... — «бар энди, бар

асыры кёб мычыйса муну къатында» деген магъанада, кесин къалай тутаргъа билмейин, ариучукъ суюмлю кюльорге тырмаша тургъан Ханифагъа магъаналы къарайды Джоджур.

Джоджурну «джанчыгъы» алайчыгъын сезеди.

— Къолай зат да эталмагъанма, алай болса да, сууутмагъыз да кёрюгюз, — деб Ханифа биягъы санларын, биягъынлай къымылдата чыгъады.

Кокай, киштик джёрмеге къарагъанча, къарайды ызындан.

— Оллахий, Джоджур, бу тауукъчугъунг а...

— Сабийчады... Тауукъдан аз къолайды акъылы.

— Тиширыугъа андан кёб акъыл керек болмайды...

— О къой, энди аны... къой... Алчы рюмкангы...

Рюмкала эки «тенгни» тамакъларына джол саладыла. Алгъышланы омакъдан омагъын айтадыла, ичедила, ашайдыла.

Алай бла Джоджурну «багажнигинде» болгъан эки коньяк шишаны урадыла.

Кулда бетин тер басханы себебли, Джоджур къолджаулугъуна дженгил-дженгил узалады, Кокайны бети да чапыргъан халда къызарады.

Ханифагъа шай заказ бериледи.

Кёб мычымайын, шай да келеди.

Кокай Ханифаны кёргени сайын бир тукъум бир дыгаласха киреди.

Джоджур аны ючюнмюдю, башха зат ючюнмюдю, не да болсун, Ханифагъа юйге кетерге эркинлик береди. Кокай алайчыгъын ушатмайды, таб Ханифа да уллу онгсунмагъанча бурунчугъун тартады. Алай а былай дерге мадар джокъ. Ханифа разылыгъын билдириб кетеди.

Джоджур аферинни темасына къайтады.

— Ол танышынг, Кокай, бусагъатда къайдады дейсе?

— Хы... Ол а бусагъатда Нарсанадады... Солуй турады... Экибиз да бирге келген эдик.

— Ия? Нарсанададымы?

— Хо. Санаторийде.

Джоджур ёрге туруб, кабинетинде ары бла бери бир-эки томалады. Ахырында, неге эсе да таукел болгъанча, эшикни ачыб, тышына да кёз джетдириб, орнуна олтурады.

— Кокай, ол препарат къралгъа джайылгъынчы... былай бир кесек затны манга табдырыргъа мадар джокъмуду?

Арт сёзлерин шыбырдагъаннга джетдиреди. Кокай «сагъышлы» болады. Джоджур да чыдамсыз бетине битеди.

«Ол алай тынч иш тюлдю» деген сыфаты бла, терен ахсыныб, сигаретаны джангыдан къабындыра, ёрге туруб, кабинетни тюбюн Кокай да «ёлчелейди». «Хы, энди сагъышланнганым боллукъ болур» деген заманда келиб, шиндикге олтурады. Тютюнню терен тартыб, сигаретасыны кюлюн бармакъ учу бла къагъа:

— Да, былай деб айтыб къояргъа къыйынды... Ким биледи... Сёлешиб кёрюрге керекди...

Джоджурну кёз кибиклери умутчу джанадыла!

— Боллукъ зат болса, айтыб къояйым, Кокай, танышынга таукел сёлеширге боллукъса. Хар нени да ол разы болурча этербиз...

— Анга ишегим джокъду. Ол «хо» десин ансы, къызгъанчлыкъ этмезинги билеме...

— Игитда дейсе... Къачан сёлеширсе?

— Бек керек эсе...

— Да юйюнге... керек болуб айтама, ансы...

Алай эсе, бюгече огъуна сёлешейим сора. Тамбла билдирirme мен сеннге... Телефонунг къалайды?

Джоджур телефонну номерин къагъытчыкъгъа джазыб Кокайны къолуна тутдурады.

— Да, энди мен кете барайым...

— Тохта, алан, бек ашыкъмай эсенг, энтда бир-эки олтурайыкъ, эрлай тюкеннге джетиб келейим да...

— Огъай, огъай, бюгюннге бу да джетерикди...

— Алай тюл эсе, кел, аллах ючюн юйге барайыкъ, анда эркин-эркин олтурурбуз. Атамы, анамы джаны ючюн, таза джюрекден айтханлыгъымды... Юйдегилени да бир танырса...

— Игиликге, къууанча барайыкъ. Барырбыз юйге да, аллах айтса, алай а, айтама да, бу джол къояйыкъ. Бу эки-юч кюнде энтда тюбеширбиз...

— Аны уа не сёзю барды, тюбемей а игитда тюбейбиз...

Бу тукъум бир-бирине бир-эки кукаланадыла. Алай бла Кокай кетмей болмазын ангылатады, Джо-

джур да кѳонакѳбайлыкѳ этерге кемсиз разы болгѳанын сингдиреди.

— Да, энди бармай болмай эсенг, «арба» кибигим былайдады, Кокай, джаным, барыр джеринге джетдириб келейим...

Муну юсюнде да талайны «ѳечешедиле». «Хо, хо, джолгѳа чыкѳсам бир зат табылыр, мени ючюн мындан ары машинаны кѳалай сюрюб баргѳын, аны юсюне игчгенчигинг да бар...» — деб Кокай, «Аллай бирни да этерик тюл эсек, тенг деб нек айтабыз, кесинги да мен элтирик тюлме машина элтирикди. Уртлагѳанчыгѳыбызны айта эсенг, ол барды-джокѳду деб да билмейме, аны ючюн сен кѳайгѳырма, «арбаны» биз кылды болуб тургѳанлай да джюрютюученбиз...» — деди Джоджур. (Не этериксе, Иблисни «суулугѳундан» уртласанг — халал, харам да боласа).

Ахырында Джоджур хорлайды. Кѳара «Волгасын» джегеди, экиси да кюле-кюле джолгѳа чыгѳадыла.

Нарсанагѳа джетгинчи кѳб сѳзню чайнайдыла. Джоджурну кѳарын аурууу — ол «аферинни» не да этиб, кѳолгѳа джыяргѳа, Кокайны дыгаласы да — Джоджурну кѳарнын не кѳадар бегирек бурдуругѳа.

— Алайды да, Джоджур, энди, айтханыбызча, тамбла мен нѳгерими да алыб джети сагѳатха «Итлик бла сюймеклик» деген рестораннга барырма, сен да Ханифачыкѳны алыб алайгѳа келирсе.

— Алан, Ханифаны кѳоярмы эдик? — дейди Джоджур.

— Огѳай, огѳай, бизни биргебизге тиширыула болуб сен тиширыусуз келсенг — ушагѳыусуз кѳрюнюкдю. Кѳоркѳма, аны хайыры болмаса, хатасы болукѳ тюлдю. Джоджур ушатмайын дыгалас этеди, болса да сѳзню Кокай айтханча бегитедиле.

Шахаргѳа кирир-кирмез: «Хы, энди мен былайда тюшейим, кѳыйынсыз бол...» — деб Кокай машинаны эшигине кѳолун таукел узатады. Джоджур Кокайгѳа «кѳлюнгмюдю?...» дегенча кѳараб «арбасын» тохтатады.

Алай болгѳанлыкѳгѳа, Кокайны керти кѳлю бла айтханын сезгенинде, «алай деген неди, — санаторийге джетдирмейин кѳалай кѳояр эдим?...» — дей, таб кѳлкѳалды болургѳа да огѳайы болмагѳанча, кѳб

кюрешеди, не келсин, Кокайны деменгили «огъайы» Джоджурну «халаллыгына» сабырлыкъ салады.

Кокай Джоджургъа магъаналы кёз кысыб, «Тюбер джерчигим барды, айыб этме... тамбла айтхан заманыбызда, эсен тюбешейик» деб кёол узатыб машинадан чыгъады.

— Да алай эсе, не этерикбиз... деген халда, Джоджур да кесин ышарта, ызына айланады.

«Санаторий... хо, атангы джаны ючюн, санаторийде джашагъан болсам чанкалата турама сени... Хы, ол да алай болсун, энди кече къаллыкъ джер да, алимге ушагъан таныш да табаргъа керекди...» деген акъыл бла Кокай джашил кёзлю таксини тохтатыб миниб кетеди.

Джоджур да, ызына айланганлай, джолну джол узуну «аферинни» кёолгъа джыйыб, гаккыладан кеси ушатхан къаланы ишлей, юйюне джыйылады.

2

Экинчи кюнню ингиринде «Итлик бла суймеклик» деген ресторанига Джоджур, кёошакълы кийинген Ханифаны да алыб, шып деб джетеди.

Ресторанны ичине кирир-кирмез экисини да кёзлери Кокайны излейдиле. Эм алгъа Ханифа къарамы бла табыб, Джоджургъа билдирир-билдирмез, Кокай мюйюшде столну джанындан туруб келиб, суюмлю ышарыргъа тырмаша, экисине да кёол узатады, сора Ханифаны чынасындан тутуб стол джанына элтеди. Джоджур да кёол джаулугъу бла терин сюрте, ызларындан келеди.

Столгъа джетерге, чомарт ышара, иги танг сюекли, сары шинли, сепкилбет, бир адам ёрге турады.

«Академик Севериан Махмудович Мескалев» деб Кокай танышдырады. «Ханифа» — деб, Кокайдан алгъа «х»-ны асыры омакъ айтама дегенден чачайгъанчыкъ да эте, Ханифа, да кёолчугъун узатады.

Аллына бююлерек бола, Севериан Махмудович Ханифаны, кёзлерине татлысыман къараб, «очень приятно» — деб, кёолчугъун иги кесекни силкиб турады. Джоджур да тюрлю-тюрлю ышара, эринлерин кёзюу- кёзюу джалай, кёолун да узатханлай, очередин сакълайды.

Алай эте келиб, Севериан Махмудович Джоджур-
гъа да бёледи эс.

— Танышыб бошаб, ахырында төртюсю да стол
джанына джарашадыла. Ханифа Кокай бла акаде-
микни арасына тюшеди.

Джоджур бир кесек къайгылы болады. «Тиши-
рыула хапар айта эди да, сылыкъ (сылыкъ деб Ко-
кайгъа айтады), Ханифадан сора киши болурча кё-
рюнмейди. Ханифа бла уа ойнамасынла, тейри...» —
дейди ичинден кеси кесине тауукъ ферманы директо-
ру Джоджур.

Ханифа да «джарыла эсенг бузул» дегенча, ака-
демик бла Кокайны арасында биягъы къанкътлда-
гъанын тебретгенди. Джоджур шиндиги бла биргелей
Кокайны къатына джууукълашыб «санга сорлугъум
бар эди...» деген магъанада тамагъын ариулар-ариу-
ламаз, моржну тишлерича энишге айланыб, къаудан
бетли мыйыкълары бла официант келеди. «Добрый
вечер. Я вас слушаю» деб сюзюлмек, хыйла кёзлери
бла сюеледи.

«Ким не ашарыкъды» — деб стол тамадалыкъны
Кокай алады. Ючюсюню да къарамлары «сен айт-
ханнга хобуз» дегенча кёргенинде Кокай заказны кел-
ме къояды. Ичкиге джетген сагъатда Ханифагъа бу-
рулуб «шампанскийден» башлайды тизиуню. Заказ
бошалады, официант кетеди.

Ресторанны «Фероче сэнсус» атлы оркестри да
болгъанны зынгырдатыб, къалтыратыб тебрейди.

Академик бла Ханифа энчи сёзге болгъан сагъат-
да Джоджур Кокайны къулагъына: «Сизни бирге-
гизге да тиширыула боллукъдула демегенменг, нек
кёрюнмейдиле?» — деб сорады. Иш этиб этди, къал-
ды эсе да, Кокай джарты-къурту бир затланы мурул-
дады. Джоджур джукъ да ангыламады, алай болса
да «да, алай эсе, не этерикбиз» дегенча имбашларын
къуджурла къымылдатды. Ханифа таба къарайды
да, аны академикге» асыры кука ышаргъанча кёрюб,
ол да «джюрегине чыгъаначыкъ болуб чанчылады.

Бир кесекден Джоджурну башында: «хо, хо да,
сюйсе ышарсын, сюйсе кюлсюн, мен бери аны ючюн
деб келмегенме... мени баш ишим- академик,... «афе-
рин...» — деген акъыл Ханифаны бир джанына тюр-
теди.

Столгъа шышала, салатла келедиле. Кюмюшбаш

шампанни официант омакъ тукъум ачыб бокалла-гъа къуяды. «Приятного вам аппетита и веселого настроения», — деб къалгъан заказны бир кесек сакъ-ларгъа керек болгъанын билдире, биреу команда бергенча, ызына терк бурулуб кете тебрегенлей, Джоджур «бир минутчукъ» дегени бла Ханифагъа кёз джетдире, тынгылаб тургъан официантха шоколад конфетлени багъалыларына заказ береде. Ханифа ыразы болады. Кокай аллында аны айтыргъа «унутханына» кечмеклик тилерге кюрешеди. Ханифа кюледи, академик да чам халда Кокайны айыблайды. Джоджур «эркишилик» этгенин кеси да джаратыб ёхтемирек сыфат алады.

Бокалланы столдан айырадыла.

Кокай алгъыш этеди. Алгъышны кёбюсю Ханифагъа аталады. Ханифа да онгсунган башы бла, кюлген да эте, джунчургъа кюрешеди.

Бокалла зынгырдайдыла. Ауузла «бисмилля» этедиле. Гыр-гырны бир кесек бардыргъандан сора эркишиле аракъыгъа кёчедиле, Ханифагъа да коньякны теджейдиле.

Была аллайла этерге тишликле, къууурулгъан тауукъла да келедиле. Ички, ашау эркин джолгъа чыгъадыла.

«Фероча сэнсус» оркестр да, «басыгъыз, зауаллыла!» дегенча музыкасын къутуртады.

Сёз Севериан Махмудовичге бериледи.

— Да, танышханыбыз ючюн ичейик. Андан со-ра, хар кимни не мураты бар эсе — ол толсун!..

Ахыр сёзюн, Севериан Махмудович да шоколадча эрий башлагъан, ышаргъанын тохтатмагъан Ханифагъа айтады:

— Чыгъаналаны ичинде ариу гокканы нюрю ючюн тартайыкъ!

— Да, сен а, Севериан Махмудович, бизни асыры учуз этиб къойдунг да... деб, — Кокай, накъырда халда, ёпкелегенча этеди.

Севериан Махмудович кюледи. Джоджур, «кюлейимми, къояйыммы...» дегенча, тюрлю болумгъа кире-ди, Ханифа уа, алайсыз да хазыр болуб тургъаны бла тохтаусуз иги кесекни къанкъылдаб турады.

Ууакъ чамчыкъланы да эте, тёртюсю да джаякъ-ланы ишлетедиле. Анда-мында кекиргенчик да эте-диле.

Биягъы рюмкала толадыла. Джоджур да айтады сёз. Алгъышны ахыр магъанасын эркишини бир сёзю барды да, аны сыйын мийикде тутаргъа керекди дегенге келтиреди. Ичедиле, ашайдыла.

Ханифа да коньякдан асламыракъ уртлай башлайды...

Энди сёзю анга береди. «Къююгъуз, мен айта биллик тюлме...» деб бир-эки омакъланганчыкъ да этеди, алай болса да келтиреди бир затланы. Айтханыны магъанасы: джашауда сагъыш этерге аз чёб чыкъсын.

«Эркишиле-чыгъанала», «нюрлю гокка» — Ханифагъа — «маладесни» басадыла.

Тартадыла. Къолла, джаякъла джунчуусуз къымылдайдыла. Оркестр «фэроча сэнсус» иги танг тебеди. Аны тебдирген да къызыл сомчукъла. Ресторанда олтургъанла энди чомарт бола башлагъандыла. Заказла, сомла музыкантлагъа джолну сокъмакъ эте тебрегендиле. Джоджурну къулагъына нелени эсе да шыбырдайды Кокай. Джоджур оркестр таба кетиб, бир кесекден ызына олтурур-олтурмаз музыкантланы бири микрофонга аузун бошлайды:

«Танец, который сейчас прозвучит в исполнении нашего оркестра, посвящается уважаемому гостю из Киргизии Севериану Махмудовичу Москалеву!»

Ханифа шиндигинде ёрге чынгагъанчыкъ да этиб, сабий чауук-чауук этгенге ушаш, къол къагъады.

Севериан Махмудович да ёрге туруб, не ышаралгъанын ышарыб, разылыгъын билдире, оркестр таба, андан сора Джоджургъа, баш иеди. Ханифа секириб къобуб, академик ызына олтургъунчу, аны тепсерге чакъырады. Къыргъызстандан келген къонак, кемсиз разы болуб. Ханифаны колчугъун къолтукъ тюбуне къысыб алыб кетеди.

Кокай:

— Джоджур, сени манга сорур затларынг болурла деб бердиргенлигим эди тепсеу каказыны... Сора кеси да, ол биреу алайчыгъын бек джаратырыкъды.

— Тюз этгенсе, мен да къалай этерге билмей тура эдим. Энди къалай этсек таб болур? Сен кесинг джукъ айтханмыса аны юсюнден? — дегени бла Джоджур тепсей тургъан Ханифаны, къууанч тыбырлы болуб (академик не айтыб къууандырды эсе да), къанкъылдагъанын эшитиб, анга да тынгысыз болады,

алай болса да соруууна джууаб излей, Кокайгъа бурулады.

— Сагъынмайын а... Сен айтхандан ары сагъынмайын къалай къояр эдим.

— Не айтды да?

— Тейри, аллында къатына къоймады, алай артда ариуну басыб, сени да къызгъанч адам болмагъанынгы башына сингдиргенимде...

— Бир да къоркъма, аны уа разы болурча этерме...

— Энди анга да айыб этерча тюлдю. Сагъыш эт, ол зат билинсе...

— Аллах айтмасын! Ол джанына бек тынгылы болсун...

— Аны мен да айтханма: кесинге къалай ышанныкъ эсенг, Джоджургъа да алай ышан деб.

— Да не деди да?

— Кёлю бир кесек басылгъанча кёрюннген эди... Огъайы болмаз, эшта. Алай болмаса, бери келиб да айланныкъ болмаз эди. Сора аны тышында не уллу затла да берген-алгъан бла этилиб келгенлерин биледи да...

Бу кёзюуде Севериан Махмудовичге аталгъан тепсеу бошалады. Болгъанына тер уруб, бояу джагъылгъанча, ууртчукълары кызыл болгъан Ханифаны кьолтургъундан кириб, академик стол таба айланды.

Кокай:

— Джоджур, бу джол, музыка башланганлай, Ханифа бла тепсерге мен барайым, сен а энди кесинг стол джанында Махмудович бла сёдюнгю ачыкъ эт. Айырдынгмы?

— Сен сёлешиб къоярмы эдинг? Болмаса, Ханифа бла мен неметир эдим...

— Огъай, огъай. Кёзден-кёзге кесинг сёлеш — ол таб боллукъду, артда ажым зат этиб, арабыз сууукъ болмасын.

— Да алай дей эсенг да...

Академик терин сюрте, Ханифа да кьолджаулугъу бла бетине джел къакъдыра, бир-бирине разылыкъларын билдире, келиб орунларына джарашадыла.

— Сиз экигиз тепсерге от кёре эдим — деб Кокай чамчыкъ этеди.

— Бюсюреуню Ханифушкагъа этигиз, мени джандыргъан ол болгъанды, — дейди Москалев да.

Ханифа анга огъайы болмайын кукаланады. Джоджур да ышармайын болмай, ышарыры да келмейин, бетин къуджурсуманла этиб, мушулдай-мушулдай, коньяк шишаны алыб рюмкалагъа къуяды.

— Алай эсе, Ханифаны ол фахмусун мен да бир сынаим сора, — дейди биягъы Кокай, «накъырдагъа аман тюлме» дегенча ышара.

Къанкъылдагъанчыгъы бла Ханифа Кокайны да къууандырады. Биягъы алгъышла айтыладыла, рюмканы ичиндегиле тамакъладан энедиле, джаякъла ишлейдиле.

Андан сора кёзюулю музыка согъулады, Кокай айтханыча, Джоджур бла Москалевдан ыразылыкъ ала, Ханифаны, тепсерге алыб кетеди.

Академик ызларындан къараб:

— Алакат тиширычукъ! Айыб этмегиз, сизни негиз болады?

— Менде ишлейди. Секретарша кибикди... Асыры джелбашды...

— Мени сартын, тиширыуну акъыллысы эркиниге артыкъ джюкдю... «Да быланы юлери къуруб, бир тилли болмагъан эселе, тиширыуну акъыллы болурун нек скоймейдиле?» — деген акъыл Джоджурну башына келеди, башындан тышына чыкъмайды ансы.

Ханифаны юсюнден дагъыда бир кесекни сёлешдиле, академик джаратханын сингдирир джанындан, Джоджур да «о къоюгъуз аны, сиз къырылырлай зат тюлдю», — деб, алайын чертер дыгаласда.

Кюреше кетиб, Джоджур кесине керекли затха кёчеди. Академик аллында Джоджурну тилегине бирден эки болмазча халда джууаб береди. Джоджур да не айтыргъа билмейин, ауузун ачаракъ этиб, кёз къбакъларын дженгил-дженгил къагъа, «да ол джууабны эшитирик болубму сыйлаб кюрешеем?» — деген магъанада, табака тауукъну къанатын кемире тургъан Махмудовичге иги кесекни къараб турады.

Академик Джоджурну не болумгъа тюшгенин эселейди. Энди мындан оза эсе, тюнгюльорге башлагъанды деген кёзюучюкде, Москалёв салфетка бла эрнин-бурнун сюртюб, фужерде гара суудан уртлай: «къыйынды, бек къыйынды, шохум... Мен аны санга бергеними эшитселе...» — деб айтырын айтхынчы, эшеги джан бере тебреген Джоджур академикни арт сёзлерин сермеб тутханча, олсагъатлай:

— Севериан Махмудович, ол джанына чыртданда къайгъы этмегиз, кесигизге ийнанганча ийнаныгъыз манга. Кесигиз сагъыш этигиз, аны тышына чыгъарын, сёз ючюн, мен не азчыкъ да излерик тюлме. Кесиме заранны этмезими билирге керексиз... — дейди.

Севериан Махмудовични тынгылагъанча кёргенинде, дауур-суюрюню да, тютюнню да сылтаугъа сала, «бир кесек таза хауа джутайыкъ», — деб Джоджур Москалевну эшикке алыб чыгъады.

«Ах, къалай алаамат хауады! Джандет джерчик!» — дегени бла Москалев къарангыгъа бёленнген ёзенчикни зынгырдата, бурнун сюртеди.

Джоджур да: «тюз айтасыз, хауасы, джери да алааматды...» — дей, академик эслерча, кёолун джан хурджунуна узатады.

Москалев алайчыгъын эслейди. «Ахырда да бу эркинге чыкыгъаныбыз бла...» — деб, кеси кереклисине баргъанын билдире, академик кёкенле таба джанлайды, Джоджур, колун да джан хурджунундан алмагъанлай, ызындан тебрейди. Кёкенле ичине кирир-кирмез, Джоджур къалын конвертин Махмудовични хурджунуна быстырады. «Он мингди. Кёлюнге джукъ келмесин, ачыкъ джюрекден береме» — дей, академикни кёолтукъ тюбюнден кириб, экиси да ызларына айланыргъа, Кокай да къайгъылы халда ресторандан ызларындан чыгъады алларына:

Кокай:

— Къайда тассыз, аланла? Къайгъы этдирдигиз, ант этдир...

Кокай экисине да сынамлы къарайды: «Не? Келишдигиз болур дейме?» — дегенча.

Джоджур:

— Таза хауадан бир кесек тогъуюкъ деб чыкыгъан эдик...

Лахорчукъ да этдик...

Москалев:

— Бош къайгъы этгенсе, биз бек таббыз.

Кокай:

— Табсыз сора? Игиди... Игиди, алай эсе...

Келигиз, энди столубуздан да къутулайыкъ, Ханифачыкъны да кёлюн басайыкъ ансы, ол да къайгъы этиб турады.

Аны бла джанлай-джанлай барайыкъ.

— Тюз айтаса, айхай-айхай, — деб Москалев ичкери тири-тири атлайды. Кокай ызындан угулады. Джетиб, академик ресторанны аякъджолуну эшигин ачар-ачмаз, Кокай сермеб билегинден туталды.

— Махмудови-ич! Мында этеринги эшикте тындырмагъанмединг?

Махмудович дыгаласлы кюльорге кюрешеди.

— Башым сагъышха кетиб, къалай да болсун...

— Огъай, огъай, алай эс ташларча къыйынлыгъынг джокъду, — деб, Кокай шохуну киндик тюбюне чынасы бла джетдиреди.

Махмудович «ой» деген тауушчукъ этеди.

Джоджур, «быланы энчи сёзлери болур» деген акъыл бла ресторанга кириб кетеди.

Ашагъан столларыны къатына келсе — Ханифа, къайгъысы-майгысы да джокъ, бир къара-дура эрменли бла эркелене, кукалана къанктылдай тура.

Ханифа Джоджурну къуджур болумун эслеб, къулакъ оту иги танг дженгиб тургъан эрменлиге эрлай нелени эсе да шыбырдайды, ол да тюрю-тюрю ышара, туруб Джоджургъа къолун узата, атын айтады. Джоджур бир джанына бурулуб, нёгерлерине къарагъанча эте, ачудан хыны мушулдай, орнуна олтурады. Эрменли къолу хауада къалыб кетгенин кёлтюралмай, дауур ачар къаннга киреди.

Бу заманда Кокай да академик да келедиле. Быланы эслегенлей, эрменли, Ханифагъа баш ийиб, кесини столуна джанлайды.

Ханифа терслиги болмагъанын ангылатыргъа кюрешеди муну амалтын «джан берлик» эркишилереине.

Алай бла энтда бир кесек заманны олтурушадыла. Кокай Джоджурну къулагъына ийилиб: «Ненча эди бергенинг?» — деб сорады.

Джоджурну джууабы Кокайны кёлюн басады.

Ахырында Джоджур стол ючюн да төлейди, бары да эшикке чыгъадыла.

Кокай Джоджурну энчи сёзге бир джанына тартады.

— Джоджур, сен мешинанг бла болурса?

— Хо да, къайры десегиз да...

— Огъай, огъай, кесинг ючюн дегенлигимди ансы, бизни машинабыз барды. Энди сени кёлюнге джукъ келмесин, Махмудович Ханифачыкъгъа плешгенди да...

— Да къалай болады алай?.. Адамлары да... Ала да манга ышаныб...

— Тохта, сен алай къайгы этерча тюрдю хал. Академик бош алай... бюгечечикни... энтда бир кампаниябыз барды да... чынты неметиб... биргесине алыб барыргъа излейди...

— Мен а керти кёлү бла кесине немеге...

— Эшта-эшта, юйюнде къатыны, сабийи...

— Да къалай болсун да сора?... Табсыз затны айтдынг да, Кокай. Къара сылыкъгъа!.. Мен чынты, сиз экигиз да тиширыула бла боллукъсуз деб алыб келген эдим...

— Къой, энди къой, муну къарасын кийиб турма да... Подумаешь Андан эсе, бирси кюн ызыбызгъа учарыкъбыз да, аны оноуун этейик.

— Уллу сейир, большой интерес, оллахий...

Ханифа уа? Кеси да не дейди?

— Аны уллу чарламазын кесинг билесе.

Энди, не джашырыу, сен да, мен да ишибизни джар-ты джолда къойсакъ, джарамаз, академикни не ачыкъ да мыдах этсек... Алайчыгъын сезе болурса?..

— Эки аякъны бир уюкъгъа дегенча болгъанды, ант этдир, чот...

Не дыгалас этиб кюрешсе да, ахырында Джоджур разы болмагъанлай, разылыкъ береди.

Алай бла бир-бирине телефон номерле, адресле береди. Кокай академикни адресин да береди Джоджургъа. Бирсиюн аэропортха келиб Джоджур да, Ханифа да Кокай бла Махмудовични ашырыргъа деб сёз бегитедиле. Ийнакъ-къучакъ боладыла...

Ха-ха, хи-хи эте, Ханифа академик бла Кокайны биргесине, хазыр болуб тургъан акъ «Волгагъа» миниб, Джоджургъа уллу эс бёлмегенлей, къайры барабыз, нек барабыз деб да сормагъанлай, къанкълдай-къанкълдай кетеди.

Джоджур да томала-томала барыб машинасына сугъулады. Эсин джыялмайын кюрешген халда ол-туруб туруб, сора моторну улутады да, кече онбир сэгъатда элге, юйюне айланады. Мукъут ийис этиб, Джоджур Ханифаны къайгысында айланмагъанлыкъгъа, Ханифаны ала бла кетгени Джоджурну эм магъаналы сагышларына бёленирге къоймайды.

«Ханифаны башыны ишлеген болумун биле эдим, алай а тюгел аллай джелбашды деб а турмай эдим...

Кокайгъа мени кабинетимде огъунакъ кёз сюзюлтгенин эслеген эдим... Рестораннга да келир-келмез, академикни аллында эриди, эзилди, аллах джаратханда... Ол эрменлини уа?.. Биз тышына чыкыгъан кесекчикге, къармакъны атыб, чабакъ тутханча, аны алайда кесине илешдириб... «Айраннга суу къош — телиге джол бош», — деб быллайгъа айта болур эдиле... Тохта, ашыкъма! Башынга адамыча бош этейим мен сени!.. Андан сора, хайда, антсызса!...

Кертиди, энди сени былайда шайтан азыгъы этген Кокай болду. Алай а анга не айыб: эшеклик этсе да, ол эркишиди, сен а, Ханифа, къаллай эсенг да тиширыуса, таулу тиширыу! Эх, къайда алгъыннгы намыс, адеб!»

Джоджурланы, Кокайланы къылыкъларыды ол: тиширыу кесини сыйын башхалагъа теблетсе — намыссыз, сыйсыз да болады, алай болмайын, Джоджурла кеслери бузсала джорукъну — анда хата джокъ.

Кечмеклик, Джоджурну сёзюн бёлдюк, энди андан арысына тынгылайыкъ.

«...Эх, къайда алгъыннгы намыс, адеб!.. Учуз болгъанлы хар не да: адам да, намыс да... Хо, хо да, кетди эсе кетди... Ол манга керек иш тынсын ансы, аллахны алдайды, барыб Ибилисни къойнуна кирмесе... Дарманны къолгъа джыйсам... Ханифала табыла туруп эдиле...»

«Намыслы» Джоджур кюреше кетиб, Ханифаны къоюб, тауукълагъа кёчеди. Кёлюн аман этиб, ауур басыб тургъан къара булутла чачыладыла, джарыкъ, татлы муратлагъа, ёлюм къара, башын атады.

«Аферин!...» Эки-юч джылгъа джетерлей болса.. Огъай, аллай бирге уа джETER, не юйю къуругъанды. Аллын бир башлайым ансы, алырма мен андан.

Хар тауукъ бир джолгъа беш-алты гаккы...

Аламат, сейирлик!... Ахырда да он болса керек эди.. Дарманны кёбюрек къуйгъаннга болуб къалмаз-меди эке? Кёолубузгъа тюшсе, алай этиб да бир кёрюр эдик. Болуб къалгъаны болса — бек ашхы, болмаса да, беш-алты да аман тюлдю.

План, план, план!.. Эх!.. Планны кёб къалмайын, эки къатха толтуруб барсам... Сора ол сагъатда Джоджурну аякъ алышына бир къарарсыз!... Къызыл байракъ — къолда, джулдуз, орден — кёкюрекде, портретим — газетледе!... Джашау дегенинг — сейирди!

Остап Ибрагимович Бендер тюз айтханды:

«Насыб — калак итди, биллигинг джокъду кимни арбазына, къачан кирлигин, — деб. Бир кёрюнгге эди ансы, кирир-кирмез, аллай сынджыргъа тагъар эдим!...»

Бу болумда, ахыры юйуне джыйылады.

Кече тюшюнде ишлеген къаласыны ичине да киреди, къууанчын да этеди. Тыш къраллагъа джетиб да келеди. Москвагъа барыб, тамадала бла тюбешиб, орденлени бир эки-ючюсюн да алады.

Джоджурну бир орденде тохтамагъаны, ангылайма дегеннге, ангыларчады.

Эртденбласында Джоджур эртдерек туруб, ким биледи, бу заманнга Ханифа да келиб тура эсе уа деген акъыл бла, джети сагъатха ишине атылыб келеди. Алай болгъанлыкъгъа, келиб къараса — Ханифа орнунда джокъ тура.

«Тюнене къылыгъын джуудурур ючюн огъуна келирге керек эди бу заманнга», — деген кёлюне урады Джоджурну. Болса да, неди амал, кеси кесине кёл-мёл этерге кюрешеди да, стол джанына олтурады.

Тёгерегинде тауукъ, гугурук къаранчхалагъа къарайды да — джюреги бираз кёлтюрюледи.

Заман сегиз сагъат болады. Ханифа джокъ. Тогъуз болады, он болады — джокъ! Джоджур къайгъы эте тебрейди. Бир-эки кере орамгъа чыгыб Ханифаны аллына къарайды. Кёрмейди да, томала-томала, мурулдагъанын да тохтатмагъанлай къайтады.

Ишчиледен не эсе да, бир къагъытлагъа къол салдырыргъа келгенле да, Джоджурну «сабыр болугъуз, бираздан кирирсиз» — деген сёзюн эшитселе, чыгыб, ушакъчыкъ да эте олтурушадыла.

Бир заманда, сагъат онбир бола, телефон зынгырдайды. Джоджур сагъышха кетиб тургъаны бла, таб илгенерек да болады.

Трубкины алады.

— Алё, тынгылайма... — дейди Джоджур къайгъылы.

— Здравсте, — дейди орусча трубкадан аууаз.

— Здравствуйте, — дейди Джоджур да.

— Мен тюненеги академикме...

— А-а-а, Севериан Махмудович? Салам, салам! Къалайсыз? .

— Мен, Севериан да, Махмудович да, академик да тюлме...

— Кимсиз да?..

— Мени академиклигим джангыз ол кечеге эди...

— Нечик?

— Кечериксиз, менде терслик джокъду.

Бары да Кокайны оюнларыдыла. Да, ариу, аты Кокай тюл эсе да, ким биледи... Беш джюз сомгъа бир кечеге академик бол дегенинде, мен да «огъай» деялмадым.

— Мен... Мен... Ангылаялмайма... Сен кимсе?

— Неге керекди ол сизгэ? Иш анда тюлдю. Мен Кокайны аманатын толтура, къакъгъан эдим телефон къонгурачукъ. Немеди... Ханифа Кокай бла кетгенди, аны ючюн къайгъы этмегиз..

— Къайры?

— Аны айтмадыла. Ханифаны юйуне бир билдирирсиз, къайгъы этмесинле... а, эсен..

— Тохтагъыз, сабырчыкъ! Аферин!... Аферин а?..

Ол къалай болады?

— Ха-ха-ха! Аферин аферинлей къалады. Кокайгъа соругъуз.

— Ачхам!.. Ачхам а?!

— Кокайны хурджунунда кетди. Ресторанда сыйлагъаныгъыз ючюн бек сау болугъуз! Сау-эсен къалыгъыз.

Андан озса, чыгъыб кетерча кёзлери бла, Джоджур «гук-гук-гук» этген трубкагъа иги кесекни къараб турады. Бетин къара тер басады. Эринлери къалтырайды. Трубкины акъырын орнуна салады.

Бёлек заманны кымылдаялмайын, несин да билмейин, олтуруб турады.

Бир заманда, тюбюнден кыызгъан темирни джетдиргенча, секириб туруб, гугурукча аяусуз кычырады. Приемныйдегиле харх боладыла. Андан сора, табан тийиб, эшик ачылады. Ызы бла Джоджур, кишини да эслемейин, «аферин... он минг аперим... аферин...» дей, аягъы басханны кёзю кёрмейин, чыгъыб кетеди.

Сакълагъанла да не айтыргъа билмейин, бир-бирине къарашадыла...

1983

Пьесада

ХОНШУЛА

Бир актлы сатиралы комедия

ОЮНГА КЪОШУЛГЪАНЛА

Мыстыхан.

Татлыхан.

Артда милиционер да чыгады.

Бизни заман. Эллени биринде.

БИРИНЧИ СУРАТ

Джай кюлени биринде Мыстыхан юй алдында олтуруб, урчук ийиреди. Бир кесекден хоншусу Татлыхан киреди. Аны да кьолунда урчугъу.

Татлыхан (*воротадан башын къаратыб*). Мыстыхан, джаным, юйдемисе?

Мыстыхан. О-о, сенмисе, Татлыхан?.. Кел, кел, джанынга, а къыз, юйде болмай къайда боллукъма. (*Туруб хоншусу таба атлайды.*)

Татлыхан. Келмезге сёз береме, дагъыда тохтамайма ансы...

Мыстыхан. О, а къыз, нек айтаса алай, келмейин къалай келмез эдинг?

Татлыхан. Игитда айтама алай. Мени таба сен да бир атлагъанлыкъгъа не боллукъду, къуру да мен келиучю болуб турмайын?..

Мыстыхан. Ах, гюнахлы сёзню айтма, Татлыхан... Тохта, энтда бир шиндик чыгъарайым...

Татлыхан. Ауруунгу алайым, къой кыйналма. Ма былайчыкъгъа олтурсам болду да къалды...

Мыстыхан. Кет, кет ары... Сууукъ ташха уа къалай олтурур эдинг, ёлейим андан эсе... (*Барыб*

шиндик алыб чыгзады, юсюнде да джумушакъ джастыкчыгзы. Татлыханны олтуртуб, кеси да олтурады. Экиси да урчукларына боладыла.) Хы, айт энди не гурушханг бар эсе да...

Татлыхан. Гурушхамы ангылар къарыуунг бар эсе, айтдым, джаным. Айт дей эсенг, энтда айтайым. Сенден эсе, эгечим, мен кёб келеме санга. Мен бегирек сюеме десем, огъай демезсе, эшта, Эки суйгенни бири артыгъыракъ суйюученди. Неди амал.

Мыстыхан. Сенден алгъа ёлейим, кёлтюртерекчик этесе. Барыр ючюн мен да къалмайма. суйгенни уа аллах кёреди, артыкъ суймей эсем да сенден кем суймейме...

Татлыхан. Бош айтаса, Мыстыхан, джаным, аны бла уа манга джеталлыкъ тюлсе. Ёзгени къой, субай сёзден кериме, кесинг билесе, тюшюмде да кесими аллай бир кёрмейме, сени кёргенча, ийнан, бир аллах...

Мыстыхан. Аллах суйсюн джанынгы, кемсиз суйгенинги да билеме, алай а юйдегиле шагъатдыла, аллахдан тилесем — сенден алгъа ёлейим деб тилемей эсем, тилим тутулсун...

Татлыхан. «Тоба» де, алай къалай айтаса. Тилинг тутулмасын ансы, айтханынга ийнаныб огъуна къояйым. Алай а сен ёлюб, мен къалсам, меннге келген кюн келге эди джауума ол сагъатда. Сен джангыз кере ёлесе да къутуласа, мен а джаным саулай санга кюе да бише, талай кере ёллюгюмден а хапарынг джокъ...

Мыстыхан. У-у-у, ды-ды! Туура палахны энди айтдынг да..

Татлыхан. Алай болгъанына! Алай бет джарыкълы тюбешейик керти дуняда.

Мыстыхан. Сен ол кыйынлыкъгъа къалма ансы, мындан ары джашагъанымча бир джашаргъа айтама энтда.

Татлыхан. Ай хариб а!.. Ёлге эдим андан эсе! Ийнанама, ийнанама, джанынга болайым. Халал джюрексе сен да менича...

Мыстыхан. Ахырысы, биз бир-бирибизге этгенча, туугъан эгечле да эте болмазла, Татлыхан...

Татлыхан. Эшта, эшта! Къайда санга...

Мыстыхан. А къыз, бир джолда нечик болгъанма. Къайдан келген эсе да ол зат башыма, баш-

ха элге кёчсек деб акъыл этдим да, олсагъатлай огъуна «шаркъ» деб сен эсиме тюшгенлей, керти да кёчюб кетгенча, джюрегим алай тукъум къалтырады... Кёз къысмайын алай чыкъдым ол кече...

Т а т л ы х а н. Асто-о-о! Тоба, тоба! Мен да болгъанма бир кече алай. Сейир, аламат... А къыз, ёзгени къой, бир кюн байрым кече болур эди дейме, не эсе да Сампаллары къызларын чыгъаргъан кече...

М ы с т ы х а н. Ах, мени аллахым, джаууму болсун аллай келини.

Т а т л ы х а н. Хо, хо, джаным, Сампаллары къызларын чыгъардыла дегенлей, мен да айтханма аны. Тууаргъа аллай ушагъан, дыдай-дыдай, ол санланы къалай да джюрютеди...

М ы с т ы х а н (кюле.) Оу, керти ай... айтаса! Ол эр кибиги уа? Хариб, аны алгъанды, бичилген танача, мугурчукъ болуб къалгъанды...

Т а т л ы х а н. Къой, джаным, къой, ичегилерими юзесе... Керти да бичилген тана... (Экиси да харх этиб кюледиле.)

М ы с т ы х а н (бурун сууун хотасы бла сюрте). Джазыкъ аны несине къырылыб алгъан эди эке? Къош ит бла маскеча. Орамда бирге кёрюнселе Топашчыкъны джазыкъсыннган этеме.

Т а т л ы х а н. Да Топашчыкъ кеси алай да къырыла болмаз эди. Ол зом-зом анасы тукъум, харакет амалтын атхан болур мыллыгын. Аны юсюне кеси да къызны ана кибигини къарнаш кибиги не эсе да бир начальник болуб ишлеген хапарын айтадыла...

М ы с т ы х а н. Таб алай огъуна болур. Аны Чилле да айтхан эди...

Т а т л ы х а н. Оу, сен а... Аны Чилле айтмаса билмеймисе. Башха аны не чуруму боллукъду дейсе... Хы, а къыз, нени айта тура эдим? Джер къабха эдиле Сампаллары. Сёзюмю да унутдум...

М ы с т ы х а н. «Сампалланы къызларын чыгъаргъан кюн», — деб башлагъан эдинг.

Т а т л ы х а н. Хо, хо тюшдю эсиме. Аны айта эдим, ол онгмазлыкъла къыз кибикилерин чыгъаргъан сагъатда орта орамны Гыдылагъа бара тура эдим да аллымда бир тишируу, ортабыз джюз метрча болур эди, къолунда да бир тауугъу, темир тюкеннге дже-терге сюзюлдум сора ызындан...

М ы с т ы х а н. Оу, нек, а къыз?

Т а т л ы х а н. Сенсе деб!..

М ы с т ы х а н. О-о-о! Ёлге эдим андан эсе...

Т а т л ы х а н. Тохта, хырылдаб джетсем — ол а
Догъраны къатыны.

М ы с т ы х а н. Ах, мени аллахым, не уллу джа-
нгылгъан эдинг...

Т а т л ы х а н. Да аны ючюн айта эдим... (*Мысты-
хан бачха таба ийилиб, джити-джити къарайды.*) А
къыз, неге къарайса не кёрдюн?

М ы с т ы х а н. Сёзюнгю унутма, джанынга. «Тау-
укъ» дегенлей, бачхагъа тауукъла кирген болурла дей-
ме, кимни худжулугъу эсе да бир къарайым...

Т а т л ы х а н. Къара джаным, къара... Сени бач-
хангадамы киредиле? Ахырсы мен да азаб чекдим
хар кимни тауугъун, малын къыстай. (*Мыстыхан ашы-
гъыш кетеди.*) Айтама алай ансы, кириб бир кёрге
эдиле. (*Мыстыханны «юш гяур, юш, талау ашарыкъ!»..
деген тауушу келеди. Буруудан Татлыхан Мыстыхан
таба къараб.*) Ур да ёлтюр, кимники эсе да! Не да къа-
тыракъ зат бла ур да бутун сындыр бир да къуру-
май эсе да. Ур, марджа, ур! Таукел серме! Хы, ма алай.
Ох-ох-ох!... (*Мыстыханны къайтыб келгенин эслеген
болур, ызына олтурады.*)

М ы с т ы х а н (*бачхадан чыгъыб келе*). Ахырсы
джанымдан этдиле. (*Къысха, къысха солуйду.*)

Т а т л ы х а н. Игирек ачитдынгмы ары?

М ы с т ы х а н. Тоба, ачитхандан да оздургъан
болурма дейме... Арт ташым аягъына тийди болур, бир
джанына дженге, аягъын да суйрей кетди, аман къач-
ха барлыкъ.

Т а т л ы х а н. Бек ашхы этдинг! Бир кюн мен да
сенлейин этиб ийгенме аллыбыздагъыланыкътын. Эн-
ди уа къараб да кёрсенг а...

М ы с т ы х а н. А къыз тохтамасала, иелери къай-
гъырмасала не этериксе. Сени уа ийнени кёзю чакъ-
лы заранынг джетгенлейине сёлешгенлерин эшитген
а былагъа бир ишексиз да от тюшгенди дерикди

Т а т л ы х а н. Ол тюлмюдю джюрегинги джаргъан.
Кесинг билесе, мындан алда Чинийлери къаллайла
сёлешдиле бизни бла «итигизни кече нек иесиз» деб.
Къызларын а биз айтыбмы сермегенди. Сермерин суй-
мей эсенг — кенг джорю, бизни орамдан сора орам а
курубму къалгъанды. Алай тюлмюдю?

Мыстыхан. Тюздю, тюздю. Тюзге тюз демей не айтырыкъса...

Татлыхан. Хо, хо, да не этерикбиз... Биз ким да бизнича болсун дегенликге, аллах бермегенни биз къайдан берейик. Алай болса да кимники болду эке ол тауукъ?

Мыстыхан. Къайдам, къайдам. Хоншу болгъаны барыны да таукъларын къайдан эсингде тутхун...

Татлыхан. Алайды, джаным, алайды. Танымагъанынг ол огъуна болсун.

Мыстыхан. Сыртында да бир кызыл тамгъа болур эди дейме...

Татлыхан. Къызыл тамгъамы?

Мыстыхан. Хо, ким эсе да...

Татлыхан. Тохта, онг къанатында болурмеди?

Мыстыхан. Таб алай эсе да... Энди тамгъасы уа бар эди да бар эди. Ий, бир аллах, къанатында огъуна болур эди дейме...

Татлыхан. Ах, меники болуб эшигими джабарса да? Кетген базарда алгъан эдим. Аджашмасын деб къызыл бояу джакъгъан эдим къанатына... Ах-ах-ах... *(Къайгылы кетеди.)*

Мыстыхан *(ызындан)*. Къара, джаным, къара. Алай болса уа мен да къыйналлыкъма. *(Кеси кесине)* Таб сеники эсе да, бек иги болгъанды.

ЭКИНЧИ СУРАТ

Татлыхан *(бети тюрлениб келеди)*. Ах, Мыстыхан, тауугъумдан бошаб тураса да...

Мыстыхан. Оу, сеники болубму?..

Татлыхан. Сен аны бусагъатда биле турмайса, аллай бирчикни биз да ангылайбыз, алай а туура ол тукъум этериксе деб а чырт да акъылымда джокъ эди...

Мыстыхан. Оу, Татлыхан, аллай харамлыкъны акъылынга къалай келтиресе, сеники болгъанын...

Татлыхан. Меники болгъанын бек ариу билиб тургъанса...

Мыстыхан. А кыз, Татлыхан, кайдан биллик эдим?

Татлыхан. Бачханы аягъындан меники сеннге, сеники меннге кириучюлерин бек ариу билесе...

Мыстыхан. Гюнах затны айтма, Татлыхан.

Кире эселе уа, сеникиле киргендиле, кирген эселе, бир кере киргендиле меникиле. Аны тышында мен бу джол билиб ургъан эсем — мени аллах урсун, алай болмайын сен нечик гюнахны айта эсенг, ол аллах сени да аямасын...

Татлыхан. Къарайма да, къаргъар сыфатынг болур дейме?..

Мыстыхан. Мен сени къаргъамайма, алай а къаргъышха тергей эсенг, мени терсге санайса да, къаргъышдан бош къоркъаса...

Татлыхан. Сен а тереннге кире башладынг да, Мыстыхан. Къаргъышдан къоркъарча, керти айтаса, мени терслигим джокъду, болса да, къаргъышха тѣзюб а къоярыкъ (тюлме).

Мыстыхан. Ол кесинги ишингди, джаным. Кесинги тюзге санай эсенг — мени терсге санайса, терслигим болмагъанлай терс болургъа уа мен да суймейме...

Татлыхан. Да терс къалай болмазса, уруб тауугъуму аягъын къыркъыб къойсанг?

Мыстыхан. Ур деген да кесинг эдинг. Мен а сындырама деб да сындырмагъанма, ура тебресенг а ёлчелеб урмайса. Ариу сеники эсе да, ёлчелеб уралыкъ тюл эдим...

Татлыхан. Ёлчелеб урмагъанынга тауукъну аягъы шагъатды. Биле тургъанлай ургъанынга кесинг да бусагъатчыкъда шагъатлыкъ этдинг.

Мыстыхан. Нечик, акъыз, джарлы?..

Татлыхан. «Ариу сеники эсе да» деб бош айтмадың. Кеси тюбюнгю кесинг ачдың. Аллах айтса, ол затны мен санга кечиб къоймам... Ачытырча мен да табарма...

Мыстыхан. Оза башладынг, Татлыхан. Ачытыб а мени не бла ачытырыкъса? Ачытыр зат излей башласакъ, сенден артха къаллыкъ тюлме...

Татлыхан. Ай, къой, къозгъама, алайгъа тебресек, кѣб затынгы ачарыкъма...

Мыстыхан. Неми ачарыкъ эдинг?... Кишиден мени джашыргъан затым джокъду...

Татлыхан. Нелени джашыргъанынгы мен билеме...

Мыстыхан. Ол джаны бла уа, айтдырмай къоймай эсенг, сени кишиге уллу сѣлешир джеринг джокъду, Татлыханчыкъ...

Т а т л ы х а н. Неле, неле дейсе, ха? Сен а къя-бынгдан асыры чыкъдың да. Тоба, бир аллах, джангыз сёз айтханлай, дыф этдирмей къярыкъма, ам-ан джеринги къысыб тур ансы...

М ы с т ы х а н. Энди кёб джаншагъанны къяуб, къораб кет былайдан!

Т а т л ы х а н. Гырт дерик эдим! Къорамай, сени харам арбзынгы кюсейме, сени атангы джаны ючюн. Хо!..

М ы с т ы х а н. Нек бола эди арбазым харам, атам джанына барлыкъ?

Т а т л ы х а н. Ай, сен джаханимге баргъын! Аны джанына уа кесинг бар. Арбазынг а канишна болур харам, харам мюлк кирсе арбазынга, шабашкасыз бир ийне да кирмесе юйюнге, шабашкачыла...

М ы с т ы х а н. Ах, мен джазыкъ... Джарты саугъа «тели» дей эди дегенча, сен да бизгеми шабашкачыла дейсе...

Т а т л ы х а н. Оу, мен джарты болмагъанлай джарылгъын сен, уялмаз. Ол машина кибигигизни къялай къяурагъаныгъызны билмейдиле дебми тураса, ит шабашкачыла?..

М ы с т ы х а н. Сиз а, юйюгюзню къялай тукъум ишлегенсиз? Къарабет, аны биз огъай эсенг, саулай эл биледи. Не уа хар кече сайын ол бёрюкёз эр киби-гинг машина бла не ташыйды? Джугъубузну билмейдиле деб — акъылынг алаймыды?

Т а т л ы х а н. Да, сен а, къахме, мени тебдирмей-инми къярыкъ эдинг. Ол тил кибигинги арты бла юзюб алайым да, алмасты. *(Мыстыханнга мыллыгын атады. Татлыхан да сермеб тутады сибирткиден).*

М ы с т ы х а н. Ары ий, гатчай, атамы джаны ючюн, уруб ол уялмагъан кёзлеринги алыб къярыкъ-ма!

Т а т л ы х а н. Сенми алырса, менми алырма... *(Талашыу барады. Арбазгъа милиционер киреди.)* О-охо. Былайда уруш бара турады да.

М и л и ц и о н е р. Неди бу дауур, туююш? *(Къа-тынла эшитмейдиле.)* Тохтагъыз! Мен кимге айтама? *(Барыб айырыгъа умут этеди, алай болгъанлыкъ-гъа кзатынла хырылдашыб тургъан болмаса, бу айт-ханнга кзулакъ иймейдиле. Ахырында сыбызгъысын чыгъарыб сызгъырады. Тиширыула симсирейдиле.)*

Милиция араларына кириб экисин эки джанына тюр-терек этеди.) Не ди бу ишигиз, не? Не болгъанды сизге? *(Джууабсыз симсирейдиле.)* Кюн ашхы болусн!

Мы стыхан. Аш... Ашхылыкъ кёр...

Татлыхан. Аш... Ашхылыкъ кёр...

Милиционер. Манга джууаб бермедигиз. Нек союшасыз, нек талашасыз?

Татлыхан. Неме этиб... Къалай да болсун...

Мы стыхан. Тюз айтады... Чынты неметгенлигибизди...

Милиционер. Айыб тюлмюдо? Джарагъан эки къатын, анала... сабийлеригиз да болурла?

Татлыхан. Бардыла, джанынга, бардыла.

Мы стыхан. Бардыла, джанынга, бардыла.

Милиционер. Айыбды, айыб! Таулу тиширыула... Намыс деген къайдады? Сизни этгенигиз барыб тохтагъан хулиганстводу. Аны ючюн азы бла онбеш сутка бериледи...

Татлыхан. Кечериксе, джанынга болайым, уялтма бизни...

Мы стыхан. Ол къатылыкъны сен да этмезсе... Биз да этген игилигинги унутмазбыз.

Милиционер. Хайыр...

Мы стыхан. Ах, джашаулу болгъун...

Татлыхан. Ишингден къууангын!..

Мы стыхан. Ах, эркишиле мында болмадыла ансы, бирер сто грамм...

Татлыхан. Къайгъырмаз, ала болмагъанлыкъ-гъа, бар эсе — чыгъар бери, биз да...

Милиционер. Огъай, огъай... *(Сагъатына къараб.)* Аракъды къоюб турама...

Мы стыхан. Ий а?..

Милиционер. Хайыр. *(Хурджунундан не эсе да бир ксагъытланы чыгъарыб, алагъа къараб.)* Ашарланы Олий бу юйдеми джашайды?

Татлыхан *(Мыстыхан джууаб бергинчи).* Тюз келгенсе. Бу юйде джашайды.

Милиционер. Сен кими боласа Олийни?

Татлыхан. Аллахха шукур, кишиси да болмай-ма. *(Мыстыханны кёргюзтюб.)* Къатын киби ма олду.

Мы стыхан. *(ачыулу).* Кибик а сенсе, кебининг тигиллик!..

Татлыхан. Оу, кебинсиз къалгъын сен!..

М и л и ц и о н е р. Сабыр! Къарайма да — энтда талашыр джапыгъыз барды.

Т а т л ы х а н. Энди болдукъ, ачыуланма, джанынга...

М и л и ц и о н е р. Хайыр. Джаламишланы Герий а къалайда турады? Юйлени номерлери бир кесек къатышыбдыла...

М ы с т ы х а н. Ох эт энди, Татлыхан!.. Герийни юю да узакъ тюлдю. Къатыны да ма буду...

М и л и ц и о н е р. Хайыр... Айыб этмегиз, эрлеригиз а къайдадыла?

Т а т л ы х а н. Неме-е-е-е...

М ы с т ы х а н. Да бизники да-а-а-а...

М и л и ц и о н е р. Къалай дедигиз? *(Тиширыула джууаб бермейдиле.)* Хайыр *(Къагъытланы узата — повесткала болурла.)* Бу санга, бу да санга. Тамбла 9 сагъатда эрлеригиз участокга келсинле. Кеч этме-синле деб къаты айтырсыз. Сау иш этигиз, эсен кёрюшейик. *(Кетеди.)*

Тиширыула къолларында къагъытлары бла симсирейдиле. Бетлери къуджурсыман сыфат аладыла. Тауукъ къанкылдагъан таууш келеди, эшта, гаккы табхан болур.

Джабыу

1979

ДЖАЗГЪЫ КЮННЮ КЕЧЕСИНДЕ

Бир актлы сатиралы комедия

ОЮННГА КЪАТЫШХАНЛА

Ханифа.

Байдымат — хоншу тиширыу.

Исмаил — устаз.

Джаш адам — милиционер формасы бла.

Милиционер.

Тамаш — Ханифаны эри.

Ханифаланы юлеринде. Байдымат кюзгю аллында джангы плащны кийиб ары-бери бурула къарайды, Ханифа да къолунда башха плащы бла, юсюне ёрге туруб.

Б а й д ы м а т. Болмаз къалса, бу табыракъ болур дейме?..

Х а н и ф а (*Байдыматны кӱолтукъ тюбюне тийиб кӱреди*). Тарлыкъ этмеймиди?

Б а й д ы м а т. Эркин тюл эсе, тар тюлдю.

Х а н и ф а. Тоба, мени сартын, кӱолумдагъы иги келишеди.

Б а й д ы м а т. Къайдам, а къыз... Бети муну маджал, тигилгени — аны. Бу да Японияныкъты шойду да? (*Этикеткасына кӱарайды*).

Х а н и ф а. Огъай, кӱолумдагъы Японияныкъыды. Ол Югославияныкъты болургъа керекди.

Б а й д ы м а т. Не эсе да, импортный эсе?

Х а н и ф а. Импортду, джаным, импорт. Кесибизниклени мен хазна келтирмеученме.

Б а й д ы м а т. Да, Ханифа, алсам, юсюмдегин аллыкъма. Не дериксе? Хоншугъа бир кесек учузуракъ сатарыкъ болурса?

Х а н и ф а. Ётюрюкден не хайыр, тюкен багъасы 15 тюменди, джаным. Базарда уа юч джюзге талашыб аллыкъдыла.

Б а й д ы м а т. О, а къыз, Ханифа, ол багъаны къалай айтырса?

Х а н и ф а. Атамы алай джандетде кӱрейим, ма былай сен кӱараб тургъанлай, ол багъагъа бермесем, тюу деб, бетиме тюкюр.

Б а й д ы м а т. Талашхан, тюкюрген да этмегенлей эки бла джарымынгы берейим. Юч асыры багъады, не десенг да, Ханифа.

Х а н и ф а. (*паузадан сора*). Да, не этерикме, кесинг айтханлай, хоншу хатеринги этейим.

Б а й д ы м а т. Аякъ кийиминг джокъмуду?

Х а н и ф а. Огъай, тоба, бу джол аякъ кийим келтиралмагъанма...

Б а й д ы м а т. (*плащны тешиб, кӱагъытха чырмай*). Шо, энди баргъанынг болса, эсингде бир болсун. Бизни тюкенлеге, ахырсы, бир маджал джукъ келмейди. Келе уа болур, сен, мен кӱрмейбиз ансы.

Х а н и ф а. Хайыр, джаным, эсимде болур. Кесингеми дейсе, огъесе?..

Б а й д ы м а т. Ёзге уа, кесиме ансы, кимге дерикме.

Х а н и ф а. Размеринг къайсы эди?

Б а й д ы м а т. Отуз сегизинчи. Отуз джетинчи болса да боллукъду.

Х а н и ф а. Болсун, джаным, хайыр. Ахырсы, ий-

нана эсенг, бизге да бусагъатда, алгъынча болмай, бек къаты болгъандыла да...

Б а й д ы м а т. Хо, хо да, не этерик эсенг да, биягъы сен тюлмюсе, табарса не этсенг да. Плащны ачхасын ийых кюн табдырырма.

Х а н и ф а. Андан эртде табалсанг да... Мени да бирлеге берлигим барды, ала да этегимден басыб турадыла.

Б а й д ы м а т. Аны уа айтма, Ханифа, этегингден алай бастырмазса сен. Болсун, джаным, болсун. Берлигинги бермей къутулаллыкъ тюлсе сора, не къадар эртде берсенг, ол игиди, аны не сёзю барды... Ий, къызынг да, атасы да кёрюнмейдиле, ала уа къайдадыла?

Х а н и ф а. Мен кетгенлей, ала да кетген эдиле кёб турмай, ол къыз кибикни институтха салыргъа керек эди да...

Б а й д ы м а т. Эртде тюлмюдю бусагъатда?

Х а н и ф а. Эртде уа эртдеди, алай а танышларына элиб, экзамен кибиклеге анда хазырланган кибик этсе дей эдик. Экзамен десек да аланы кеси бериб кирири ётюрюкдю, дагъыда «бек анасы джыламаз» дегенлик болмаса. Къыйынды, Байдымат, бусагъатда окъуугъа кирген да. Танышлыкъ, берген болмаса, сабийни кесини къарыундан джукъ да джокъду. Ол эки джылны да бош тутдукъ юйде. Ма бусагъатда ючюнчю курсунда боллукъ эди.

Б а й д ы м а т. Да юйде джюн хайырчыгъына къарагъан болур эдинг?

Х а н и ф а. Оу, аны хайырына къараб къалсанг а... Бир кесек солусун дегенлик болмаса...

Б а й д ы м а т. Хо, хо. Энтда сен джарсырлай зат джокъду, джылы келиб озубму барады...

Х а н и ф а. Ол айтханынг да барды. Ма, джашчыкъ да онунчуну бошарыкъды, аллах айтса, аны да салыргъа керек...

Б а й д ы м а т. Да салырсыз аны да. Къолугъуздан келмейми къаллыкъды.

Х а н и ф а. Оу, сен а, Байдымат!

Б а й д ы м а т. Къызынгы къаллай институтха салыргъа дейсиз?

Х а н и ф а. Кеси айтханнга къарасакъ а — училищница болургъа дейди, къоймадыкъ ансы. Атасы энди торговыйге салайым деб кетгенди. А къыз, са-

гъыш эт, бусагъатда учителлени не сыйлары, не башлары... (Эшик кзагъылады.) А къыз, ким болду эке?.. (Эрлай диванда келтирген затларын — кийим-мийим, дегенча, джыйыб, башха бёлмеге кзоратады. Байдыматны кзолунда плащны да сермеб алыб бир джары быстырады. Эшик джангъдан кзагъылады.) Байдымат, ары диваннга олтур сен да, сымпайыб турма да... (Эшикни ачаргъа барады.) Кир, кир, ким эсенг да... (Эшикни ачады. Тышындан аууаз: «Ингир ашхы болсун»).

Х а н и ф а. Ашхылыкъ кёр. Ичкери кир. (Юренчекликден болур, шляпасын да тешиб, кзолуна ала, устаз Исмаил киреди.)

И с м а и л (Байдыматха). Ингир ашхы болсун. Намыслы болугъуз. Олтуругъуз.

Х а н и ф а. (креслодан нени эсе да ала, Исмаилгъа). Олтур сен да. Ёт бери.

И с м а и л. Олтура турмасакъ да боллукъду, болса да сёзюм болуб келгенме да...

Б а й д ы м а т. Да, Ханифа, мен кете барайым, артда келирме.

Х а н и ф а. Да... Айыб этме, ашырмайма, Байдымат...

Б а й д ы м а т. Хо, хо, хата джокъду. Джолну кесим да табарыкъма. (Кетеди.)

И с м а и л. Тамаш а къайдады, юйде джокъмуду?

Х а н и ф а. Тоба, ол да джокъду, хо... Олтур аллах ючюн, Исмаил, сюелиб турма да.

И с м а и л (олтурады). Сен да олтур сора. Биягъы мени нек келгеними сезген болурса, Ханифа...

Х а н и ф а. Солтанны юсюнден айтырыкъ тюл эсенг, къайдам...

И с м а и л. Тюз ангылагъанса, айтырым аны юсюнденди, кеси да къайдады? Ол да джокъмуду юйде?

Х а н и ф а. Тенгчиклери бла былай чыкъгъан эди да, къайтмагъанды, келлик а болур...

И с м а и л. Да бюгюн а барыгъыз да юйде болурсуз деб келе эдим... Тамаш да болса боллукъ эди, джокъ эсе не этерикбиз, айтырымы сеннге айтайым...

Х а н и ф а. Сёзюнг менден эсе анга тыйыншлы эсе, ол келмейми турлукъду, бюгюн, тамбла болмагъанлыкъгъа, айтырса, джаным...

И с м а и л. Санга да, анга да не башхасы барды: сен — ана, ол — ата, тегаран ол да билсе иги бол-

лукъ эди ансы... Алайды да... Ханифа, айтырым олду. Солтанны юсунден талай кере сѣлешгенбиз, не келсин, окъууунда, халисинде да уллу тюрлениу кѣрмейбиз...

Х а н и ф а. Мени сартын...

И с м а и л. Айыб этме, сѣзюмю бошайым. Айтханымча, тюрлениу джокъну орнундады. Тюрлениу барды, алай а терс джанына барды. Биз хунаны ишлеб кюрешсек, сиз ояр джанындан боласыз...

Х а н и ф а (джанына тиеди). Ахырсы, Исмаил...

И с м а и л. Айыб этме, тилейме, сѣзюмю бѣлме. Солтанны адам болурун сѣе эсегиз, аны тамам кѣолгъа алмасагыз боллукъ тюлдю. Арт кѣзюуде школгъа келмейин кѣб къалады. Алгъаракълада дерсин этмегенден сора джууабы джокъ эди. Энди уа джукъ айтханлайынга бери айландырыб джууаб этмейин кѣоймайды.

Х а н и ф а. Да, джаным, кѣолубуздан келгенни биз аяб кѣоймайбыз Школ къарыу эталмай эсе уа, бизде не айыб барды?..

И с м а и л. Школ къайдан къарыу этерикди, сиз школ этгенни бир джанын бузуб барсагъыз? Тюз айтасыз, ол джаны бла къарыуугъузну аямайсыз...

Х а н и ф а. Оу, сен а, Исмаил!.. Не бла бузабыз да джарлы?

И с м а и л. Бек ариу билесе кесинг, Ханифа. Алай болса да, билмегенча этерге разыса, не бла бузгъаныгъызны айтыб берейим. Тогъузунчу классны бошар бошамаз джюзюк алдыгъыз, ары дери тюрлю-тюрлю джинсала бла эркетгенигизни айтмайма, аны ызы бла япон магнитофон, андан аязыр-аязымаз — люлкалы мотоцикл, аны ызындан, кѣб да мычымагъанлай — «Жигули». Да сиз алай этиб барсагъыз мынга окъургъа заман да къайда, болум да къайда? Айт энди кесинг, бизге болушханмы этесе, огъесе...

Х а н и ф а. Ала эсек а — кишиде болмагъан затнымы этебиз? Не уа урлау бла, зор бла алынган затла тюлдюле, кесибизни халал къыйыныбыздыла...

И с м а и л. Халал бла халалсыз болгъанын милиция биле болур, мени анда ишим джокъду. Этгенигиз да кишиде болмагъан затды деб айтмайма. Сизден сора да бардыла, ол тюлмюдю. «Кѣрген-кѣргенин этер...» деб эрши тюрлю кѣутургъанла аз тюлдюле. Болса да, сѣз Солтанны юсунденди да...

Х а н и ф а. Да, Исмаил, джаным, сёз сёзню айтырады, бизни алынган, кѳутургѳан да этдинг...

И с м а и л. Ханифа, сёзню серге иймейик, туугѳан джашыгѳызны кесигиз кѳолугѳуз бла адамлыкѳдан айырыб бара турасыз. Бусагѳатда анга джюзюк, машина керек тюлдю, анга кереклиси — билимди. Хауасы, иннети, халиси тюз болургѳа керекдиле...

Х а н и ф а. Астофирилла, биз анга аман болму дейбиз?..

И с м а и л. Аузугѳуз бла айтмагѳанлыкѳгѳа, этген ишигиз алайгѳа барады. Ма былай эсге алыб барсанг, сен анга сагѳыш эте билген болмаса, Ханифа, не сейир эсе да, керексиз ырысхылы болгѳан сабийле, кѳбюсуне, айырылыб кѳолайсыз окѳуйдула, халилери да анга кѳере...

Х а н и ф а. Айтыргѳа, сабийинги инджитирге керексиз дейсе, алаймыды?

И с м а и л. Алай нек айтаса? Мен инджитигиз демейме да? Хар затны терсине ангылаб барма. Кѳайда да нени да мардасы болургѳа керекди. Сёз ючюн, сиз бюгюн Солтанны бармагѳына мазаллы джюзюкню салыб, тюбуне машина кѳурамакѳлыкѳ неге керекди? Айтыгѳыз аны магѳанасы неди? Мени сартын, ол затны башыма джыялмайма.

Х а н и ф а. Ах, Исмаил, ким суймейди, кѳолундан келиб, баласы иги ашарын да, иги киерин да?

И с м а и л. Сюе билмесенг — кюерсе деб эшитгенмисе, Ханифа? Айыб этме, алай а сен балангы сюе билмейсе деб акѳылым алайды. Онунчу классда окѳугѳан, тюбюнде машинасы болгѳан Солтанны бюгюн кѳайгѳысы окѳуу тюлдю, аны кѳайгѳылары башха затладыла.

Х а н и ф а. Кыз-мызла бла безий болур, андан сора не кѳайгысы боллукѳду...

И с м а и л *(асыры ачыудан, не айтырын да билмей, ёрге турады. Шляпасын магѳанасыз бюклея келиб, ахырында башына кѳаблайды).* Заманны бош ашырдым... Тамаш келсе, директоргѳа бир тюбесин. Ашхы кечели. *(Кетиб тебрейди.)*

Х а н и ф а. Джанынга тиерлей джукѳ айтдым эсем да...

И с м а и л. Иш менде тюлдю, Ханифа... Алай айтханлыгѳым ючюн... Ашхы кечели. *(Кетеди.)*

Х а н и ф а. Ашхылыкѳгѳа тюбе. *(Эшикден ашыгѳыб келиб, диванда ары-бери затларын джыя.)* Келиб

айыбны бизге салыб кетген болмаса, башха болумлары болмагъан, былачасын а ким кѳрген эди. Бусагъатдагъы учителлени авторитетлери шайыма затхатийишмейди, ахырысы... *(Эшик кзагъылады.)* Ким болду энди уа? Кел, кел, ким эсенг да...

Милционер формасы бла джаш адам киреди.

Джаш адам. Кече ашхы болсун!

Ханифа *(сескекли)*. Аш... хылыкъ кѳр...

Джаш адам. Джоргъаланы Ханифа сен болукъ болурса?

Ханифа. Хо да, менме. Не керек эди? Олтур кесинг да...

Джаш адам. Сау бол, заманым джокъду.

Ханифа. Бизни милициядан болмазса сен?

Джаш адам. Къайсыды ол сизни милиция?

Ханифа. Къайдам... Махмуд, Далхат, Андрей... Айтыргъа, ол бизни элде ишлегенле...

Джаш адам. Къайда да болсун, ким да болсун милициягъа сизники, бизники дей турма. Бизники, сизники да сизникики, эгечим. Айырдынгмы алайчыгъын?

Ханифа. Аны да тюз айтаса, бир яллах. Айырмайын а игитда айырама... Алай а танымагъаныма...

Джаш адам *(юйню ичине ары-бери кѳз джетдире)*. Таныргъа керек да тюлдо. «Фильтр» деб эшитген болурса?..

Ханифа. Тоба асто, игитда дейсе!.. Алай а «Фильтр» ишни тюнене бошагъанды демейми эдиле?

Джаш адам. Огъай, бюгюндю арт кюнюбюз.

Ханифа. Ия?.. Былай олтур, аллах ючюн, столгъа бир джукъ салайым... *(Кухнягъа тебрейди.)*

Джаш адам *(терк)*. Огъай, огъай!.. Айтханма да мен санга заманым джокъду деб. Къайда ишлейсе? Паспортунгу чыгъарчы бери.

Ханифа *(онгсунмайды)*. Бусагъат. *(Башха бѳлмеден алыб чыгъады.)*

Джаш адам *(паспортну алыб кзарайды)*. Нек ауушдурмай тураса?

Ханифа. Бюгюн, тамбла эте, къалай да болсун...

Джаш адам. Ишлеген да этмейсе, хы!

Ханифа. Ишлейме, нек ишлемейме?

Д ж а ш а д а м. Къайда? *(Эринлерини бир джаны бла ышарады.)*

Х а н и ф а. Эсе да... Бусагъатда ишлемейме. Саулугъум къолай тюлдю да...

Д ж а ш а д а м *(паспортну юсюн ручка бла сызыб столгъа атады)*. Къайда, энди ол бюгюн келтирген затларынгы кёргюзчю.

Х а н и ф а. Не затлагъа айтаса?

Д ж а ш а д а м. Ангыламагъанча этиб, заманымы алма!

Х а н и ф а. Не... Неге айтханынгы...

Д ж а ш а д а м. Палтонлагъа, плащлагъа айтама.

Х а н и ф а. Плашла дегенинг?

Д ж а ш а д а м. Ангыламай эсенг, бусагъат ангылатайым. *(Башха бёлмеге тебрейди.)*

Х а н и ф а *(чыдамсыз)*. Огъай! Ары кирирге джарыкъ тюлдю. *(Эрлай джаш адамны аллына чыгъыб, эшикге сыртын тирейди.)*

Д ж а ш а д а м. Нек къоркъдунг аллай бир?

Х а н и ф а *(амалсыз ышарыргъа кюреше)*. Къой энди, къой кюрешме мындан кёб мени бла... Сен джаш адам, ол суююмлю бетинг бла, джанчыгъым... *(Къоллары бла джаш адамны джаякъларын сыларгъа ышанлайды.)* Кесинг да милиционерге ушамайса...

Д ж а ш а д а м *(артына туракълай)*. Э-э-э! Ол затланы къой!.. Милиционерге нек ушамайма?

Х а н и ф а. Бетинг асыры огъурлуду да аны ючюн айтханлыгъымды... Бери къара джанчыгъым, не дерик эсенг да берейим, мени айыблы этме, джанынга болайым...

Д ж а ш а д а м *(аккыллыча болады)*. Кхм!

Х а н и ф а. Джарымны берейим...

Д ж а ш а д а м. Эки джарым.

Х а н и ф а. Да-а...

Д ж а ш а д а м. Терк бол! Алай тюл эсе...

Х а н и ф а. Хайыр, алай эсе... *(Сервантны ачыб, ачханы санаб береди.)* Болгъан ачхачыгъым да бу эди...

Д ж а ш а д а м *(эрлай хурджунуна быстырады)*. Мен сени билмейме, сен мени билмейсе. Эсен бол. *(Ашыгъыш чыгъыб кетеди.)*

Х а н и ф а *(кеси)*. Талатдым, ашатдым кесими сылыкъгъа, мен джарлы. Ол минг сомну менден алдынг эсе, алыныб, къутуруб айланнгын ма алай!

Кёремисе аны, авчаркача ызымдан келиб к'алг'янын, ёлгени ит боллук'ну!.. Бу джол чырмаулу болдум, к'алайда болсун. Барг'ан джеримде да беш джюз сомуму ашатхан эдим. Бир ишексиз ким болса да, тил этген болг'анды. Байдыматдан ол итлик чыг'армы? Ышаныу джок'ду, тоба. Ог'есе учитель Исмаил джетдирген болурму? Алай эсе уа...

Машина келиб тохтаг'ан таууш. Бир кесекден милиционер киреди.

Милиция. Юйге игилик. *(Эрлай башха бёлмеге кириб кетиб, ызына к'айтады.)*

Ханифа. Не болг'анды бюгюн сизге?

Милиция. Бизгеми? Бизге джук' да болмаг'анды. Сизге уа... Вери киши кирдими кёб болмайын?

Ханифа. Ким кирирге керек эди?

Милиция. Милиционер формасы бла бир джаш адам?..

Ханифа. Келген эди.

Милиция. Не болду?

Ханифа. К'йдамы джарлы, чыг'ыб кетген эди. Не болг'анды?

Милиция. Джук' алдымы сенден? Не берген эдинг?

Ханифа. Не берлик эдим, джук' да...

Милиция. Ханифа!..

Ханифа. Да к'оймаг'анында...

Милиция. Не бердинг?

Ханифа. Эки джарымны узатхан эдим.

Милиция. Минг дегенлигинг болур? Эх, Ханифа, Ханифа, кимге узатханынгдан хапарынг бармыды?

Ханифа. Оу, эки эшигим, кимге бергенме? Ол сизден адам тюлмеди?

Милиция. Да эшитирсе. Гырылдай турург'а заманым джок'ду. Энтда келген адам болса, мычымай участокга билдир. Телефонуг'уз бар шойду да? *(Ашыг'ыш кетеди.)*

Эшикден Тамаша киреди.

Ханифа. Келдингми?! К'алай иги болду заманында келгенинг?

Т а м а ш. Не болгъанды? Сен а къачан келгенсе?
(Тешинеди.)

Х а н и ф а. Мен да бюгюн келгенме. Тамаш, джаным, сени аллынгда бир къуджур болумгъа тюшгенме, ахырсы. Не айтыргъа билмей тели болуб тура эдим... (Телефон зынгырдайды.) Джашчыкъ болур. (Барыб трубканы алады.) Алё?.. Хо, бизбиз. Ашхылыкъ кёр. Ма бусагъатда кирди кеси да, берейим. (Трубканы кюлу бла джабыб — «Майор Муков». Трубканы Тамашха узатады.)

Т а м а ш. Алё?.. Алейкум салам, Аслан. (Бети тюрленеди.) Къачан? Сагъат боламыды? (Ханифагъа къарайды.) Кет, юйюнге?! Ай итден туугъан а!.. Да къалай этебиз да энди? Джукъ дамы?! Ай итден туугъан а!.. Да. Бусагъат мен санга барайым... Нек? Эсен бол. (Трубканы салады. Диваннга ауур сагъышлы болуб олтурады.)

Х а н и ф а (къайгъылы). Не? Не дей эди. Тамаш?

Т а м а ш. Солтан да, хулиган шайкадан бирле да милициягъа джыйылыб турадыла.

Х а н и ф а. Оу, мен хариб, нек джыйылгъандыла?

Т а м а ш. Олийланы юйлерин тонагъандыла. Эшекле, эшек джыйын! Ол милиционер формасы бла келиб, сенден минг сомну алыб кетген да аланы бирлери болгъанды.

Х а н и ф а. Ай, къара къан къусарыкъ а!.. Ай, харам ёллюк а!.. Аны ол аферистлигин кёремисе, милиционер кийимни кийиб!.. Ах, Тамаш, Тамаш, джангыз Солтаныбыздан бошаргъа айланабыз! Къалай этейик, не этейик?! Тамаш, турма танышларынга тюбе, не звонить эт!

Т а м а ш. Болушалмазын Аслан Муков айтды биягъында, телефон бла. Билмейме кимге, не айтыб барыргъа... Эх, Солтан, Солтан...

Х а н и ф а. Огъай, бизни Солтаннга не керек эди, неси да бола тургъанлай...

Т а м а ш. Тойгъаны ичине сыйынмагъанлыкъ. Сени ол «Джашым къалгъанладан баш болсун» дегенлигинг этди болгъанны!

Х а н и ф а. Терсликни энди меннгеми кюрерге кюрешесе?

Т а м а ш. Терслик, терслик... Эшта, экибизни да болур анда юлюшюбюз.

Х а н и ф а. Тамаш, энди кеси аллыбызгъа кы-

чырыб тургъандан хайыр джокъду, бир зат этерге керекбиз...

Телефон зынгырайды. Тамаш трубканы алады.

Т а м а ш. Алиё?.. Хо, менме. Салам. Нек? Тохта... Ол джангылыч затды. *(Трубкада сигналла. Тамаш акъырын трубканы салады.)*

Х а н и ф а. Ким эди? Энди у не палах болду?

Т а м а ш. Следователь. Тамбла сени да излейдиле соруугъа.

Х а н и ф а. Мени уа нек?..

Ханифаны кёлюне чабады, Тамаш анга болады.

Джабыу

1984

БОЛУМЛУ КУЛИЗАР

Бир актлы сатиралы комедия

ОЮННГА КЪАТЫШХАНЛА

Кулизар.

Эсли.

Клара Изакиновна.

Чубур.

Джаланбаш адам.

Бизни заман, районланы биринде.

Склад. Кулизар — стол джанында, телефонну номерин бура.

К у л и з а р *(телефоннга)* Алиё?.. Джумукъ Топаевич сизмисиз? Ишигиз къолай болсун. Неме... джангы немечик келтирген эдик. Хоу. Товарчыкъ. Юч сахтиян плащ, беш дубленка... Не? 50, 52, 56 размерле. Билмейин а, игитда билеме. 52-чиди да сизники? Огъай, ючюсю да морладыла. Хайыр ...джазайм. Андан сора он пара туфли. Италияныкълалла. Костюмла да бардыла. Финляндияныкъыла. Хайыр... джаздым. Юй бийчегизге уа бир да бир алапат шуба! Франция. Тоба, багъасы да иги тангды—минг бла джарым. Хайыр. Джаздым. Андан сора сизни кёзюгюз къарарыкъ джукъ болмаз, алай а Софья келиб да бир кёз джетдирсин. Болсун. Бек ашхы, Джумукъ Топаевич. Сиз да сау иш этигиз.

— Алиё? Меме-Кулизар. Махмуд Михайлович керек эди... Кечериксиз, Махмуд Михайлович, неме... Джангы немечик келтирген эдик... Хоу, товарчыкъ. Бардыла. Юч эдиле да бирин неме аллыкъды, хоу, мордула. Хайыр. Джаздым. Не? Сизге да аллаймы?.. Болсун. *(Аллында джазгъанын бузуб, башха тюрлю джазады.)* Анга да бардыла. Кеси келиб бир кѣз джетдирсин сора. Бек ашхы, Махмуд Михайлович. Сау иш этигиз.

Трубкины салыр-салмаз, Клара Изакиновна киреди.

К л а р а. Ишинг къолай болсун, Кулизарушка!

К у л и з а р *(орундан терк кѣзады)*. Сау болугъуз. *(Аллына атлаб)*. Келигиз, кел, Клара Изакиновна. Бусагъатчыкъда мен да сизге звонить этерге деб тура эдим. *(Экиси да уппа этишедиле.)*

К л а р а. Къалайды хал?

К у л и з а р. Аллахха шукур, аман тюлдю. Сиз сау-лукъдан не хатам боллукъду. Ётюгюз, олтуругъуз.

К л а р а. Сау бол, жанчыгъым. Бир кѣб ишим барды бюгюн. Олтурама десем къалыб кетерикме. Не?.. Келтирдигизми?..

К у л и з а р. Келтиргенбиз. Аны ючюн айта эдим, сизге звонить эте тебреген эдим деб. Келигиз, ичине киригиз да къарагъыз, сиз сайлар затачыкъла бардыла. Бир асыулу палас да келтиргенбиз... Клара Изакиновна, айыб этмегиз, сиз кириб туругъуз, мен эшикни барыб бир этейим.

К л а р а. Болсун-болсун, джаным. *(Кулиса артына ташады. Кулизар сценаны башха джанына джетер-джетмез, аллына Эсли чыгъады.)*

К у л и з а р *(гузаба)*. Бери кирирге болмайды, эгчим...

Э с л и. Къайгъырмаз, бизни аягъыбыз да бир тийсин, не боллукъ эсе да...

К у л и з а р. Огъай, огъай! Ары чыгъыгъыз, эшикни этген этерикме, заманым джокъду гырылдай турургъа!

Э с л и. Кесинги да атынг Кулизар шойду да?

К у л и з а р. Кулизарма, Кулизар...

Э с л и. Мен да гинджи ойнаргъа келмегенме, джаным, Кулизар, амалсыз ишим болуб келгенме.

К у л и з а р. Не ишге айтаса?

Э с л и. Тамада кызычык тышына чыгъа эди да, анга эки маджал туфлийинг бар эсе деб келгенме. Аягъындагъыланы алай тыйыншлы кѳрмегенбиз да...

К у л и з а р. Мен былайда джукъ сатмайма, эгечим, былайы складды.

Э с л и. Склад болгъанын билеме. Ангылатхандыла. Аны ючюн келеме мен да...

К у л и з а р. Биз товарны тюкенлеге беребиз, бар эсе, тюкенледе сор.

Э с л и. Тюкенде табарыкъ болсаммы келеме бери...

К у л и з а р. Да алада джокъ эсе, менде да джокъду. Сѳз бла заманымы алма. Эшикни этме кѳой.

Э с л и. Не этерик эсегиз да, тилеб айтама...

К у л и з а р. А кыыз, болмагъанны кѳайдан табарыкъма. Чыкъ ары, алма заманымы... Кеси да проверка бла адам келиб турады.

Э с л и. Да алай эсе, мен тышында сакълаб турайым, ол кетсе...

К у л и з а р. Сакълагъан да этме, былайгъа келген да этме. Джокъду менде сен излеген, ариу болса да, мен сатмайма, тюкенлеге беребиз дедим да мен санга.

Э с л и. Энди телиге сѳлешгенча сѳлешме манга, алай бирчикни мен да билеме.

К у л и з а р. Да биле эсенг, ауруунг тас, андагъылы бери нек сѳлешдиресе мени?

Э с л и. Бош ачыуланган да этме, Кулизар, мен да дыгалас этиб келгенме. Кѳолунгдан келлик болгъанлайына тилегими кѳабыл этмегенинги...

К у л и з а р (чыдамсыз). Астофирилла, ким эсенг да...

Э с л и. Атым Эслиди.

К у л и з а р. Ариу не эсли эсенг да, айтырымы айтханма. Чыкъ ары дедимми мен санга?...

Э с л и. Чыкъмайын, былайда кече кѳаллыгъым джокъду, алай а айтырым, Кулизар, сенде туфлиледен сора да болурла, анга ишегим джокъду, не келсин, мен ол сен бериучю адамланы списокларында тюлме да, аны бла уллу сѳлешесе манга.

К у л и з а р. Болмагъан затланы сѳлешмейин, чыгъыб кет бусагъатдан, алай тюл эсе...

Э с л и. Алай тюл эсе, не?

К у л и з а р. Милициягъа званил этерикме.

Э с л и. Милицияны кѳозгъай кетсенг, алай таб да болгъа эди кесинге.

Кулизар (*бети тюрленеди*). Ий, аман чыгъанача, келиб манга илингенинг неди, бир айтайым? Ненг къалгъанды менде? Кереклинг бар эсе, бар тюкенлеге, бу тюкен тюлдю, ой адам! Нек айырмайса аны?

Эсли. Нек айырмайма, бек ариу ангылаб турама. Тюз айтаса, мен адамма, алай а сен да, сени кибикле да, бөрюле болуб, адам сыфатха кириб айланганлыкъгъа, адамланы ангылагъан да этмейсиз, ангыларгъа да соймейсиз.

Кулизар. Кёбдю энди, терк огъуна былайдан тай!

Эсли. Къычырма, къычыр! Сенде болгъан тамакъ менде да барды. «Тай былайдан...». Тай былайдан деб санга айтыргъа керек эди, — маджал товарланы бютеулей тюкеннге чыгъармайын, бир джанына тайдырыб тургъаныгъыз ючюн...

Кулизар. Керексизге джаншама! Кёрюб, билиб тургъан адамча сёлешиюун кёремисе аны...

Эсли. Келиб къулагъынга къычырмагъанлыкъгъа уа, кёрмейдиле, билмейдиле деб акъылынг алаймыды? Ой, былайдан ненча зат, тюкеннге чыкъмагъанлай, нечик бир джанына джюзе эсе, анча игилик берилсин меннге, налат да санга. Дефицит деб бир сёзню табхандыла, аллах джаратханда, болур дефицит а, ал эшик бла киргенни арт эшик бла чыгъарыб турсагъыз.

Кулизар. Ай, къой, ким эсенг да, сёлешме!..

Эсли. Нек сёлешмейме? Сёлешгенде да алай сёлеширимме, кесим да былай сёлешген бла къаллыкъ тюлме. Ёргерек барыб, анда сёлеширимме.

Кулизар. О, къайры барлыкъ эсенг да бар, былайдан ары бир къора ансы. Антсызса, ёргерекден ёрге бармасанг.

Эсли. Ашыкъма, Кулизар, сен мени бардыргъанынг бошду, кесинг бузда бир бармагъа эдинг. (*Чыгъа бара.*) Быллай кесибиб деб тургъанланы уа ким кёрген эди. (*Кетеди.*)

Кулизар. (*Эслини ызындан барыб, эшикни этиб, ызына къайтады*). Кёрдюгюзмю, аллах ючюн, келиб къанымы бузуб кетгенин, ичи бузулдукъ. Чууакъ кюн кёк кюкюрегенча, акъылымда, эсимде болмагъанлай, кёремисе аны... (*Клара чыгъады.*) Эшитдигизми ол дауурну?

Клара. Эшитмейин а, игитда эшитеме. Эшикни къадауун бегитмей къоюучу болма, Кулизарушка.

Кулизар. Бу джол болмаса, алай кьоймаучан эдим...

Клара. Хо, хо да, энди кыйналма аллай бир. Не этериксе, миллетни къалайы да болады. Бир къауумлада культура, ишленмеклик азды, таб джокъду деб кьояргъа да боллукъду. Къарангылыкъдан алктын кьутулалмагъанбыз, Кулизарушка.

Кулизар. Тюз айтасыз, Клара Изакиновна, ол тюлмюдю. Болса да, айтханыча, тарыгъама зат деб бир къайгъы ачмагъа эди, уялмаз.

Клара. Къоркъма, Кулизарушка, биз да сени алай сойдуруб кьоймазбыз. Бир джелбаш тиширыу не эсе да бир зат айтды деб, керексиз къайгъыгъа кесинги нек бересе?

Кулизар. Къайдам, ким биледи?

Клара. Къайгъырма аны ючюн. Кетейим мен да, ишим кёбдю...

Кулизар. Къарадыгъызмы, джукъ сайладыгъызмы?

Клара. Ол темир бетли, лама джагъалы пальтону кьоярса, джанчыгъым. Сен керти айта кёре эдим, палас асулу палас, алай а ол юйде затларым да турадыла. Бу джол бир кьоя турайым. Ах, къалыб кетдим...

Кулизар. Къалай десегиз алай, Клара Изакиновна. Палтонну уа ингирде огъунакъ иерме. Клара Изакиновна, бир тилер затчыгъым бар эди, бек ашыгъыш тюл эсегиз?

Клара. Айт, айт, тынгылайма.

Кулизар. Эгечимден туугъан, Радик деб, таксист болуб ишлейди...

Клара. Радик? Бек ариу таныйма. Эгечингден туугъанды сора?

Кулизар. Хо, тамада эгечимикиди.

Клара. Ах, бир чырайлы джашды. Бир кере, эрими шоферу ауруду да, аны орнуна ол элтиб келген эди Архызгъа. Сора уа, сора?

Кулизар. Таный эсегиз, бютюн да ашхы, мен аны да билмегенме. Да, айтырым ол эди: Радик таксиде нёгери бла ишлейди, кёб турмайын а АТП-гъа джангы такси келликди. Энди, кыйын тюл эсе, эригизге айтыб, ол машинаны Радикге, кеси ишлерлей, берди-ралсагъыз дей эдим.

Клара. Болсун, болсун, джаным, айтайым. Кьолундан келлик зат эсе, этер, нек этмейди.

Кулизар. Келмейин а, аны кьолундан келмесе сора...

Клара. Бек ашхы, айтырма. Андан сора айтыр затынг джокъ эсе, къачдым. Сау иш эт, Кулизарушка! *(Кулизарны джаягъын уппа этеди. Кетеди.)*

Кулизар *(ашыра)*. Сау болугъуз, сау джюрюгюз! *(Къайтыб келиб олтурур-олтурмаз, къалайдан эсе да джаланбаш адам чыгъады. Кулизар таба атлам этерге, эшик къагъылады, джаланбаш адам ызына ташады. Кулизар эшик къагъылгъаннга барады, андан кесин таукел, эркин джюрютген бир эркишини биргесине къайтады. Эркиши-Чубурду.)*

Чубур. Оллахий, Клара Изакиновна да бизге келгенли хайт деб семирди, сыйдам, табыракъ болгъанды кеси да.

Кулизар *(орнуна олтура)*. Кёзюнг къарай эсе, келечи болайым.

Чубур. Къыйынсыз бол, керек болса, айтырма.

Кулизар. Да алай дей эсенг да... Мен санга не айтханма? Бери келе турма дегенмеми?

Чубур. Келлик тюл эдим, келирча этмесенг.

Кулизар. Алай дегенинг?

Чубур. Алай дегеним—ол къара «Волга» хар кюн сайын келиучю болгъанды былайгъа.

Кулизар. Ах, ах, ах! Мы ревнуем.

Чубур *(эниклеб)*. Ах, ах, ах... Мы этого не хотим, да?

Кулизар. Къысхасы не деб келгенсе?

Чубур. Не зат? Мындан ары башынга бошса дегенлигимди!

Кулизар. Чибинлеме, Чубур, мен алай айтмагъанма.

Чубур. Кулизар, ачыкъ айт да кьой — сен энди керек тюлсе де да...

Кулизар. Теличик болма, Чубур. Къоркъма, алайгъа джетсем, ачыкъ айтырма. Былайгъа уа кьуру къара «Волга» келмейди. Бери кёбле келедиле. Барына да ишек этиб барсанг...

Чубур. Мен сабийчик тюлме, Кулизар!.. Алай сёлешме.

Кулизар. Хо да, насыблыны джашы болсанг, ишге да джарашыб, къатын да алырча болгъан эдинг, тос тиширыуну къатына къысылыб турмайын.

Чубур. Прошу не оскарблять, не болса да бир иш

кибик мен да табарыкъма. Иш анда тюлдю. Сен болушхан болсанг, андан бери цех ачарыкъ эдим.

Кулизар. Джыйырма мингни суугъа атаргъа суймейме, Чубур.

Чубур. Суугъа нек атаса? Бир-эки-юч джылдан мен ол ачханы къайтарлыкъма артыгъы бла, кесинге.

Кулизар. Огъай, огъай, джаным, сен аллай иш-леге джаратылмагъанса. Анга болум керекди.

Чубур. Значит, мен болумсузма? Къаллай ишге джаратылгъанма сора?

Кулизар. Чубурчик! Чубурешка... Иш аты болуб, джукъ да этмей тургъан ишге. Тюбюнге мешина къурадым...

Чубур. Энди ол «Жигули» бла къабыргъамдан тюрте джауур этериксе. Къуру да хиликке этиб тургъанынгы къой, Кулизар!

Кулизар. Къычырма алай, эшитдиресе эскере тур, джаным, Чубур.

Чубур (*ёпкелеген халда*). Ну, хорошо, алай эсе... (*Кетерге умутчулайды*).

Кулизар. Кереклинги айтмадың, Чубурчик.

Чубур. Кереклим... Джокъду.

Кулизар (*эркелениб*). Мени санга илешдирген не затды дейимми, Чубурик? Акъылынг сабийникинден къолай болмагъаны. Акъыллы эркишини суймейме мен. (*Чубур къуджурсыман сыфатха киреди*). Ну, ну, ну! ачыуланама деб кюрешме, ачыуларынг келмегенлей. Хайыр. Юч тюмен берсем, боллукъмуду?

Чубур. Беш болса да джокъду хата. Тенглерим къурудула.

Кулизар (*ачханы чыгъарыб узата*). Ичиб машинагъа олтурма. Кёб ичме. Кёб ичсенг, джанымдан этесе да къояса... Гыргырынг бла.

Чубур. Къоркъма, гыргырны аз этерме. (*Кетиб бара, ызына къайтыб, Кулизарны джаягъын уппа этиб, терк бурулуб кетеди*.)

Кулизар (*ызындан*). Кечге къалыб кетме! (*Энди аллында биз кёрген джаланбаш адам чыгъады. Кулизар аны эслемейин, складны башха бёлмесине кириб нени эсе да алыб чыгъады*.)

Джаланбаш (*аллына атлаб*). Иш къолай болсун.

Кулизар (*илгенерек*). Ой!.. Сау бол... Кимсе?

Къайдан чыкъдыгъыз? Эшиклени этген шой эдим да?..
Къалайтын кирдигиз?

Д ж а л а н б а ш. Къоркъгъан да этмегиз, айыб да этмегиз, ол дауур этген къатынны ызындан киргеним бла чыгъыб да кеталмайын... (*Хурджунундан чыгъарыб, записканы узатады.*)

К у л и з а р (*къолунда затланы столгъа салады, записканы алыб чыгъаралмайын*). Не ди бу? Ким джазгъанды? Окъуялмайма.

Д ж а л а н б а ш. Да, неме джазгъанды...

К у л и з а р. (*сакъ*). Не ме ми дей сиз?

Д ж а л а н б а ш. Хо. Ол.

К у л и з а р. Кечерик сиз, ол деб не ме ге ми ай та сиз?

Д ж а л а н б а ш (*магъаналы*). Тюз ангылагъан сиз, не ме ге ай та ма, ол деб.

К у л и з а р. Ол ту руб ту ру гъуз...

Д ж а л а н б а ш. Къайгъыр ма з.

К у л и з а р (*джангылама деб къоркъуб*). Не ме ге ай та э се гиз, мен не мет ген э ди м...

Д ж а н л а б а ш. Айыб этме гиз, эн ди ан дан ха па рым а д жо къ ду.

К у л и з а р. Соргъан ны айы бы д жо къ ду, сиз не си бо ла сиз Не ме ни?..

Д ж а л а н б а ш. А ны не айы бы бар ды, мен Не ме ни не ме си бо ла ма...

К у л и з а р. Не си де ди гиз?

Д ж а л а н б а ш. Шо фё ру.

К у л и з а р. А-а. Дал хат ны ор ну на?

Д ж а л а н б а ш. Хо да, алай бо лур...

К у л и з а р. Алай бо лур ан сы, шо фер ла ры на де ри мен бил ме ген ки ши д жо къ ду. Бу за пис ка да не джа зыл гъа нын сиз би ле ми сиз?

Д ж а л а н б а ш. А как же. Би ле ме.

К у л и з а р. Не дей ди?

Д ж а л а н б а ш (*къыйналыб чыгъаргъанча*). «Мен мен со ве щан ие ге бар... ба ра ма, ол ай-айт хан ын гы нын гы бу а дам гъа бер... бе ри б иер се... «Бу а дам гъа» деб ман га айт хан лы гъы ды.

К у л и з а р. Да, Джумукъ...

Д ж а л а н б а ш. Чш-ш! А тын айт ма гъыз.

К у л и з а р. Не ме дей э ди м... Не ме ни ха ты на у ша май ды...

Д ж а л а н б а ш. Иш этиб джазгъанды алай. Бу сагъат да ке си гиз би ле си з...

Кулизар. А-а, хы, хы... Хайыр, бусагъат чыгъарайым.

Джаланбаш. Айыб этмегиз, мени кесиме да бир махер шарф керек эди, бар эсе...

Кулизар. Джашилсыман кибикди, джаратырыкъ эсегиз...

Джаланбаш. Манга башхасы джокъду, махер болсун ансы...

Кулизар. Хайыр, алай эсе... *(Кулиса артына кетиб, бири абадан, бири да гитче кзагъытха чырмалыб, эки затны алыб чыгъады.)* Ма шарфыгъыз. *(Гитчерекни узатады.)*

Джаланбаш. Сау болугъуз мардасыз. Не берейим?

Кулизар. Кесини багъасы 45 сомду...

Джаланбаш. Нохта бауун да, багъасын да тамбла табдырсам, сизге бек табсыз боллукъмуду?

Кулизар. Хайыр, джаным, хайыр. Табдырырсыз эшикке бир кёз джетдирейим, ким биледи, дагъыда киши эслемергени игиди. *(Кетеди.)*

Джаланбаш *(эрлай башха бёлмеге кёз джетдириб, ызына кзайтады)*. Дефицитный товар... Тюкенледе уа джокъ... Да-а...

Кулизар. Хы, барыгъыз энди, адам кёрюнмейди. Машинагъыз узакъда болмаз?...

Джаланбаш. Огъай, складны ол джанындады. Сау иш этигиз. *(Кулизар Джаланбашны ашырыб, ызына кзайтыб телефон бла кзайры эсе да звонить эте теб-регенлей, билгзы эшик кзагъылады.)*

Кулизар. Астофирилла! Алай тургъанлай конвейер болуб квалды да. *(Барыб эшикни ачханы бла ызына туракзлагганы тенг болады. Джаланбаш ызына кзайтыб келеди.)* Не? Джугъугъузному унутхансыз? *(Эки кзолу да артында, Джаланбаш «хо» деген магганада башын силкеди. Аны бла биргелей Кулизарны кесини эм аллында телефон бла сёлешгени кзайдан эсе да эшитиледи.)* Неди бу?..

Джанлабаш *(кзолунда тутуб тургъан портатив магнитофоеун кёрюзеди)*. Айыб этмегиз...

Кулизар. Ангыламайма... Неди бу ишигиз?

Джанлабаш *(магнитофонну тохтатыб, хурджунундан удостоверениесин кёрюзтеди)*. Айыб этмегиз...

Кулизар *(документге кзараб, ызына береди. Ачыуу бурнунда)*. Не дейсиз да энди?

Д ж а л а н б а ш. Складны джабабыз, опечатать эте-
биз. Тамбла сёлеширбиз.

К у л и з а р (*кзайгъылы болгзанын джашырыргъа
кюреше*). Джукъ да этмей къойсакъ а?

Д ж а л а н б а ш. Магъанасы?

К у л и з а р (*бир кесек ышангылы*). Багъасы де-
генлигигиз болур? (*Олсагъатлай магнитофон эсине тю-
шюб, анга кзарайды.*)

Д ж а л а н б а ш. Къоркъмагъыз, бусагъатда къу-
рулмагъанды.

К у л и з а р. Не дериксиз?

Д ж а л а н б а ш. Не дерими тамбла айтырма, Кули-
зар. Алайды да, айтханымча, складны джабайыкъ.

К у л и з а р. Тамблагъа болджал нек саласыз? Ара-
бызны бусагъатда айырайыкъ.

Д ж а л а н б а ш. Айырмадым.

К у л и з а р. Келишейик дегенлигимди...

Д ж а л а н б а ш. Къалай тукъум?

К у л и з а р. Кёлюгюзге келгенни айтыгъыз.

Д ж а л а н б а ш. Кёлюме келгенни айтдым да!

К у л и з а р. Ангыламай къалгъанма, не дедигиз?

Д ж а л а н б а ш. Бек кескин айтханма деб акъы-
лым алайды. Алай а, айт дей эсегиз, энтда айтайым.
Складны опечатать этерге керекди. Ангыладынгмы?

К у л и з а р (*ачыу болгзанын джашыралмайды*).
Магнитофонсуз тынгыларыкъ болсагъыз, бир-эки сёз
айтырыкъ эдим.

Д ж а л а н б а ш. Айтыгъыз. Магнитофонну къу-
лакъларына бушдукъ этгенме.

К у л и з а р. Мени бла ойнамасагъыз деб келеди
кёлюме.

Д ж а л а н б а ш. Айыб этмегиз, ол джашлыкъдан
чыкыгъанма.

К у л и з а р. Онунчуну бошагъан джаш адамланы
кёллерине да алай келеди: уллулагъа къошулдукъ деб.

Д ж а л а н б а ш. Онунчуну джыйырма джылны
мындан алда бошагъанма.

К у л и з а р. Сора ишигизден эригиб айланасыз?

Д ж а л а н б а ш. Джангылгъанчыкъ этесиз. Сыфа-
тымча тюлдю джюрегим.

К у л и з а р. Бек сюесиз ишигизни сора?

Д ж а л а н б а ш. Хоу.

К у л и з а р. Мындан ары да ишлерге болур мур-
а-тыгъыз?

Д ж а л а н б а ш. Сау-эсен болсам.

Кулизар Алай эсе кирпиченмегиз да, арабызны таб этейик.

Д ж а л а н б а ш. Айыб этмегиз, экибиз эр, къатын болуб айырылмайбыз, мюлкюбюзню юлешмейбиз.

Кулизар. Джюрек жарыргъа да устасыз...

Д ж а л а н б а ш. Огъай, анга усталыгъым джокъду, медицинада окъумагъанма. Бошадыгъызмы сёзюгюзню? Алай эсе беш минут сизни эркинлигигизде, мен эшикте сакълайым. *(Чыгъады.)*

Кулизар *(кеси)*. Хайыр алай эсе, тохта сени... *(Телефон бла сёлешеди.)* Алё?... Джумукъ Топаевич, биягъы менме, Кулизар... Огъай... огъай, товар келмегенди, ол биреуледен келиб, складны опечатать этеме деб тохтагъанды да... Мен танымагъан... Сиз джазгъансыз деб бир записканы да... Етюрюк... Олсагъатлай огъуна билгенем сиз джазмагъаныгъызны... Не? Тукъуму Товаров. Оу! Не? Да сиз... Къармарыкъды, Джумукъ Топаевич. Алай дегенигиз?.. Да мен да сизге ышаныб... Сизни къатышдырама демейме... Ах, Джумукъ Топаевич, джакъ болмасагъыз... Алё?... Алё... *(Джууабсыз къала болур, Кулизар не этерин билмейин, трубканы салады. Бир кесекден гузаба, биягъы трубканы алыб номерлерин ашыгъыш бурады.)* Алё Клара Изакиновна, эшигим джабыла айланады... Ол биреуледен Тутаров деб бир келиб складны опечатать этеме дегенди да тохтагъанды. Эшта, эшта, мен таныгъан зат тюлдю ким эсе да... Кёргенме ариу, эрши айтыб да... Билдирдим, алай а «мени не азчыкъ да анда-мында сагъынсанг, — смотри» деди да къойду. Мен анга... Не этерик эсенг да... эсегиз да, сиз этериксиз... Ах, Клара Изакиновна, сиз да алай этсегиз... Къармала тебрегенме, нек этесиз барыгъыз да алай?.. Кесигиз айтмаучанмедигиз... Клара Изакиновна, сабырчыкъ!.. *(Биягъы джууабсыз къала болур, кемсиз кгайгъылы болады. Трубканы ышаннгысыз ызына салады.)*

Махмуд Михайловични этери да алайды... «Къоян — къамишге, тюлкю — тешике»... Ах, мен хариб!..

Бетин эки къолу бла джабыб снмсиреб къалады.

БАЙРЫМ КЕЧЕ

Эки бѣлюмлю драма

САХНАДА КѢРЮННЮКЛЕ

Махти — эл Советни председатели.
Осман — эл Советни секретары.
Муштрай — ырысхылы адам.
Балдаш — аны юй бийчеси.
Оштур — аланы джашлары.
Айхан — аланы кызылары.
Ибрай — адам ортасындан атлагъан, элчилени бирн.
Заман: 1921—1925 джыллада.
Джылны кѣзюю: биринчи бѣлумде — джаз,
экинчи бѣлумде — джай.
Тау эллени биринде.

БИРИНЧИ БѢЛЮМ

Биринчи кесек

Эл Советни кѣолайсыз юйчюю. Танг джангы атханды. Джалын оджагъы бла, петеген лампа кѣарыусуз джана.

Стол джаинда, бухар бѣркю да кѣагъытланы юсюнде, бармакъ арасында кѣаламы, джаягъын столгъа тиреб, кысха чачлы адам. Ол Махтиди. Осман киреди. (Осман — таукел, тирн кымылдагъан, джаш адамды).

Осман (кирир-кирмез). Махти?.. (Махти кымылдамайды. Осман кѣайгъылы, гузаба кѣатына барыб, имбашындан силкеди.) Махти!... Махти!.. (Махти сескекли уянады, Осман кѣл басады). Фу-у-у... Джанымы алыб кѣоя эдинг да... (Лампаны да джукълагъыб, шкаф башына салады.).

Махти. Сенмисе, Осман?.. (Кѣзюн-кѣашын сылай.) Ох... ох... Джукълаб кѣалыб кетгениме кѣара... (Стол джанындан туруб юсюн-башын тюзете.) Асыры эртделенмегенмисе бюгюн?

Осман (олтура). Сенден эртде уа келмегенме... Не?.. Юйге бармаймы кѣалгъанса?

Махти (чам эте). Антым, бош ишек эте болурму-са деб мен да ишеклиме.

Осман (бѣркюн тешиб, мангылайын сюртеди). Болгъаныма тер ургъанына бир кѣара...

Махти. Не болгъанды?

Осман. Да, ай, юйюнге... танг аласында, акъылымда, эсимде болмагъанлай, стол джанында сени алай кѣргенимде...

Махти (кюлерек). Кѣоркѣутханма сора. Кѣб джа-

шарыкъма, алай эсе. Сагъат не болады?.. (*Джан сагъатын чыгъарыб къарайды.*) Алтыгъа джарым... Тюзмюдю эке?

Осман. Хапарым джокъду, оллахий. Эртденбла сагъат киби тохтаб тура эди. Арыбмы тохтагъанды, бузулгъанмы этгенди, ишлетелмедим, не болсун.

Махти (*тютюнюн хызенинден чыгъара*). Джанына тийген болурса. Асыры эрте къобаса. Тартамыса?

Осман (*хызеннге узала*). Кёлкълалдыгъа джетсе-ле уа, сени сагъатынг алгъа тохтаргъа керек эди...

Махти (*тютюнюн бура*). Да-а... Джукъу хорлады, алан. Чыртда хапарым джокъду, ийнанамыса, къаллайла къалкъыб къалгъан эсем да.

Осман. Оллахий, Махти, джукъугъа хорлатханынгы сейири джокъ эди... Не болсун, асыры аяусуз эте болурмуса дейме кесинги. Юйде да къайгъы этиб тура болурла.

Махти (*чакъгъыч бла кзуу кълбындыра*). Кесими хатам джокъ эди... юйде къайгъы эте болурла дегенинг... (*Тютюнюн кълбындырыб бошайды.*) Ол айтханынг барды. Хайыр. Алай болса да, не джангылыкъ?

Осман (*тютюн хызенни башын бегите*). Да, былай деб айтырча джукъ джокъду...

Махти. Сёлешдингми ол адамла бла?

Осман. Хо да...

Махти. Дженгиллик этмей, былай...

Осман. Огъай, таб ангылатханма.

Махти. Бары да кенча боладыла?

Осман. Он адам. Тёрт къарачайлы, эки черкесли, эки къумукълу, бир оруслу, бир эрменли.

Махти. Азды.

Осман. Энди эрменли бек устады, кёлюн салыб ишлесе.

Махти. Кълалай кёрюнеди? Ишлерми?

Осман. Махмут бла ол шохла болурла дейме, эки-си да былай...харамыракъ кёрюнедиле. Алай болса да, къоркъма, Махти, мен аланы ишлете билirme.

Махти. Тишликни ажымсыз биширеме деб кюйдюрюб кёлгъан къылыгъынг барды. Ол джанына сакъ бол.

Осман. Чий кългъандан ол маджал болур, не десенг да...

Махти. Чийни дагъыда биширирге боллукъду. Кюйюб бошагъаннга уа не мадар?

Осман. Ол айтханынг а тюздю. (*Бусагъатха дери*

кѡлунда тургзан тютюн хызенни, Махтиге, ызына узата.) Бу хызенни чыгъаргъаным сайын Мурат эсиме тюшеди да...

Махти. Да-а... Эх, къаллай джаш болуб кетди ол да. Тютюнню кѡяргъа деб тура эдим. Хызенни аны кѡ-зюнден кѡргенме да...

Осман (*юй тѡбюнде ары бла бери бара*). Дагъыда бу кулак сюрюуге асыры къатыса дейсе. Шо, ол Оштур кѡлума бир тюшге эди...

Махти (*хызенни хурджунуна сала*). Аллах кѡре-ди, Осман, джюрек къыйналгъанны, алай а акъыл бла ишлемесек боллукъ тюлдю. Революция кѡуру сауут-са-ба бла этилмейди, деб Умар тюз айтхан болур, эшта. Школну, не да этиб, къачха бошаргъа керекди. Ол он адамны ичинде, таш сала билгенден сора, агъачха ус-талыкълары болгъанла бармыдыла?

Осман. Бардыла. Эрменли ташха, агъачха да за-лимди, дейдиле. Оруслу уа, ташдан эсе, агъачха уста-ды, дейдиле.

Махти. Ол игиди. Энтда бир беш адам табылса, бир кесек тынгылы боллукъ эди, Осман.

Осман. Да болмаса, усталыгъыбыз джокъду де-генлени да кѡшаргъа керекди. Ишни юсюнде тюзеле барырла.

Махти. Артыкъсыз да джашыракъ адамланы. Ала дженгиликерк юренникдиле. Не заманнга келлик-диле адамларынг?

Осман. Да келген болурла энди. Эртдерек келир-сиз деген эдим.

Ибрай эшикден башын къаратады.

Ибрай. Боллукъмуду?..

Махти. Нек эртделегенсе, Ибрай? Кир, кир. (*Иб-рай киреди.*) Олтур кесинг да.

Ибрай (*олтура*). Намыслы бол...

Махти. Сора мен, Осман, ишчилеге барайым. Сен а, тюнене айтханыбызча, Муштрай бла ушагъынгы бардырырса. Не къадар табы бла, айырдынгмы?

Осман. Кюреширме. Алай а ол сен, мен умут эт-ген джырны джырлар деб айтмайма...

Махти. Кѡрюрбюз... Ибрай, айыб этме, керекли-нги Османнга айтырса, мен а болджалсыз ишим барды да, ашыгъама. (*Кетеди.*)

Ибрай. Да, не этерикбиз, болмаса Османнга айтыб да къоярбыз...

Осман. Айт кереклинги, тынгылайма.

Ибрай. Тюз айтаса, Осман, Муштрайгъа джырыгъызын джырлаталмазгъа боллукъсуз. Таб эжиу да этдиралгъа эдигиз. Мен билген Муштрай...

Осман. Не билиб сѣлешесе аны юсюнден?

Ибрай. Сиз билмегенни билеме дегенлигим тюлдю, алай а...

Осман. Алай а не?

Ибрай. Муштрайны Муштрай болгъанын унутмагъыз дегенлигимди.

Осман. Сау бол, Ибрай, эсибизге салгъанын тючюн. Энди аны къой да, кереклинги айт.

Ибрай. Эй-эй, Муштрай алай бош адамчыкъ тюлдю, Осман...

Осман. Хайыр, хайыр! Къойдукъ аны. Джумушунгу айт.

Ибрай (*тамагъын ариулаб*). Джумуш деб да уллу джумушум джокъду, алай болса да бир сорлугъум бар эди да, анга джууаб бераллыкъмыса, къайдам...

Осман (*чыдамсыз, терезеден къарай*). Айт, айт, бераллыкъ болсам—берирме. Черкеслиле айтханлай, заман сиякъымды, теркирек бол.

Ибрай. Черкеслиле дегенлей, черкеслиле бары да тюркге кетиб барадыла дейдиле, алаймыды?

Осман (*сейирсиниб, не айтыргъа билмейин*). Тюркгеми? Ким айтады?

Ибрай. Хапар алай джорюйдю, къайдам...

Осман. Аллай хапар, Ибрай, сизде джорюй эсе да, бизде джорюмейди. (*Хыныракъ*.) Ётюрюк хапарланы джайыучу болма! Айырдынгмы?

Ибрай. Хапарны мен джаймайма, Осман, эшитгеними айтама.

Осман. Киши эшитмегенни эшитген кылыгъын барды сени. Ётюрюклени къой да...

Ибрай. Къойдум, джаным, къойдум. Аланы кетерлерин сюйгенни аллах сюймесин...

Осман. Сорлугъунг ол эсе...

Ибрай (*ёре тура*). Сорлугъум башха эди, не келсин, сен да ашыкъгъанча кёрюнесе...

Осман. Тюз айтаса, болмагъан хапарланы чайнай турурча заманым джокъду. Алай а, башха сорлугъунг бар эсе, сор.

И б р а й (*ызына олтура*). Хайыр, алай эсе... Ачыуланмагъанлай джууаб берлик эсенг, сорайым...

О с м а н. Чункъул эмчекден тарта тургъанча этме да, сор, сорлугъунг бар эсе. Созма, не болсун.

И б р а й. Осман, сен да энди Сабет бластны байрагъын тутуб айланигъанланы бирисе...

О с м а н. Не? Сен тутаргъа излемеймисе?

И б р а й. Да тутдурсагъыз, мен да тутмайын не этерикме...

О с м а н. «Тутмайма» дегеннге тутдурмайбыз, Ибрай.

И б р а й. Алайды, джаным, алайды. «Огъай» деб айтырыкъ да болмазгъа кереклисин ангылатханбыз. Алайды да, Осман, сорлугъум олду. Аллахха, бластха да бирден бойсунуу джарамайды деб, былайды сёз. Бу къалай болады? Сен аны манга бир айыртчы, иги джанымча.

О с м а н. Аллахха бойсунуу — ол хар адамны кесини энчи ишиди, Совет властха бойсуну а — бютеу миллетни ишиди. Айырдынгмы?

И б р а й. Айтыргъа, бласт диннге чырмау тюлдю, дейсе?

О с м а н (*Ибрай сёзюн къалайгъа сюрсенин сезиб къоялмайын*). Дин властха чырмау болмаса, власт диннге чырмау боллукъ тюлдю.

И б р а й. Да алай эсе, нек уруб чыгъардыгъыз межгитден насыбсыз къартланы?...

О с м а н. А-а, айырдым энди, бек ариу айырдым къарын ауруунг, Ибрай.

И б р а й. Аллахха шукур, къарын ауруу бла шагърейлигим джокъду...

О с м а н. Алай болса да, Ибрай, кимлени келечилери болуб келгенсе?

И б р а й. Атамы джаны ючюн...

О с м а н. Къой, Ибрай, къой. Атангы джаны бла да кюрешме, тюлкю чалманы да эшме. Межгитни юсюнден а сёзюбюзню ачыкъ айтханбыз: сабийле окъургъа керекдиле, билим алыргъа. Бюгюнлюкде башха мекям джокъду. Школубузну ишлеб бошай эсек...

И б р а й. Ишлеб башлагъанмысыз?

О с м а н. Башлагъанбыз... башлайбыз. Алайды да, Ибрай, къарыусуз дыгаласланы къоюб, сен да, башха-ла да сёзню терсине сюрюб кюрешмегенлей туругъуз.

И б р а й. Хо, джаным, хо. Сизни ишигиз тюзюне барсын ансы, сёзню терсине сюрюб киши кюрешмез.

Осман. Ишибизни тюзюне барлыгына, не ачыкъ да, аккыл джеригиз болмасын. Андан сора айтырынг джокъ эсе...

Ибрай (*ёрге тура*). Хо да, энди айтырым да болмаз... Барайым. Сау иш эт. (*Осман ёрге турады.*)

Осман. Сау джюрю. (*Эшикден Муштрай киреди.*)

Муштрай (*тёппеси бла кзарай*). Салам алейкум. (*Осман бла Ибрай саламын аладыла.*)

Ибрай (*джарыкъ*). Тынч болурсуз, Муштрай?

Муштрай. Аллах тынчылыкъ берсин. (*Кзагъыб.*)
Тынч болуб турабыз...

Ибрай. Да...

Осман. Ибрай!..

Ибрай. Кетдим, кетдим. Къорадым. Эсен бол, Муштрай. (*Кюлюмсюреб чыгъады.*)

Осман. Олтур Муштрай. (*Хурджунундан хызенни чыгъарыб, тютюн бурады. Муштрай ашыкъмагъанлай, барыб олтурады.*) Муштрай, нек чакъыргъаныбызны биле болурса?

Муштрай (*тынгылаб туруб*). Къайдам, не билейим... Биягъы Оштурну юсюнден эсе сёзюгюз, айтырымы айтханма, мен билген джукъ джокъду.

Осман. Билгенинг бар, джокъ эсе да, Оштурну къоя турайыкъ. Бу джол аны ючюн деб чакъырмагъанбыз. Муштрай, элни сабийлерине школ ишлей башлагъаныбызны эшитген болурса?..

Муштрай. Огъай, эшитмегенме.

Осман. Эшитмеген эсенг, энди эшитдинг. Школну къысха заманны ичинде ишлеб бошаргъа керекбиз. Къыш сууукъла тюшгюнчю. Межгитни да алай бла къартлагъа бошатабыз... -

Муштрай. Межгитге джан аурутуучу къалай болгъансыз?

Осман. Сизге эришген болсакъ, аурутурукъ болмаз эдик. Кесинг билесе, ол межгитсиз джашааллыкъ тюлбюз дегенлени бизге этген игиликлери болмагъанды. Аманлыкъны этселе уа — аяб къоймазлыкъларына ишексиз болурса сен да?..

Муштрай. Айтыуунгдан, аллахха къуллукъ этгенле, бары да аманлыкъчыладыла?

Осман. Сёзню серге ийме, Муштрай. Аны ючюн деб чакъырмагъанбыз.

Пауза.

Муштрай, алай болса да..., джашырма да, кёлюндегин бир айт, школну ишленнигин суюмисе? *(Муштрай Османны кёзюне джити кзараб бир кесекни турады.)* Сабийле окзуб билим аллыкъларын сюерик болурса?

Муштрай. Да нек суюмейме. Билим алсала. Алай а кзаллай билим аллыкдыла, кайдам... Кеслерин да ким окзутурукды? Ол бусагъатдагылагъа, эри бла кзатынына таяныб кзаллык болсагъыз...

Осман. Сюесе сора. Билим а... Кзаллай билим да аллыкдыла. Адамны кеси кесине ие этген билим, тенглик билим, джашау билим, кайдам... Айтыргъа, революция билим. Айырдынгмы? Окзутурукла да табыллыкдыла. Табыллыкдыла, Муштрай.

Энди алай болсун. Школну ишленнигин, межгитни да кзартлагъа кайтырын сую эсенг, сен да, кзолунгдан келгенча болушургъа керексе бизге...

Муштрай. Кзалай тукзум?

Осман. Ат, арба керекди...

Муштрай *(олсагзатдан)*. Сизге берирлей, артык атым, арбам да джокзду. Атасы, анасы да бир кзадырым бла хилеу арбам барды, аны билесиз...

Осман. Болушургъа излесенг, ат, арба да табарыкса.

Муштрай *(ачыу тийгенин билдирмезге кюреше)*. Кзайдан табарыкма?

Пауза.

Осман. Ол хилеусюз арбанг кайдады?

Муштрай. Сатхан эдим...

Осман. Ётюрюкню айтма. Чачыб дорбунлада джашыргъан арбанг а? Атларынг а? Оштургъа аманат этген атларынг?..

Муштрай *(джунчуяракз)*. Ангыламадым. Не чачылгъан арбады ол?

Осман. Бек ари ангылагъанса, Муштрай. Джукз билмейдиле дей эсенг.

Муштрай. Биле эсегиз, сау кзаллык, манга соруб нек айланасыз? Барыгъыз да алыгъыз ол керген джеригизден.

Осман *(тигирек)*. Сени джашыргъанларынгы излеб айлангандан сора да ишле бардыла, Муштрай. Ангынг джетиб, кеси разылыгынг бла властха болушурмединг дей эдик ансы, алайгъа джетсек, арбанг бла атынгдан сора да табарбыз сенде затла...

Муштрай. Тойгъан джерге—тогъуз къат деб, манга илиниб нек турасыз? Тирменими, джерими, мюрзеуюмю сыйырдыгъыз... Кече-кюн деб къарамайын, төрт санымы аямайын, кеси къыйыным бла ишлеген тирменими... Урлагъаным... тырнагъаным болмагъан эсе, харам мюлк кирмеген эсе юйюме, неди бу дыгаласыгъыз, бир айтчы, Осман?

Осман. Джангы власть,—сен акъыл этген бла ол дыгаласды, не? Миллетлеге насыб теджеген, тенглик берген, байла, бийле болмасынла, джарлыла аякъ тюбюнде къалмасынла деген власть — ол дыгаласды, не?

Муштрай. Аллах бермеген тенгликни берир бластынг, хо, насыбынг алай... Сени къарнынг да миллет ючюн аурумайды, Осман. Бластны сылтауу бла сен да уллуракъ, маджалыракъ къабаргъа излейсе. Кесингде болмаса, башханы къабыны тынгы бермеученди. Зарлыкъ ашаб, кемириб тебрейди. Ол джазыкъ атанг да ёмюрю манга зарланганлай кетген эди...

Осман (*секириб туруб, Муштрайны джагъасындан алады*). Ёлген атамда ишинг болмасын, Муштрай! Эшитемисе?! (*Муштрай Османны кёлларындан бошланыргъа дыгалас эте тургъанлай, юслерине Махти киреди.*)

Махти. Осман!.. (*Эрлай Османны Муштрайны юсюнден айырады.*) Шашханмы этгенсе?! Не болгъанды?!

Муштрай (*ачыулу бети бла, юсюнде кийимлерин тюзете*). Баш ишлемеген джерде кёолла, аякъла ишлеучендиле!.. Кесинден тамадагъа кёол кёлтюрген — джангы бластны иги джорукъларыны бири болур...

Осман (*ичи къайнаб, дженгиллик этгенин сезе, Махтиге да «терсме» дегенча къарай*). Тамадагъа!.. Сен... Сен властны джаууса!..

Махти. Сабыр болугъуз... Осман, барчы, артда келирсе...

Осман Муштрайгъа эрши къараб чыгъады.

Муштрай (*эшик таба тебрейди*). Махти, мени сёлешир къарыуум джокъду, юйюме барма кёой... Артыбыз Османча басаяклагъа къалгъан эсе!

Махти. Олтур энди, олтур, Муштрай. Осман да дженгиллик этген болур... (*Муштрай онгсунмайын, ызына къайтыб олтурады.*) Алай болса да, Муштрай,

келчи, бир-бири сёзюбюзню ангыларгъа бир кюрешей-ик.

Муштрай. Махти, Осман ангыламай эсе да, сен ангыла, атым, арбам да джокъду мени. Суу ёрге барады деб тургъандан не хайыр. Болгъан затымы алдыгъыз...

Махти. Муштрай, ачыкъ айтсакъ, бизни, мени, Османны, къайдам, дагъыда болурла, нек суюмейсе, нек багъалатмайса деб анга къыйналгъан джерибиз джокъду. Властны къарангы, джарлы халкъны насыблы этерин айтсакъ, сейир болабыз. Сёз ючюн, аллындан бийлик, ханлыкъ этиб келген адам болсанг, аны иши да бир башхады, алая кесинг гитчеликден ишлеб, туюлюб, джалчылыкъ азабын чегер ючюн къалмагъанынгы биле тургъанлай, тураса да, бир кесек рысхылы болгъанма деб эте болурса, халкъны кёбюсю баргъан джол бла бармайма деб кюрешесе.

Муштрай. Барсынла, джаным, кишини джолундан тыймайма, чырмау болгъан джерим да джокъду.

Махти. Тыяма десенг да, тыяллыкъ тюлсе, Муштрай. Халкъ кеси оноун кеси этгенди. Кертиди, мурагына джетиб, энтда къалалмагъанды. Не джашыруу, къыйынды, бек къыйынды. Джауларыбыз энтда кёбдюле; чимдеб, къабыб кюреширикле мындан ары да джетиширикдиле, амма, ала айтхан энди боллукъ тюлдю, ийнан анга, Муштрай. Алайчыгъын ангылаб, болушхан да этсенг — кесинге иги, алай болмайын, кесинг айтханлай: «Суу ёрге барады», деб турсанг а, онгмазынга ишексиз бол.

Муштрай. Къоркъутургъа излейсе сен да.

Махти. Къоркъутмайма, Муштрай, айтыргъа, ангылатыргъа излейме.

Муштрай. Башымы джетгени ол болур, не этерикме, аллах бергеннге ёкюннген джерим джокъду, алай болса да, алыргъызны алгъандан сора, энтда бер, джокъ эсе да, бер деб тургъаныгъызны ангыламайма. Мени бла кюрешиб тургъандан сора бластыгъызны башха болуму джокъ эсе...

Махти. Ким ким бла къалай кюрешгенни айта тебресек, Муштрай, тюзлюк сени джанынгда болур деб айталмайма!... Сёз сёзню айтдырады дегенлей, Оштур кеси да, нёгерлери да не деб турадыла? Керти, озгъан заманны къайтарайыкъ дебми кюрешедиле?

Муштрай. Мен сизге бир-эки кере да айтханма, энтда къайтарыб айтама, аны бла да къыйнамагъыз,

мени Оштурдан хапарым джокъду: не деб, къалай деб тура эсе да, сау-шау эсе да билмейме.

Махти. Атынг, арбанг да джокъ, Оштурдан да хапарсыз... Хайыр. Алай огъуна болсун. (*Ёрге турады.*) Башынга бошса. Бар, Муштрай, бар юйюнге. Айтдыкъ, кюрешдик, ойлашмадың. Бизде гюнах къалмагъанды. Алтыны барны анты джокъ...

Муштрай, ёрге туруб, кетиб къалалмайын, Махтинни кёзюне къараб бир кесекни турады.

Муштрай. Махти, сен кесинг иги адамса, не келсин...

Махти. Бар, Муштрай, бар!..

Муштрай кетеди. Бир кесекден Осман киреди.

Осман. Махти, кечериксе...

Махти. Хо-хо-хо да... Къалай алай да къылыгъынгы бир кесек тюрлендирмесенг, боллукъ тюлдю, Осман. Джарамайды алай... Дженгиллик ишни баджармайды. Кесинг ангылай тургъанлай, бир-бирде сабийча унутаса да къояса.

Осман. Тюздю айтханынг. Ёлген атамы айтмаса...

Махти. Тийген болур джанынга, ийнанама, алай а бизни тёзюмкююз аладан уллу болургъа керекди. Иш этиб да айтырла ала. Ачыуландырыр ючюн огъуна. Провокаторла дейдиле аллайлагъа.

Осман (*кеси аллына*). «Пракаватыр...».

Махти. «Пракаватыр» тюл, провакатор! Кесибизни тутар амалтын кёб заран келтиргенбиз. Алай бла халкъгъа эрши кёрюнуб къалыргъа боллукъду. Бир джанындан ишлеб, башха джанындан оюб баргъанча болмасын этгенбиз. Эшек ишлеген къаланы хапарын биле болурса?

Осман. Да, хо да...

Махти. Хайыр. Алай болса да, не этебиз энди? Сен айтхан тюз болур дейме, Муштрай бу джол биз айтханнга ийилрча кёрюнмейди.

Осман. Оштургъа базыб, аякъ тирегенлигиди.

Махти. Алай огъуна болур. Оштур... Хм...

Осман. Оштурну да, нёгерлерин да къысха заманы ичинде бир джанына этмесек, боллукъ тюлдю. Па-

шинскеден келлик отряд да асыры кёб мычыды. Ан-дан бери уа...

Махти. Айхай, барына да джетишиб баргъан алай тынч иш болса уа. Школну, не да этиб, къачха бошамасакъ, боллукъ тюлдю. Арбала аздыла, Осман. Энтда бир эки-юч керек эди.

Осман. Да табарбызмы ансы... Неме уа, Махти?.. Эшек арбаланы да къошсакъ, къалай болур?

Махти (кюледи). Элде ненча эшек арба барды?

Осман. Кюлсенг да. Болурла бир беш-алты.

Махти. Болмаса, таб ала къошулсала да себеб боллукъ эди.

Осман. Кеси да, аланы иелери кёб айтдырлыкъ тюлдюле, бир игиси.

Махти. Ол айтханынг да барды. Джарлы кёлю ачыкъ болады. Да, кёр, Осман, аланы. Не этсек да, школубузну битдирибиз къачха, не, Осман?

Осман. Аллах айтса.

Махти. Аллах дегенлей, сен билген бла, аллах кимге бек джан басады: бизгеми, огъесе Оштурлагъа-мы?

Осман. Тюзлюкню тутарыкъ болса, бизге. (*Экиси да кюледиле*).

Махти. Оштурну да, алайлада болур дегенден ары, тургъан джерин ажымсыз билмейбиз.

Осман. Айтханымча, мен акъыл этген бла, Теке-ли дорбунлада болургъа керекдиле.

Махти. Нек болургъа керекдиле анда?

Осман. Алайдан таб джер болмаз дейме...

Махти. Сен кесинг болгъанмыса алайлада?

Осман. Огъай. Атам айтыб билеме.

Махти. Къайдам, тейри... Биз билмеген аз тешик джокъду.

Осман. Сен бош унамайса, Махти, мен кесим джангыз, джашыртын барыб, ол джерлеге бир кёз джетдириб келсем боллукъ эди.

Махти (сагъыш этиб туруб). Кесинг джангыз къоркъуулуду. Ашыкъмайыкъ. Бусагъатда бизни амалсыз ишибиз — школду.

Осман. Алай а алайды, алай а Оштур энтда ит-лигин этмейин къоярыкъ тюлдю. Мурат эсиме тюшсе!..

Махти. Ангылайма. Осман, ангылайма... Алай болса да, Муратны ачыуун алабыз деб, тутхан ишибиз-ни джарсытыргъа боллукъбуз. Ол себебден, иги джа-нымча, дженгилликге кесибизни хорлатмайыкъ. Къа-

лай алай да, ала бизни кѳолубузгѳа тѳшмейин кѳал-
лыкѳ тѳлѳюле. Насыбсызла кѳалай ангыламайдыла
заманны чархы ала айтхан джанына бурулмазын?...
Алай айтханым ючюн, бары да ангылаб барсала, рево-
люция этгенни не кѳыйынлыгѳы бар эди дейсе... Ёмюр-
лени унугѳуб, тѳйѳюлюб, мыйыларын кѳарангылыкѳ
басыб тургѳан миллетле... Джазыкѳ, хариб халкѳ...
Энди бир кюн кѳѳюрле! Тегеран бир аякѳ тирейик ан-
сы!.. (*Тѳютюн хызенни чыгѳарады*).

Осман, адамларынѳ ишлерик адамлагѳа ушайды-
ла... Элчиле да мамматлыкѳ этиб, была да усталыкѳ-
ларын салсала, сора джауларыбызны дѳюреклери
джарылырча боллукѳду ишибиз.

О с м а н. Джашырмайын айтайым, ол кюн, миллет
аллында бир сѳлешген эдинг, дѳюрек ачыкѳлыкѳла-
рын алай билдирликдиле деб турмай эдим элчиле. Кѳо-
лундан келиб, огѳай дерик болмазгѳа керекди.

М а х т и. Хазгерийлени, Муштрайланы кѳоша бол-
мазса?

О с м а н (*кѳюледи*). Эм болушурукѳла уа аладыла,
хо...

М а х т и. Энди сен, Осман, иги джанымча, бусагѳат-
дан огѳуна бар да, ол Кѳобанны ары джанында кѳап-
хакѳ башында бир тилсиз барды, анга сѳзюнѳю ангы-
латаллыкѳ эсенг, аны да кѳошаргѳа керекди былагѳа.
Ташха, агѳачха джетсе—чемерлигин айтыб айталмай-
дыла.

О с м а н. Бек ашхы. Болгѳа эди ансы... (*Чыгѳа ба-
рыб*.) Алан, сен юйѳюнге кѳѳюннѳюк тѳлмѳюсе?

М а х т и. Мен мындан чыкѳгѳанлай, джашчыкѳ
тѳубеген эди. Ансын кѳайгѳы этдиргенбиз, ант этдир.
Кеч келир ючюн да кѳалмайбыз, бу дѳолча, келмейин
кѳалгѳаным да болгѳанды, алай а не да болсун, юре-
налмайдыла...

О с м а н. Кѳайдан юренсинле, харибле. Майна, ме-
ни анама сорчу, «дѳюрек ауруулу болдум», деб кѳоя-
ды.

М а х т и. Айтса да сейири дѳокѳду... Хайыр. Бар,
Осман, бар, мен да юйге дѳетиб келейим.

Осман, чыгѳыб, эшикни этер-этмез,
тиширыуну, артда Османны аууазлары:

— Махти мындамыды?

— Мында уа мындады, кече ишлегенди да, бек
арыб турады...

Махти (эшикни ачыб, тышына). Кел, эгечим, кел!
(Махти ызына туракълайды, эшикден Балдаш киреди.)
Кюн ашхы болсун! Ёт, эгечим, ёт. Олтур кесинг да.

Балдаш. Осман болур эди дедим, сенчагъыз къарангыракъ болуб, иги да эслемедим, кече ишлеб, арыб тургъанынгы да айтханды, алай болса да...

Махти (стол Джанына олтура). Хата джокъду, эгечим. Олтургъан да эт, тартынма да кереклинги да айт.

Балдаш. Мени таный да болмазса...

Махти. Джангылмай эсем, Муштрайны юй бийчеси болурса деб турама.

Балдаш. Тюз ангылагъанса. Айтама алай ансы, элде Осман бла сен танымагъан киши да болмаз хазна. Не десенг да, элни тамадаларысыз... (Айтыр сёзюн кзалай башларгъа билмейин дыгалас этеди.) Берн сизге келгенимн юйдегиле билмейдиле... Билселе... артыкъсыз да... анга айтама...

Махти. Айыб этме, атынгы эсиме тюшюралмай турама...

Балдаш. Балдаш.

Махти. Балдаш, къоркъма, билмезлеринн сюе эсенг, бизден тышына сёз чыкъмаз, не айтырынг бар эсе да, айт. Къолубуздан келлик эсе, болушурбуз, разы этербиз.

Балдаш. Аллах разы болсун. Мен да анга ышаныб келгенме. Энди дуния тюрленди, аллах игиге тюрлендирсин, джашауну иги этебиз деб кюрешесиз, аллах тутхан ишигизден къууандырсын, алай а, мени сартын, кёб затны ангылаялмайма, ангым джетмейди, болса да, Махти, джаным-кёзюм, джюрегим бек къыйынлашыбды... Джыл болуб келеди, бир сагъатны тынгылы джукълагъанма деб билмейме. Ол джаш кибики да, юйдеги да джюрек ауруулу этиб бошадыла. Манга оноу соргъан, сёзюме тынгылагъан киши джокъду...

Махти. Джаш деб Оштургъамы айтаса?

Балдаш. Хо да, джаш болуб, джангыз олду, алай айтханым ючюн, къыз байлыгъыбыз да аны кибикиди. Джаш, къыз болуб да, экисидиле.

Махти. Келиученмиди юйге?

Балдаш. Кимге айтдынг?

Махти. Оштургъа.

Балдаш. Да, хо да... Эсе да... алгъаракълада... Джыл бола болур андан бери.

Махти. Муратны ёлтюргенден бери?

Балдаш. Огъай, огъай, Махти, аны айтма. Гюнахы кѳурусун, Оштур кѳлтюрмегенди кѳол Муратха!

Махти. Ким болгъанды сора?

Балдаш. Былай деб айталлыкъ тюлме, ѳтюрюк керек тюлдю...

Махти. Балдаш, ана кѳлю баладады. Сен Оштур болмаса сѳйе болурса, алай а джюрекге ауур тийсе да, кертини айтыргъа керек болады. Мурат Оштурну кѳолундан ѳлгенди, аны ажымсыз билебиз.

Балдаш. Ах, Махти, анга ийнаналлыкъ тюлме?.. Къайсы ана ийнаныр ичинден чыкъгъан баласы мурдарды деб?.. *(Джылайды.)*

Махти. Сен аны алай болгъанын кесинг да билесе, кесинг айтханлай, ийнаныргъа излемей, сѳймейин этесе. Сѳйсек, сѳймесек да, кертиси алайды. Кѳойдукъ аны. Андан эсе джумушунгу айт, Балдаш.

Балдаш *(джаулугъуну къыйыры бла джыламукъларын сюрте)*. Энтда бир палах болады деб кѳоркѳгъандан келеме. Къызчыкъ бла Османны ара-ларын биле болурса, Махти, айтыр сѳзюм аланы юсюнденди. Айыб этме, аллах ючюн, намысыбызгъа, адетибизге келишмеген затны кеси кесиме борч этиб, сыйлы башымы сыйсыз этиб аллынга келгеним ючюн. Ийыкъны сагъыш этиб тургъанма, таукел болалмайын...

Махти. Тартынма аллай бир, джюрегингде не бар эсе да, айт.

Балдаш. Не джашырыу, Оштур да, атасы да, артыкъсыз да, атасы, къызчыкѳгъа Осман чам, накъырда этеди деб эшитгенлеринде, отдан кѳлек кийген эдиле. Ала къызчыкѳгъа сѳлешгенни кѳой да кѳой олсагъатда. Бюгюн да аны кѳоркѳуун этгенлей турадыла. Мени не заманда да чарлагъан джерим джокъ эди. Кимге да уллу кѳллюлюк керек тюлдю. Осман да бир тюз бала, кеси къыйынлары бла джашагъан, иги атаны, ананы кѳолунда ѳсгенди. Кесини да мен кѳрген хатасы болмагъанды. Узун сѳзню къысхасы, арт кѳзюуде, мен ангылагъанинга кѳре, Осман не хо, не огъай деменгенча кѳрюнеди... Къызчыкъны да халын таб кѳрмейме, джаны къыйнала болурму дейме. Энди, дунияда, сен Османнга бир билдирсенг дей эдим: джюреги алгъынча илешгенлей, суумагъанлай тура эсе, узайтмайын, экиси да... оноуларын этиб кѳойсала боллукъ эди деб.

Махти. Сейир хапар айтдынг да, Балдаш. Сен

айтхынчы, мен аланы алай болгъанларын да билмегенме. Осман кеси аны юсюнден не азчыкъ да сагъынмагъанды...

Балдаш. Кертими айтаса? Ах, мен а сен билесе деб тура эдим.

Махти. Бир зат, бир зат, ант этдир.

Балдаш. Тоба, тоба!..

Махти. Айтыргъа тыйыншылы кѳрген болмаз. Айтмагъанды деб айыб салсакъ да джарамаз. Ол аны кесини энчи ишиди...

Балдаш. Тюз айта болурса, джаным, болса да...

Махти. Айыб этме, Балдаш, керти экисине да джан аурутубму этесе, огъесе?..

Балдаш. Ол тюлмюдо...

Махти. Муштрай бла Оштур а къалай къарарла деб келеди кѳлюнге? Чамын, накъырдасын да кѳлтурмейин отдан кѳлек кийген эселе?

Балдаш. Аны сагъышын да кѳб этгенме... Иштыныб бошагъандан сора, не чарласала да, джарашыр эдиле деб келеди кѳлюме. Оштур эгечин кемсиз бек сюйеди, аны мыдах этмез ючюн, кеси къынлы къалмайын, атасын да «хо» этдирлик эди деб акъылым алайды.

Махти. Сюйе тургъанлай да унамаса уа? Алайсыз да къанлы джаула болуб турабыз сора?

Балдаш. Кечерине ажымсызма, не эсе да. Ананы джюреги хазна джангылмайды. Алай а, ким биледи, тохтамазча болсала, айыбны кесиме алырма деб турама.

Махти. Къайдам, тейри... Къыйнарла сени да, Балдаш.

Балдаш. Экибизни да харам къалай этерле, аллахдан къоркъмайын...

Махти. Мени сартын, ышаныу азды. Сагъыш эт кесинг, Осман къанлы джауларыды, не Оштур, не Муштрай аны аяб къоярыкъ тюлдюле. Таб Осман да тюлдю аярыкъ ариу кюйеую болгъаны болса да, Оштур кеси власта бой салыб келмесе аллыбызгъа. Алайын ангылай болурса?

Балдаш. Ах, Махти, юйсюз, кюнсюз болуб айланмайын, сизге, власта да бой салыб, джыйылырмы эди дей эдим... Не этейим, къалай этейим... *(Биягъынлай джылайды.)*

Махти. Этме алай, Балдаш, джылагъанны кѳй. Джылагъан бла тындырлыкъ болсакъ ишибизни, джы-

лар затларыбыз бизни да бар эди... Не келсин... Андан эсе, кзалай этсек таб болур, аны саггышын этейик. Сен ангылагъан бла, Балдаш, Оштур не деб турады? Не заманнга дери айландыргъанды акъылы ташха, агъачха сингиб?

Балдаш. Аны билсемми джазыкъ болуб айлана-ма, Махти, джаным, кёжюм. Былай деб манга, айтама да, ачыкъ джукъ айтмайдыла, оноуларына кёшмайдыла...

Махти. Сора келиученди Оштур юйге?

Балдаш (*кзалай джууаб берирге билмейин*). Келиучен эди алгъаракълада...

Махти. Арт джол не заманда келген эди?

Балдаш. Эсимден кетгенди, бир аллах... тёртбеш ай бола болур...

Махти. Муну аллында джыл болады деген эдинг?.. (*Бетине сынамлы кзарайды.*)

Балдаш (*джунчуйду*). Ким биледи, джыл огъуна бола болур...

Махти. Джыл бла айланы башхалыкъларын а сезерге керексе, Балдаш.

Балдаш. Ой, неми да билмейме, ийнан, Махти. Айла, кюнле — джылла, жыл — ай, кюнча кёрюннген бир заманды бусагъатда.

Пауза.

Махти. Балдаш, сёзню ачыгъы керекди. Джюрегингде харамлыкъ барды деб айтыргъа излемейме, аны ючюн кёлюнге джукъ келмесин, алай а Осман бла кзызынг бир болсала, Оштургъа башха тюрлю кзарар эдиле дей эсенг бизге, джангыласа...

Балдаш (*ёрге турады*). Тутулмагъан кёянын терисинден бёрклукъ бичерге келмеген эдим, Махти. Джюрек джарсыууму ангылатыргъа, джаш адамланы насыблары кесилмесин, кёолумдан келгенча болушлукъ этелсем деб келген эдим аллынга, ананы кзачын, сыйын да учуз этиб. Не этейим, сёзюм джюрегинге джол табалмады эсе...

Махти (*бу да ёрге тургъанды*). Сен мен айтханны тюз ангыламагъанса, не да ангыларгъа сүймегенсе...

Балдаш. Андан ары несин ангылатырыкъса, кзалай-алай да, Оштургъа джашау джокъду деб ай-

тыргъа излей эсенг? Аны юсюнден сѣлеширге кел-
мегеними да биле тургъанлайынга.

Махти. Огъай, эгечим, аны айтыргъа излеме-
генме, арабызда экили сѣз болмасын дегенлигимди.
Оштургъа уа джашау керек болса, биз кѣлюбюзге
келгенни айтханбыз: магъанасыз къаршчылыкъны
къойсун да, кеси да, нѣгерлери да терсликлерин ангы-
лаб, властха бой салыб келсинле деб. Айыб аладады
ансы, бизде тюлдю.

Балдаш. Айхай, мен а суймеймеми аны? Ышан-
майын, ийнанмайын джанына къоркъуб эте болур...

Махти. Терслигин ангылаб келгеннге, власт ке-
рексиз къатылыкъ этмегенди, этерик да тюлдю.

Балдаш (*тынгылайаракъ*). Болур, джаным, бо-
лур, ким биледи... Алай болса да мен айтырымы
айтдым... Ишингден къууан. Сау къал. (*Эшик таба
тебрейди.*)

Махти. Аманатынгы уа гюнахсыз толтурурма.
Андан ары айыбы Османны кесинде боллукду.

Балдаш. Аллах разы болсун, сау иш эт!

Махти. Сау джюрю. (*Балдаш эшикге бурулур-
гъа, ашыгъыш Ибрай киреди.*)

Ибрай. Кюнюнг ашхы болсун, Балдаш...

Балдаш (*кзайгзылыракъ*). Ашхылыкъ кѣр,
Ибрай... (*Кзол тутушадыла.*)

Ибрай. Сен бери озгъанса дегенлеринде келеме...
(*Тамагъын ариулайды.*)

Балдаш (*кзайгзылы*). Нек излей эдинг?

Ибрай. Уллу хаталы зат да джокъду, аллахха
шукур, алай а къызынг...

Балдаш. Ах, мен джазыкъ, не болгъанды къыз-
чыкыгъа?

Ибрай. Сен кемсиз этерлай тюлдю, къоркъма...

Балдаш. Оу, айта кир, не болгъан эсе, соза
турма да!

Ибрай. Къобанда, суу алгъан джеринде, аягъы
тайыб джыгъылгъанды да... (*Балдаш эс ташларгъа
джетеди, Махти джыгъылмасын деб, эки кзолу бла
тутады. Ибрай да болушады.*) Балдаш, сен алай этер-
лей джукъ болмагъанды!..

Махти. Кесинги алай бошлама, айтханын эшит-
меймисе, хаталы тюлдю дей турады... Ма былайгъа
олтурчу кесинг да. (*Шиндикге олтуртадыла.*)

Ибрай. Аллах джазыксыныб, адамла заманын-

да кѣрюб мыллык атхандыла да, сау-эсен, юйге джый-
гъандыла. Муштрай да юйде болмагъанды да...

Балдаш (*кѣоркѣуулу ауаз бла*). Ай, Ибрай, тилейме джашырма: сау, шау эсе да, кертисин айт...

Ибрай. Джанларыбыз алай джандетли болсунла, ант этиб айтама, джан кѣоркѣуулу тюлдю, ийнан!.. Кѣоркѣаракъ болуб, бир кесек кѣарыусуз болгъандан ары, башха хатасы джокъду...

Осман киреди. Балдаш эслеб, ёрге турады. Османни кѣюне бир кесекни кѣараб, терк чыгыб кетеди. Ибрай да ызыпдан ашыгыш чыгады. Осман, не айтырга да билмейли, Махтиге соруулу кѣарайды. Сцена кѣарангы болады, кѣайгылы музыка эшитиледи.

Экинчи кесек

Муштрай ланы юйлери. Замап — кечени ауурлугъу кетиб. Бизге кѣрюнген бѣлмеде, агъач орундугъунда джатыб тургъан Муштрай илгениб уянады да, аякъларын орундукъдан салыпдырыб, эсни джыя, бир кесекни олтуруб турады. Сора эсни не эсе да тюшеди да, орундугъуну башында, тѣшек тюбюн кѣармаб, бусхуллагъа чырмалгъан бир затны чыгъарады. Гитчечик джаниган лампаны тилин ёргерек этиб, тюйюмчекчигинде уа ачхачыгъы барды, аны тешиб, санаб тебрейди. Санаугъа эси кетиб тургъан ланына, башха бѣлмеден кѣатыны Балдаш чыгады. Муштрай аны эслемейди.

Балдаш (*Муштрайны джанына тиеме деб, кѣоркѣаракъ*). Сен да джукъламаймы тураса?

Муштрай (*илгенерек*). Не айланаса, алмастыча?

Балдаш. Худжу джюрек кѣоймайды кѣз кѣысаргъа... (*Орундукъну аякъ джаны мюйюшюне олтурады.*)

Муштрай (*хыныракъ*). Не болгъанды? Бар, бар да джат!..

Балдаш. Джатыб тураллыкъ болсаммы келеме... Кѣайгыдан башымы алалмайын...

Муштрай. Сен алай кѣайгы этерлей зат джокъду. Тур, бар орнунга!.. Кѣыз джукълай болур?

Балдаш. Джукълагъанча кѣрюнеди, алай а, кѣалай да болсун, тынгысызды. Бир тюшюнде сѣлешир, бир илгениб уяныр...

Муштрай. Не сѣлешеди, не дейди?

Балдаш. Осман бла Оштурну атларын кѣюу-кѣюу айтады, кѣалгъанын иги да ангыламайма. Гяурду не айтырга билген... (*Терен ахсынады.*)

Муштрай. Айтыб не айтырыкъса башы болмагъан башсызгъа!.. Осман да, сен да джаханим орну болугъуз дегин! Ол къыйынлыкъдан Аллах сакъласын де да, аны айт ансы, алайгъа джете тебресе, тиширюу дегенинг, атасын, анасын сатыб кетерикди. Кёремисе аны, Османны бизге не къыйынлыкъ джетдириб айланынган кёре тургъанлай, джюрегин да ары айландырыб тургъанын!..

Балдаш. Акъырыныракъ, киши, уятаса кесин да...

Муштрай. Уянмай къалгъан — ол огъунакъ болгъа эди, керти айтама, тейри! Сен, къатын, ана орнун керти толтургъан болсанг, къызынгы ол кюннге джетдирмез эдинг.

Балдаш. Кимни ачыуун да менден алыучанса. Бусагъатда да биле тураса терслигим болмагъанын...

Муштрай. Хо, хо. Болдунг энди, бар да джат ары, джатарыкъ эсенг! Къора былайдан, сенсиз да кёбдю къайгъым...

Пауза.

Балдаш. Къалай акъыл этесе, керти да аягъы тайыбмы джыгъылгъан болур эди, огъесе?..

Муштрай. Билмейме, билирге да суймейме.

Балдаш. Бир да бир дженгил болгъанса, киши. Тюрлениб къалгъанса...

Муштрай. Суююбмю тюрленирсе, тюрлендирсе-ле...

Балдаш. Энтда бир дууа алырмедик, къалай акъыл этесе?

Муштрай. Кимге?

Балдаш. Къызчыкъгъа.

Муштрай. Акъылы бар эсе, бир да джетерикди, джокъ эсе уа, юсюн алай тургъанлай, дууадан толтуруб къойсанг да, джарар деб айтмайма. *(Эшик бир-бири ызындан эки кере къагъылады.)* Муштрай эрлай ачхасын тёшек туюбуне быстырады.

Балдаш. Ким болду эке?

Муштрай, орнундан тюшюб, джастыкъ туюбден «маузерин» алады.

Муштрай. Къатын, сюелиб турма да, орнунга бар! *(Кеси кесине.)* Бюгече келирге уа керек тюл эди... *(Эшик биягъынлай къагъылады.)* Не айтдым

мен сеняге?.. Къора дедимми! *(Балдаш кетеди. Муштрай акъыртын эшикни кзатына барады.)* Кимсе?

Тышындан ауаз. Менме, атам.

Муштрай эрлай эшикни ачады. Оштур киреди. Муштрай эшикни къадауун этеди. Оштур арыгъан сыфаты бла болса да, кёзю джаниган джаш болганы кёрюнбдю. Башында чырпа бёркю, юсюнде тозурагъан чепкени, сауут-сабасы джетпшмли.

Муштрай. Бюгече нек келдинг? Джукъму болганды?

Оштур *(шкогун бир джанына салады. Бёркюн тешиб, тапчаннга арыгъан халда олтурады.)* Болуб уллу болгъан зат джокъду... Къалайсыз кесигиз, тынчмысыз?

Муштрай. Аллахха шукур, бюгюнлюкде саубуз. *(Барыб орнуна олтурады.)* Алай болса да...

Балдаш ич бёлмеден башын къаратады.

Оштур *(эслеб)*. Анам!.. *(Ёрге кзобады.)*

Балдаш. Оштур, джаным!.. *(Келиб кзучакзлайды, кёзюне кзараб джыламсырайды.)*

Муштрай. Кесинги джылатханны къой да, аллына бир джукъ сал.

Балдаш. Игит да салама, бусагъатчыкъдан бир зат кзууурайым...

Оштур. Къалайса, анам, аурумай турамыса?

Балдаш. Джокъду бюгюнлюкде хатам, тегаран санга къайгъы эте...

Муштрай. Сёзню къой, къатын, тепсини къайгъысын эт. Артда сёлеше турурса.

Оштур. Айхан а? Джукълай болур?

Балдаш. Хо да, къалкыгъанды. Ах, сени джауунг... *(Джылары тамагъына тыгъылыб.)* Аны...

Муштрай. Къатын!

Балдаш. Хо, джаным, хо. Къорайым... Олтур, Оштур, олтур, арыгъан болурса, джарлы сен!.. Бусагъат бир джукъ мадар этейим да, сёлеширбиз, джаным, сёлеширбиз. *(Чыгъыб бара.)* Ох, ох!.. Ай, сыйлы аллах! Ай, уллу аллах, не да сени кёолунгдады... *(Кетеди.)*

Оштур. Азгъанды анам, не да болсун...

Муштрай. Айт. Не хапар? Сау-эсенмисиз барыгъыз да?

Оштур. Да, хо да, турабыз...

Муштрай. Бюгече нек келдинг?

Оштур. Атланы экисин аджашдыргъанбыз да...

Муштрай. Алай деген неди?.. Къайсыланы?..

Оштур. Къоркъма, къоркъ. Табханбыз. Да, ала-ны излей Морх башына дери келген эдик да... Ахыр-да да сизни тынчлыгъыгъызны бир биле кетейим деб къайтхан эдим.

Муштрай. Къайдадыла бусагъатла?

Оштур. Атламы? Негерим, Казим, алыб кетди-гызына.

Муштрай. Сора къаллайла аджашдырдыгъыз? Ненча кере айтханма мен санга — сакъ бол деб...

Оштур. Болуб а тура эдик. Не билейим, джанлы чабыб юркютген эсе...

Муштрай. Джанлы да, неда чабар, къарамаса-гъыз! Бусагъатда да бош ышаныб келгенсе негеринге: не боладыла, не къаладыла, билмезсе...

Оштур. Сен къайгъы этерча тюлдю. Казим ышангылы джашды.

Муштрай. Ышангылы... Не ышаннганынг да кесингча болаллыкъ тюлдю.

Оштур. Къой, атам, энди болдунг. Мен алагъа ышанмасам, ала манга ышанамыдыла...

Муштрай. «Бек анасы — джыламаз» дегенлей болургъа керекди. Къайсыла эдиле кеслери да?

Оштур. «Акъджал» бла «Боран».

Муштрай. Байтал бла аджир... «Боранны» аджаш-дырыб а ойнамагъыз! Эшитемисе? Теммотну джыл-къысынданды ол. Аны биле болурса?

Оштур. Билеме, биле. Нек билмейме.

Муштрай. Ышангылы джашдымы дединг Казим?

Оштур. Этме аллай бир къайгъы, атам. Кесиме ышаннганча ышанама анга. Андан эсе джангы хапа-рынг бар эсе, айт.

Пауза.

Муштрай. Элде дей эсенг, хахай, сабийлеге школ ишлейбиз, ат, арба деб къаныбызны ичедиле...

Оштур. Аны билеме.

Муштрай. Османны этгенин а билемисе?

Оштур. Не этгенди?

Муштрай. Сабетге чакъыртыб, арба да таб, атла да бер деб, бууаргъа чабыб...

О ш т у р. Бууаргъамы?

М у ш т р а й. Итден ит тууарыкъ эди ансы, не тууарыкъ эди? Ай, аллах, санга не этген болур эдик, кърал оноуну аныча басяклагъа берирлей?!.. *(Юй туюбюнде ары бла бери барады.)* Дорбунлада джашыргъан арбангы бер, Оштургъа аманат этген атларынгы бер... Не айтады, не къояды...

О ш т у р. Арбаны хапарын а къайдан биледи?

М у ш т р а й. Антсызды билген. Ол кече, мен билиб, бир инсан да кёрмегенди бизни.

О ш т у р. Кёрмесе, къайдан биллик эди дейсе. Кёрген да этген, тил да этген болады, ким эсе да.

М у ш т р а й. Къайсы сатлыкъ болгъанды, къайдам? Алай айтханым ючюн, азмыдыла дейсе, аллах-ха, ибилисге да къуллукъ этгенле. Огъай, сейир тюлмюдю... Иблисни къаргъышы джетмеген эсе, дуния былай къатышыб къалай къалды? Эм Уллу аллах, айтханым ауур бармасын, ол дунияма азаб болуб къалмасын, санга оноу этгенлигим тюлдю, алай а сыйындыралмайма башыма, ангылаялмайма бир-бирде этген ишлеринги!.. Сабийликден башлаб, туююлюб, бюгюлюб, башынгы ёрге кёлтюрюге мадарынг болмайын, джан къазауат этиб, энди, аллах айтса, дуния джарыгъын кёрюрча болдукъ деген сагъатда, кёремесе бу къыйынлыкъны!.. Тирменими сыйырдыла, мюрзеуюмю къымдыла, тоя билмеген сарыубекча, «Энтда, энтда...» деб тургъан болмаса, тохтамайдыла пасыкъла!.. Урламасам-тонамасам, къул джегиб, кишини хакъын ашамасам, хыйлачы, питначы болуб джашамасам, кеси къыйыным бла къурагъан халал ырысхымда уа негиз къалгъанды? Ийманлары болмагъан иймансызла! Ахырзаманны келечилери болурсуз сиз ансы, бу кюннге джетерик болмаз эдик. Тохтагъыз, ашыкъмагъыз!..

Ай, дунияны джаратхан аллах, джарлы муслиманларынга сен болуш!

Б а л д а ш *(тепсини Оштурну аллына сала)*. Асыры кёбмю сакълатдым, Оштур?...

О ш т у р. Огъай, огъай, анам. Дженгил къымылдагъанса, аллай бир ашыкъмасанг да боллукъ эди.

Б а л д а ш. Эшта-эшта... Бир джылы зат этейим дедим, кёбге къалыб кетерме деб къоркъдум.

О ш т у р. Боллукъду, боллукъ. Кел, атам, сен да ауузлан...

М у ш т р а й. Аша, аша. Мени кереклим джокъду. *(Оштур джугланаракъ ашаб тебрейди.)*

Балдаш (*джюреги эзилиб, джашына бир кесекни кзараб туруб*). Танг аласына дери турлукъ болурса?

Оштур (*ашай тургзанлай*). Огъай. Аллай мада-рым джокъду, анам...

Муштрай (*кзатынына*). Ол айтмаса, билмеймисе? Былайда хурхурну басар мадары болсамы айланады, абрек чыгъыб.

Балдаш (*терен ахсыныб*). Не заманига дери айланникъды, джарлы джан, былай этиб?..

Муштрай. Бизникиле келгинчи. Кёб къалмагъанды энди, аллах айтса. Барчы, джат. энди. Бизни энтда сёлеширибиз барды.

Балдаш. Ёмрюгюз барады, менден сёзюгюзню джашыргъанлай. «Келдинг эсенг — келдинг, кетдинг эсе — кетдинг» деб къалай турайым? Мен да анасы шойма да...

Муштрай. Анасы, анасы... Эркишилени сёзлери, тиширыулары сёзлери деб болады, къатын. Баланг энди сабий тюлдю, алайчыгъын сезерге керексе. Сени оноуунг керек болса — айтырбыз, къоркъма.

Оштур. Бир ийыкъдан дегенча, энтда келликме, анам, олсагъатда тынгылы сёлеширбиз. Не болсун, керексиз сагъышлагъа кесинги хорлатмазгъа кюреш.

Балдаш. Ах, анга кесими да огъайым джокъ эди, не келсин, бусагъат дуняда кёлюнгю иги этерлей болум къайда, Оштур, джаным...

Оштур. Хар зат да иги болур, аллах айтса. (*Ашаб бошайды.*) Хы, энди бир кесек эс джыйдыкъ. Алхамдулля. (*Башха бёлмеден, джаулулгъуна чырмалыб, Айхан чыгъады. Оштур ёрге туруб, аллына барады.*) Уяныбмы къалдыңг?.. (*Кзучакълайды.*) Былай аманбет нек болгъанса?

Айхан (*джарыкъ кёллю болургъа кюреше*). Кёзюнге кёрюне болур... Инджилген джерим джокъду, къайдам... Къалайса кесинг а?

Оштур. Кёргенингча. (*Чам халда*). Тойланы къыздырыб айланабыз.

Айхан. Тойланым?

Муштрай. Хо да, тойла, оюнла энди чегетлеге, дорбунлагъа кёчгендиле... (*Амалсыздан кюлгенча, Муштрайны кесинден кзалгзанла, кюледиле.*)

Балдаш. Олтурсагъыз а, ёрелешиб турмагъыз да...

Муштрай. Олтуруша туругъа заман джокъду, танг джуукълашыб келеди. Джолу да узакъ. Эшитемисе, Оштур, мындан кёб мычыма. Къайсы Осман болса да сезиб кёймасын.

Оштур. Хо, хо. Чыгъама. Айхан, анамы да, сени да кёзлеригиз мыдах кёрюнедиле...

Айхан. Огъай, огъай, Оштур... *(Балдаш, Муштрайны кзатына барыб, нелени эсе да шыбырдайды. Муштрай онгсунмагъан халда кзатынына бар затланы мурулдай, барыб бёркюн, габырайын да юсюне кзаблайды.)*

Муштрай *(Оштургъа)*. Сёлешир затыгъыз бар эсе, терк сёлешигиз да бошагъыз, биз былай эшикге бир къарайыкъ, не бар, не джокъ. *(Кетеди. Балдаш дзызындан тепсини алыб чыгъады.)*

Айхан. Нек этдиле алай?

Оштур. Чынты, энчи сёзлери бар эсе, дегенликлери болур. Анамы, джазыкъны, джюреги неге да сакъ болгъанлай турады. Къайда, олтурчу алай, Айхан. *(Экиси да олтурадыла.)* Манга айтыр затынг бармыды?

Ахан. Айтыб, не айтырыкъма... Тансыкъ болуб, къайгъы этгенден сора.

Оштур. Не этериксе, бу да бир кёзюудю. Мен да болама тансыкъ, Айхан. Не келсин... Кёб-кёб болама, нени да кёюб, башымы алыб, думп-тас болуб кетер-мем, къайры болса да деб.

Бёрю джашау, ит джашау... *(Кеси кесин кзолгъа алады.)*

Алай а, сиз эсима тюшесиз да, джанлайма сора ол акъылдан бир джанына. Аллындан тюз атламадыкъ, къалай да болсун. Не этериксе, аллах бергенни кёре барлыкъбыз...

Айхан. Оштур, атама айт да, келигиз былайдан кёчейик. Башха элге.

Оштур. Нек дединг? *(Айхан джууаб бермейин мычыйды.)* Къалайгъа дейсе?

Айхан. Манга башхасы джокъду... Не болсун, былайдан узагъыракъ болсун.

Оштур. Алгъаракълада анам ол сёзню башлагъанында, унутмагъан эсем, сен разы болмагъан эдинг анга, таб чарлаб огъуна кёйгъан эдинг. Энди нек кетейик дейсе?

Айхан. Билмейме... Бласт бла арагъыз тикден тик болуб баргъанча кёреме...

О ш т у р. Ол болмагъан джер джокъду бусагъатда, Айхан. Къалай болсун—къайдам... Ансы мен да огъай демей эдим, кертисин айтсам.

А й х а н (*таукел*). Кел, аллах ючюн, къорайыкъ былайдан, алай игиди барыбызгъа да. Сен да джыйылыр эдинг элге. Айт атама, Оштур, кёчейик, къапханнга тюшген джаныуарлача болуб турмайыкъ да... (*Эшикден Муштрай, ызындан да Балдаш киредиле.*)

М у ш т р а й. Не кёчюню хапарын айтасыз? Къайры кёчесиз?

А й х а н, туруб, терезе таба джанлайды.

О ш т у р. Мындан алда анам да бир сагъынган эди, былайдан кетсек деб да, кертиси да, атам, кёчге-нибиз иги болурму эди?...

М у ш т р а й. Манга соруб нек айланасыз, оноу этген эсегиз, биле болурсуз иги бла аман боллугъун.

О ш т у р. Сенсиз оноу этгенлигибиз тюлдю, кёлюбюзге келгенни айтханлыгъыбызды.

П а у з а.

М у ш т р а й ачыуун кючден тыйыб тургъаны белгилиди.

Б а л д а ш. Мени сартын, анга мен да...

М у ш т р а й (*кзыджыраб*). Санга киши джукъ сормайды!.. (*Кзызы бла кзатынына эрши, хыны кзарайды*). Бир тилли болгъансыз сора! Хайыр. Сёз ючюн, къалайгъа кёчсек дейсиз? (*Бары да тынгылашадыла*). Нек айтмайсыз?

О ш т у р (*ёрге туруб, юсюн-башын тюзете*). Бош ачыуланаса, атам. Сени оноунг болмайын джукъ этмезлигибизни билесе, алай а, бусагъатда болумгъа кёре, кёчелсек—игиси ол эди.

М у ш т р а й (*ачыулу*). Къайры? Айтыгъыз, къайры?!

О ш т у р. Акъырын, атам... Ол биреулени къулакъларына аш тюшюrese. Малкъарны къалай кёресе? Анда эмчек къарнашынг бар шойт да?

Б а л д а ш. Огъай, огъай, Оштур, джаным, ол асыры узакъды. Мен айтхан болса, Дууутха дерикме...

М у ш т р а й (*кзызына*). Сен а? Къалайгъа дейсе?

А й х а н. Мени не хапарым барды элледен. Оноугъузгъа къошула келмегенме, атам. Нени да таблыгъын кесинг иги билесе...

М у ш т р а й. Тюлкю джууаб. Анга акъылынг джетгени да иги эди. *(Барына да.)* Кёчейик дегенигиз, къачайыкъ деген магъанады, ачыкъ айтсакъ. Къалайгъа къачсагъыз да, ала болмагъан джер табарыкъ тюлсюз. Къалайгъа... Не уа кёчген былай бир тынч ишдими деб турасыз? «Джарлы кёчсе, бай болур» деб нек айтханларын биле болурсуз? Байлыгъына байлыкъ къошулады деб тюл, кёчгенни къыйынлыгъыны юсюнден айтылгъан затды ол. Къысхасы, аны мындан ары эсигизге да келтирмегиз. *(Къызына айланыб.)* Джашыртын къабхан итча, ол сёзню бу джол нек чыгъаргъанынгы бек ариу билеме. Сен бизни къайгъыбызны этмейсе, кесинги суубашлыгъынгдан къачаргъа излейсе. Кеси кесингден къутулаллыкъ тюлсе. Къачыб барлыкъ джерингде этеринги туугъан элингде эт. Унут, ол джаханим орну боллукъну, джюрек кибигинги ары байлаб турма да!..

А й х а н. Атам!.. *(Къарнашындан болушлукъ излегенча, анга мадарсыз къараб, бетин къоллары бла джабыб, кесини бёлмесине кириб кетеди.)*

Б а л д а ш. Ах, а киши, къойсанг а бу харибни, алайсыз да джарлы болуб турады...

М у ш т р а й. Бар бар сен да аны ызындан. Сен—оу, ол—шау! Къора. Джаш бла сёлеширим барды. Заман азды.

О ш т у р *(анасыны къатына келеди.)* Бар анам, бар. Мен да джолума чыгъаргъа керекме. Ашхы кечели къалыгъыз. Къыйнама кесинги. Сау тангнга чыгъайыкъ.

Б а л д а ш *(такъырлыгъын хорларгъа кюреше).* Ашхы джолгъа, джаным. Аллахха аманат бол. Эслеб джюрю, уллу кёллю болма. Айтыр затым кёб болады, къуру да манга заманынг болмайды. Не этейик, тынгылы ушакъ этер кюнюнбюзню аллах узайтмасын. Тилерим: не этерик эсенг да, кишини ачитма. Кёрти дуниябызда азаб чекмезлейин бол, джашым.

М у ш т р а й. Оюмла, оюмла, къатын!

О ш т у р. Бар, анам, тынчай. Къайгъы этме.

Б а л д а ш. Эсен джюрю, сау джюрю, бала! *(Кетеди.)*

М у ш т р а й. Ай, бу тиширыулану...

О ш т у р. Айханны джанына тийдинг, атам. Ангыламадым...

Муштрай. Ол сылыкъ амалтын тели болуб айланады.

Оштур. Кимге айтдың?

Муштрай. Османнга.

Оштур. Османнгамы?

Муштрай. Былтыр сёзюбюзден сора ангылагъан болур деб тура эдим, ол эшек а...

Оштур. Къолай тюлдю сора халы Айханны.

Муштрай. Тюнене эртденликде мен да, ананг да юде болмагъанбыз, бу уа суугъа баргъан джеринде, тайгъан этгенди дейдиле, ким биледи... Къобаннга кетиб, суу азыгъы болургъа тебрегенлей, насыбына адамла кёргендиле да... Бюгюн аязыгъанды.

Оштур. Иш этиб этгендими дейсе?

Муштрай. Аллах билсин аны уа. Анангды алайгъа ишек болуб тургъан. Биле болур бир затын, манга айтмагъанлыкъгъа.

Оштур. Башына къыйынлыкъ алыб айланады да Айхан.

Муштрай. Ангыладынгмы энди кёчейикге нек кыызгъанын?

Оштур. Джюрек къыйынлыгъын хорлаялмай кюрешеди.

Муштрай. Ай, аны джюрегине сохан туурайым, огъесе!.. Энди, болмай эсе, Тамбийлеге бир билдирейим деб турама. Эртдеден бери айтыб турадыла.

Оштур. Къой, атам, къой аланы, асыры тарджюрекледиле. Джаш да, джылы келген, баштёбен кибики.

Муштрай. Къалай дейсе да? Не болса да, Осман бла болсунму дейсе?

Оштур. Аны уа аллах айтмасын. Башха бир мадар болурму эди дейме ансы.

Муштрай. Мен ангылагъан бла андан башха мадар джокъду.

Оштур. Ашыкъмайыкъ, атам. Ол ийыкъда келе эсем, Айханнга мен да бир сёлешейим. Мени айтхан-ныма бек къараучанды.

Муштрай. Билмейме не айтыргъа да. Да, кёр, сёлеш да, ким биледи... Къалгъан къайгъыгъыз азды деб, кёремисе онгмазлыкъны...

Оштур *(сагъышха кириб)*. Къалай-алай да, былайдан кёчсек болур эди.

Муштрай. Кёчсек, кёчсек!.. Не кёчгеннге къал-

гъансыз барыгъыз да. Сен а нек къошуласа тиши-
рыулагъа? Аны не игилиги барды, бир ачыкълачы
манга?

Оштур. Атам, биз былайда бластны къара джауу
болуб бошагъанбыз. Джашау эски орнуна, сен умут
этгенча, дженгил келликге ушамайды. Ачыкъ айтсам,
мен да шкокдан джанлаб айланнган бёрюча джашаб
турурум келмейди. Адамча ашаб, адамча джукъла-
магъанлы эки джыл болуб келеди. Османла Махтиле
кеслерин бегитгенден бегите барадыла. Башха элде
башыбызны джарашдырыр эдик, не этсек да. Не де-
сенг да танымагъан джерде, артыкъсыз да Малкъар-
да, бизни бла уллу кюреширле деб айтмайма. Айхан-
ны болумун да кёресе...

Муштрай. Башынг андан эсе маджал ишлейди
деб тура эдим. Джеринги, сууунгу, юйюнгю къалгъан
ырысхычыгъынгы да къой да, джол азыкъчыгъынгы
ал да къач дейсе. Алаймыды?

Оштур. Джанынгданмы багъалыды не да. Не
уа кесинги къаягъа уруб тургъандан не барды?

Муштрай. Махтилени сёзлери. Аланы ауаз бер-
генлерине тынгылаб келмеген эсенг, нек тюрленнген-
ди хауанг? Оюлургъа ууланыб нек тураса?

Оштур. Нёгерлерим да тюнгюле башлагъанды-
ла. Ийнанмайдыла мен айтхан затлагъа.

Муштрай. Аланы ийнандырыр ючюн кесинг
ийнаныргъа керексе. Алагъа да манга айтханынгча
айта эсенг, ийнанмайдыла деб не айыб барды. Кёбюне
тёзген азына да тёзерге керекбиз.

Бюрсюкюн ол джанындан адам келген эди да,
аман хапар келтирмегенди. Эресейде патчахны адам-
лары джангыдан уллу аскер джыйгъандыла, дейдиле.
Тюрк аскерле уа, бюгюн, тамбла дегенча чекден
лары джангыдан уллу аскер джыйгъандыла, дейдиле.
къоймазына ишегинг болмасын. Кърымшамхал улу
да тюрк аскерни бир бёлегини тамадасыды, дей-
диле.

Оштур. Не адамды? Кесинг кёрдюнгмю?

Муштрай (*джунчуяракъ*). Ышангылы адам...
Ильяс апендиге келиб, ол айтды. Ильяс апендини уа
алдамазын сен да, мен да билебиз. (*Биягъынлай тау-
кел ауазгъа кёчеди*).

Тюрк аскер киргенлей, сау кёрейик сора бласты-
нгы. Къоянла ёртенден къачханлай боллукъдула хал-

лары. Эресейни кесинде да муслиман миллетле ёрге туруб кьаллыкъдыла.

Оштур. Къайдам, тейри, турлукъ болсала, эрт-деди дебми турадыла.

Муштрай. Къарыуларына базмай тургъандыла. Энди уа, тюркюле бу джанындан кирселе, кьаллай кюч бла келликлерин кёзюнге кёргюзтчюн. Патчахны аскерлери уа? Бары да бирден урсала, ташны ташда кьоймазлары хакъды.

Оштур, ийнан сен анга! Аллахны бирлигине ийнанганча, ийнан. Кеслерине оноу этелмегенле энди къралгъа этерикдиле оноу. Кеслерин патчахха тенг этиб!.. Ийманыгъыз алай, хо, бермейин а тенглик, насыб!.. Ай, джазыкъла, ай, харибле, сабийле чыбыкъны ат этиб ойнагъанча, джашауну иеси бизбиз деб турадыла. Ёмюрледен келген джорукъланы бузуб, чынты алапат эте тургъанлыкъларыды. Къайдам дегин, тауукъ къазгъа эришгенлей болмагъа эди халыгъыз. Иш, аллах айтса, онгунады. Ол себебден энтда бир кесек заманны бел къатдырыргъа керекбиз. Тёзерге! «Тёзген төш ашайды», дейдиле. Кёчген бла уа кеси кесибизни джарлы этерге боллукъбуз. Сора кеси да, былайдан кетгенибиз болса, бютюн да бек ёчюгюрюкдюле. Олсагъатлай болгъаннга кьуугъун этиб джаярыкъдыла, бир ишексиз, быланы къадар хазналары болуб джанлагъандыла деб. Айырамыса алайын?

Оштур. Антсызды не айтыргъа билген. Къалай да болсун, тубанлы кече къаяны кьыйыры бла баргъанчады болумубуз.

Муштрай (ачыулу). Болдунг энди, кертда дегенге, сынгсыб турма! Эсингде болсун, атламынг не азчыкъ да таукелсиз болду — юйюнг кьурду. Къайда болмагъанны олтаны болургъамы излейсе? Мен... Мен алагъа деб джыймагъанма ырысхымы? Эшитемисе?

Оштур. Асыры аман этесе, атам. Къыйнама кесинги аллай бир. Бласт кьуру санга къатылгъанча... Сен аллай бир этерлей байлыгъынг да джокъду. Байланы къатларында сен несе, аллах ючюн деб айтсакъ. Болгъан затчыгъынгы кьыйналыб кьурагъанса да, аны ючюн ачыуланаса, аны ючюн джюрексинесе. Билеме. Къалай дей эсенг, алай болсун. Кёрейик... Аллах не буюргъан эсе да. Бара-барайым энди... Асыры кечге кьалдым дейме. Не этерик эсенг да, экисине иги болургъа кюреш, атам. Анам бла, Айханнга айтама.

Муштрай. Къайтарыб айтама, атлагъа сакъ бол!
Нёгерлеринге ышаныб къойма.

Оштур (*шкогун ала*). Болсун, атам, болсун.

Муштрай. Артмакъларынга къакъ эт бла быш-
лакъ салгъанбыз, гырджын бла онгдурмагъанбыз...
Энди келиринге асламыракъ хазыр этербиз.

Оштур. Хайда... Сау къалыгъыз.

Муштрай. Ашхы джолгъа. Сау тангнга чыгъай-
ыкъ. (*Оштур чыгъыб тебрейди.*) Оштур, айтайым де-
генлей, унутуб къойгъанма. Тургъан джеригизни аууш-
дурсагъыз керек эди... Осман сылыкъ, Ибрай айтхан-
нга кёре, ишекли болур дейме. Доммай Ёлген джерге
чыгъыб кетермегиз? Къалай кёресе?

Оштур. Къайдам... Да анда да бир оноулашыр-
быз. Тейри, Османны бир кесек къысмасакъ, асыры
эркин джюрюте башлагъанды кесин.

Муштрай. Огъай, огъай, бусагъатда джарарыкъ
тюлдю. Махти ауузлугъун тартханлай турады, эси ол
школда болгъанды да. Ашыкъмагъыз, аны кёзюю
да бир келир.

Оштур. Хайыр. Кёрюрбюз. Да, къалыгъыз... эсен,
(*Кетеди, Муштрай ашыра ызындан чыгъары.*)

Балдаш (*чыгъыб терезеден къарайды*). Ашхы
джолгъа, джаным, ашхы джолгъа! Сыйлы аллах,
джангыз джашымы ауруудан, ачюдан сен сакъла!
(*Ат аякъланы узайгъан тауушлары келеди. Тынгысыз
музыка согъулады.*)

ЭКИНЧИ БЕЛЮМ

Ючюнчю кесек

Биягъы эл Советде. Шиндик хилеу болгъан болур, Махти аны
ишлеб кюрешеди. Ибрай киреди.

Ибрай. Иш къолай болсун!

Махти. Ай, сау бол, Ибрай. Заманында келдинг.
Иш былай болду. (*Чёгючюн ишлеб бошагъан шинди-
гини юсюне атады.*)

Ибрай. Ий, табсыз келдим... Адетинги этерме,
борчлу болайым. Бардыр, бардыр ишинги.

Махти. Къургъакъ сёз бла башынгы алаллыкъ
тюлсе. Чыгъар бери ол къыстырыб тургъан къара со-
мунгу.

Ибрай. Айыб этме, ариу болса да, бераллыкъ тюл эдим. Артыкъсыз да сизден адамлагъа.

Махти. Нек харам этдинг бизни?

Ибрай. Табар эдигиз анга да айтыр зат. Сёз ючюн: «Сени андан сора да болур»,—дерик эдигиз да, мен джарлыны да кулак-мулаклагъа къошарыкъ эдигиз.

Махти. Кулаклыгъынгы билмейме, Ибрай, мулак болгъанынга уа къол салайым. Да-а, кесинги не хариб, джазыкъ этерге кюрешсенг да, чимдей а билесе. Хайыр. Къойдукъ, алай эсе. Къара сомунгу чыгъарыргъа къоркъа эсенг, ма, сора олтур багъалатхан шиндигиме. *(Ишлеген шиндигин Ибрайны тюбюне салады.)* Не хапар? Не кёрюб, не эшитиб келесе? *(Стол джанына барыб, столда кзагъытланы ары-бери джарашдырады.)*

Ибрай. Хапарланы къапчыкълары уа сиздеди, Махти. Сизсиз энди нени да иеси. Эшитгенигиз, кёргенигиз да сизни кёбдю. Биз а не? Сырты чыбыкыгъа юреннген ёгюзча, тюшген баразабыздан чыгъалмай турабыз.

Махти. Ма алайчыгын тюз айтдың. Ол тюлмюдю. Эски баразадан чыгъалмайын кюрешебиз. «Сизсиз нени да иеси»,—деб а кимге айтдың?

Ибрай. Да, къайдам... Сен, Осман, ол, ол бири-си...

Махти. Айтыргъа, халкъ дегенлигинг болур? Къара халкъ?

Ибрай. Хо, да алай ангылыргъа да боллукъду...

Махти. Эй, эй, Ибрай, Ибрай... Къарайма да, ары айланыб аллахха, бери айланыб иблисге къулукъ этер джапынг барды.

Ибрай. Гюнахымы алма, Махти. Аллах да, Иблис да унутхан бир джарлыма мен.

Махти. Бир сабда тохтамагъан балта атылыб къалыучанды, Ибрай! Андан эсе, бу керексиз гырмырла бла баш кечиндириуню къоюб, барыб, ма ол школну ишлеген адамлагъа къошулуб, миллетге хайырынгы джукъдурсанг, ичи гырын джашауунг да толуб, бююреулю боллукъ эдинг. Муштрайланы тепси тюблерине къараб турмай.

Ибрай. Эшта-эшта, къара ишде ишлерча саулугъум болсамы айланама къотур эшекча.

Махти. Ненча джыл болады санга, Ибрай?

Ибрай. Къайдам... Аллах билсин аны уа... Анам

айтханнга кёре, Амантишлени юйлерин элия ургъан джыл туугъанма.

Махти. Ол къачан болады?

Ибрай. Мен туугъан джыл.

Ибрай (*кюледи*). Антсыз болгъа эди, ким да сенден тюз айтмаса джылын. Тоба-тоба... Не эсе да, кюнортадан аугъанса.

Ибрай. Хо да, энди анга сёз джокъду.

Махти. Хайыр. Алай болса да, не джумушунг болуб келгенсе?

Ибрай (*мыйыкъларын сылай бир кесекни мычыйды*). Оллахий, Махти, къысха заманны ичине залим ёсдюрдюгюз. Бусагъатлада къаты бла озуб келе, башын джаба тура кёре эдим да, сейирсиниб келеме.

Махти. Сейирсиннигиз аллындады, Ибрай!

Ибрай. Осман бла сен уллу тирилик этдигиз.

Махти. Ишлегенле, де.

Ибрай. Хо, да, ала да алай... Алай болса да, оноучу орнунда болса, не да онгуна болуучанды...

Махти. Аны айтыргъамы келген эдинг?

Ибрай. Огъай, къуру аны ючюн деб тюл... Келгеним а — сорлугъум болуб келгенме.

Махти. Сор, марджа, сор. Бизни заманыбыз сеникича эркин тюлдю, Ибрай, алайын да эсге ал. Болсунму?

Ибрай. Аны уа билеме. Энди сен, Махти, Османча болмайын, терен акъыллы, ачыкъ сёлешген адамса...

Махти. Не болсун, джылы сууну азыракъ.

Ибрай. Атамы джаны ючюн, кёлюмдегин айтама...

Махти. Сорлугъунгу сор, Ибрай!

Ибрай. Бирле айтханнга кёре, малкъарны джартысы тюркге кетгенди деб хапар алайды. Энди сен билген бла, бу ётюрюкмюдю, кертимиди?

Махти (*кюлюрю келе*). Ол бир джолда черкеслиле кетедиле деб, бу джол да малкъарлыла... Къарачайдан къымылдагъан киши джокъмуду эке?

Ибрай. Ала алай эте тебреселе, бизникилеге да джокъду ышаныу, ант этдир.

Махти. Шо, джашырма да бир айт, бу хапарланы кесингми чыгъараса, огъесе, керти, башхаладанмы эшитесе?

Ибрай. Эшитиб айтама ансы, кеси аллыма кѳу-
рарча не кѳыйынлыгѳым барды.

Махти. Алай эсе, сен кимни ауузундан эшит-
динг?

Ибрай. Эсимде тюлдю, ант этдир. Тохта, кимден
эшитдим, аллах ючюн...

Махти. Муштрайдан эшитген болурмуса?

Ибрай. Эшта-эшта, Муштрай манга турсунуб,
аллай хапарланы айтмайды.

Махти. Энди, Ибрай, былай болсун. Кесинги ке-
теринг келе эсе, Ираннга, Тюркге дей эсенг да, бар,
киши сени тыярыкъ тюлдю. Хар кимни ашыргѳаны-
нгы уа кѳой. Айтыргѳа, бу джолдан сора быллай ха-
парланы кѳоймасанг, иги айтырыкъ тюлбюз.

Осман киреди.

Ибрай (*орнундан терк кѳобады*). Да, кете барай-
ым энди, Махти.

Махти. Ангыладынгмы мен айтханны, Ибрай?

Ибрай. Хо, джаным, хо, аны бла энди джюре-
гигизни кѳыйнамазма. Сау иш этигиз. (*Кетеди.*)

Махти. Чиркитдинг, алан, Ибрайны.

Осман. Не деб келгенди энди уа?

Махти. Бу джол малкѳарлыланы ашырама дей-
ди Тюркге.

Осман. Бу айтханнга тынгыласанг, орнунда кѳал-
лыкѳ киши болмазгѳа айланады, антым. (*Экиси да
кюледиле.*)

Махти. Ызынгдан джетейим деб, иги мычыдынг
да.

Осман. Махмутну юйюне барыб келеме.

Махти. Ол дегенинг

Осман. Эрменлини нѳгерине айтханлыгѳымды.
Ишге келмейин кѳалгѳанды. Барсам, юйюнде да джокѳ.

Махти. Да нек кѳайгѳы этдинг мынга аллай бир?

Осман. Тюнене ингирде Муштрайлагѳа барыб
кетген хапары чыгѳады. Аллындан да ол адамны
бир джаратмагѳан джерим болгѳанды да... Асыры ха-
рам кѳзлери барды. Былай деб айталмагѳанлыкѳгѳа,
ол адамдан бир аманлыкѳ чыкѳмагѳа эди дегенлей
турама. Сѳз ючюн, ма, энди Муштрайлагѳа нек бар-
гѳанды?

Махти. Ким биледи, болур аланы да бир ишлерн.
Муштрайлагѳа баргѳан, аманлыкѳ этейим дебми ба-
рады. Асыры ишекли болуб барыргѳа да джарамай-
ды. Эрменли не айтады?

Осман. Хапарым джокъду, дейди, къайдам...

Махти. Сен къайгъы этерча зат болмаз. Келсе кёрюрбюз... Школну хайт деб дженгиллетдик, не, Осман?

Осман. Иги силкиндиле. Ол тилсиз тамам уста, кеси да ишлеген адам кёре эдим.

Махти. Керти залим адам. Бешиси этгенни этеди кеси десек, алдауукъчу болмазбыз.

Осман. Школну башы дран болмаса боллукъ эди, къанджал къайдан табайыкъ ансы.

Махти. Бюгюн не кюндю?

Осман. Гюрге кюн.

Махти. Келир баш кюн, сау-эсен джетейик, Пашинскеге барайым деб турама. Айтыр, тилер затларыбыз кёбдюле. Бир мадар бар эсе, къанджал, неда кёшун деб да тилерме.

Осман. Отрядны юсюнден да айтырыкъ болурса?

Махти. Игит да дейсе. Аны да айтырыкъма.

Осман. Биз бу туруудан турсакъ, Оштурла кёбее барлыкъларын ангылатыргъа керексе. Артда ала бла кюрешген алай тынч боллукъ тюлдю.

Махти. Тюздю айтханынг, тюздю, Осман. Ол кьоркъуу барды. Алай болса да, алагъа къараб турмайын, кесибизде да ёрге турлукъ энтда бир беш-алты джаш болургъа керекди.

Осман. Беш-алты неди? Кеслерини да сауут-саба кёолайлыкълары болмаса?

Махти. Аны уа айтма... Бу джол Пашинскеге барыб келейим да, хар зат анга кёре боллукъду. Кёрейик, кёб ишни тындырырма деб акъылым алайды. (Сагъатын чыгъарыб, кзарайды). О-хо!.. Кюнортадан джанлаб турады да. Хайыр, аланы юсюнден энтда бир тынгылы сёлеширбиз, бусагъатда уа ол айтханыбызны оноуун этейик. Не деб тураса? Таукелмисе? (Осман джукъ айтмайды.) Нек тынгылайса?

Осман. Антым, не айтыргъа да билмейме.

Махти. Сёзюбюзню бегитген шой эдик да?

Осман. Кечериксе, Махти, не джаны бла да сен менден тамадаса, башса, алай болса да, кечени кече узуну сагъыш этиб чыкыгъанма да, мени болумумда ол зат, не десенг да, тыйыншлы тюлдю деген акъылда тохтагъанма.

Махти (иги кесекни тынгылаб туруб). Кесим дейсе сора? Тамгъа тюшер деб кьоркъаса?

О с м а н. Джауларыбызны ауузларына тюшерге суймейме.

М а х т и. Айыб этме алай айтханыма, керти суй-меклигинг болмагъанлай, башын къатышдырыб айланганса сора Айханны. Джазыкъ тюлмюдю энди ол?

О с м а н. Айтма алай, Махти. Мен биреуню джю-реги бла, насыбы бла ойнагъанладан тюлме.

М а х т и. Бегигенни андан сора кёзюнде чёбюмю барды? Аллында ант-кърал этиб, сёз бериб, артда атын сагъынмайын къойсанг — олмуду аламатлыгъынг? Суугъа баргъан джеринде керти аягъы тайыб кетгенди Къобаннга деб акъылынг алаймыды?

О с м а н (*кзайгъылы*). Къалай? Не айтыргъа изле-генлигингди?

М а х т и. Сени акъылынга не келди эсе, аны.

О с м а н. Алай болургъа мадары джокъду...

М а х т и. Алаймыды, алай тюлмюдю де да, аны айт ансы, мадары уа нек болмайды. Алай тюл эсе — бир иги, алай эсе уа? Бизни тиширыулары андан сора мадары болмай къалады бир-бирде. Энди Айханны болумун да кёзюнге кёргюзт. Бир джанындан сен, хыликке этгенча, тынгылауну басыб турсанг, ол джанындан атасы кёзюне-башына джетдиргенлей турса, аны юсюне да атасыны, къарнашыны къара джауу сен болсанг, къалай этсин, не этсин бу хариб? Таб башын суугъа атса да, мени сартын, адам сейирсинмезчады. Бойнумады санга термилиб турмагъан эсе ол. Тюнгюле тебрегенинде уа неллай бир джыламукъ тёгюлген болур сени аллынга къарагъан эки кёзюнден. Сёзню ачыгъы керекди, Совет властха кесин суйген ташджю-рекле керек тюлдюле, Осман.

О с м а н. Асыры ачы сёзлени айтаса, Махти. Алай-сыз да джетишибди джюрек къыйынлыгъым. Мен а суймеймеми насыбымы табаргъа...

М а х т и. Излегенинг алай болур ансы, керти суй-ген болсанг, кеси кесинге да, анга да чырмау болуб турмаз эдинг.

О с м а н. Элге не деб джаярыкъларын биле тураса...

М а х т и. Не деб джаярыкъдыла? Суйгенин алды, суйгенине барды деб джаярыкъ болурла?

О с м а н (*секириб ёрге турады*). «Муштрайны мюкю ючюн алгъанды» дерикдиле, деб а не дерикдиле! «Энди уа бир билдик да Оштурну тутмайын нек мычыгъанларын» дерикдиле! Тутхан тёребиз болса да: «Ырысхы амалтын туугъан къайынындан бошады» де-

рикдиле! «Властны адамы ырысхыны суймей эсе уа...» дерикдиле, деб а не дерикдиле!

Ма х ти. Дериклеге къарарыкъ болсанг, къатынсыз къалыргъа керексе. Ол биринчиси. Экинчиси, ол дерикле башха тюрлю дерге да боллукъдула.

Осман. Сёз ючюн?

Ма х ти. Сёз ючюн, кенгде болсун, алай а суу алгъан джеринде Айханны аягъы энтда тайгъаны болса, огъай энди таймаз деб а ышаныу джокъ, тайса да биягъынлай адамла къутхарырла деб да ышаныу аз, айтама да, энтда алай этгени болса, сени адамларынг адамлыгъынг амалтын болду алай дерге боллукъдула. Осман зорлукъ этиб, намысы бла ойнагъаны ючюн джабылды къызны эки эшиги, дерге боллукъдула. Алай болгъаны болса да, властны адамыны сыйына къаллай тамгъа тюшерине сагъыш этгенмисе?

Осман (олтуруб, башындан тутады). Болмаз алай. Сен... Сен болмазлыкъ затны айтаса, Махти.

Ма х ти. Мен алай боллукъду деб айтмайма, болургъа боллукъду дегенни айтама. Сени айтханынг да ол халдады. Ол себебден, дериклени къайгъыларын къой да, эркишича, насыбынгы къолгъа джыя бил.

Эшик къагъылады, Махти барыб ачады. Келгиз, кел. Балдаш бла Айхан киредиле. Осман, абзыраргъа дже-тиб, ёрге турады.

Балдаш. Ишигиз къолай болсун.

Ма х ти. Аллах разы болсун. Ётюгюз бери. (Экинине да шиндикле салады. Айхан, асыры джунчугъандан, башын энишге ийиб, анасыны ызындан, Балдаш да андан къолай тюл, барыб олтуруб да къалалмайын, туракълайдыла. Осман эшик таба джанларгъа тиши-рыуладан амал табмайын дыгаласдады.)

Ма х ти. Балдаш, уялмагъыз, тартынмагъыз, келгиз, бери олтуругъуз! (Тиширыула шиндикни къатына келедиле, Осман эшикни къатына ётеди.)

Балдаш. Олтуругъуз сиз да.

Ма х ти. (олтура). Олтуругъуз, олтур. Биз да олтурайыкъ... (Ахыры олтурадыла, Осман чыгъаргъа ышанлайды.)

Ма х ти. Сбыр, Осман, керек боллукъса. (Осман мадарсыз болады.) Ёзге тынч болурсуз, Балдаш?

Балдаш. Тынчлыкъ да къайда, алай болса да, турабыз, аллах буюргъанны кёре барлыкъ болурбуз.

Ма х ти (тамагъын ариулайды.) Тейри, Балдаш, кеси кесинге буюргъанны буюра болур дейме аллах да.

Тюзмю айтама, Айхан, не?.. (Айхан атын эшитгенинде, илгенерек болуб, Махтини кёзюне джити кзарайды. Алай кзарагъанына тартынган этген болур эди, кзызарыб башын энишге ийеди. Осман да джунчугъандан не этерин билмейин, орнунда тебджилдейди. Махти бла Балдаш да эслейдиле экисини болумларын.)

Б а л д а ш. Виз айтханны этиб барлыкъ болса уа, буюрур ючюн а кёоярыкъ тюл эдик, не келсин...

М а х т и. Ол айтханынг да барды, алай а кеси тирилмегеннге ол джукъ береди деб билмейме. (Балдаш аллахдан кечмеклик тилегенча, тауушсуз эринлерин кзымылдаатады.) Не, Балдаш, асыры эркин сёлешгеннгеми тергединг? (Кюледи). Къоркъма, гюнах мэндеди. Хайыр. (Туруб стол джанына барады.) Сизни чакъыргъаным а аны ючюн эди. Энди ол кюннге эсен джетейик, эшитген болурсуз, школубуз битерге кёб къалмагъанды. Эки айдан несин да битдирирге керекбиз. (Махти не айтыргъа излейди дегенча, Осман эсин ийеди.) Муратыбыз алайды: сабийлени окъутхан кзынлы къалмайын, уллуланы да окъутургъа дейбиз. Окъуйджаза билирча. «Хо» десегиз Айхан да ол джаны бла бир кесек билимли болса керек эди. Джууугъунга, тенгинге айтыб, ала да биргенге болсала, бютюн да алаамат, Айхан, къалай къарайсыз бу затха? Анга Муштрайны да огъайы боллукъ болмаз?

Б а л д а ш. Къайдам, тоба, мени сартын, ол унар деб айталмайма ансы, окъуса уа—не зараны бар эди...

А й х а н н ы бети джарыб, анасына умутчу къарайды.

М а х т и. Къалай дейсе кесинг а, Айхан?..

А й х а н. Огъайым джокъ эди...

М а х т и. Аферим. Кимден да бек кесинги разылыгъынг керекди. Осман да, кеси кюрешиб юреннгенди джазаргъа, окъургъа да, алай болгъанлыкыгъа, энтда окъурукъма деб турады. (Айхан билир-билмез Османга кёз джетдиреди).

Къарангылыкъны чачар ючюн, мадарын табыб, къарт, джаш да окъургъа керекдиле. Совет власть къурарыкъ джашау—ол джарыкъ, кенг, тенглик джашау боллукъду. Айхан, бюгюнден башлаб кесинге тенгле къурайса. Болсунму? (Айхан башыбла разылыгъын билдиреди.) Алай эсе, келишдик сора. (Сагъатына кзарайды.)

Ба, ба... унутханма да къойгъанма. Балдаш, сен къол сыларгъа аман тюлсе деб эшитгенме, былайда

сабийчик кьоолун чыгъаргъан эди да, анасына : «Балдаш бери келликди да, айтырма»,—деген эдим, сакълаб тура болурла, шо, не этерик эсенг да, мени биргеме кел да, анга бир себеблик бере кет.

Балдаш. Кимни сабийиди?

Махти (*кёзю-башы бла бир затланы ангылатыргъа кюреше*). Ма былайда темирчи Ахматны кызындан туугъанчыкъды.

Балдаш. Ия?.. Къара харибчикге... (*ёрге турады, ызы бла Айхан да.*) Баргъан а этейим, кыызчыкъ...

Махти. Айхан былай турсун, сен анда бир кёбмю мычырыкъса. Мени да Ахматха айтырым барды да, тюбемесем, боллукъ тюлдю. Кел, кел, Балдаш, теркирек барайыкъ да келейик.

Балдаш (*Айханнга*). Да сора сен былай тур, мен бусагъат джетейим.

Махти Османнга айланыб, тамагъын ариулаб, кетеди. Балдаш ызындан чыгады. Осман бла Айхан бир кесекни симсиреб турадыла. Ахырында Осман Айханны къатына джууугъуракъ келеди.

Осман (*джунчугъанын хорларгъа кюреше*). Олтуруб тур. (*Айхан олтурмайды. Джаулугъуну чачакъларын сылай, башын да энишге этиб, сюеледи. Османны ауузу кзургъакъсыгъан болур, барыб, мюйюшде челекден саблы бла суу алады.*) Ичерменг?

Айхан. Санга халалды. (*Осман бир джанына бурулуб, уртлам этиб, саблыны орнуна салады*).

Осман. (*стол джанына барады*). Не эте турасыз? Олтурсанг а, Айхан. (*Кеси сюелиб, аны олтурмазын сезеди да, олтуртады.*) Айхан, кечериксе... Мен... терс болгъанма. Кёлюнге джукъ келмесин, джанынга тиерге излемегенме. (*Таукелден таукел бола.*) Ийнан, джюрегимде харамлыкъ болмагъанды. Мени болумумда... Алайын кесинг ангылай болурса... Сенде терслик джокъду... Кеч мени, Айхан... Тилейме, тынгылаб турма да бир джукъ айт. Эшитемисе? Харамлыгъым болмагъанына ийнанамыса? (*Айхан джукъ айтырлай кёрюнмейди.*) Ангылаялмайма... Джюрегинг тамам сууб, сёлеширинг келмейми этесе? Алай эрши кёрюне эсем, чыгъайым сора... (*Эшик таба тебрейди. Эшикге джетерге ызына бурулуб.*) Айхан, джаным!..

Айхан чыдаялмай джылы кёз бла къарайды Османнга. Олсагъатлайына бир кьоолу бла башындан тутуб, башхасы бла

неге болса да таяныргъа излегенча, хауаны тинтеди. Осман мыллыгын атыб, эрлей билегинден тутады.

Осман. Айхан... Айхан!.. Не болду? Тохта, бусагъат суучукъ... Былай олтурчу... (*Шиндикге олтургъады.*)

Айхан. Хата джокъду... Башым бир кесек...

Осман. Къайгъырмаз... Бусагъат...

Ичерге суу алыб келеди.

Айхан. Огъай, огъай... Суу кереклим джокъду... Игиме энди, игиме... Айыб этме...

Осман. Нек айтаса алай?... Айыблы болгъан менме. Сенде уа не барды?

Айхан ёрге турады.

Олтургъанлай тур, нек турдунг?

Айхан. Огъай, огъай... Хатам джокъду.

Осман (*саблыны орнуна салады*). Башыма кюн ётген болур, мен да болгъанма алай. Хауагъа чыгъармы эдинг?

Айхан. Да анам келе болур энди...

Осман. Былай деб айталмагъанлыгъынга, билеме, манга кечмеклик джокъду дейсе. Тюзю, не десенг да, эркинсе... Ким биледи, джюрегими асыры кёб сагъышлагъа талатдым болур... Керек болмагъан сагъышлагъа... Терслигими ангылайма. Къалай-алай да, джукъ билдирмейин тургъаным сый тюл эди башыма. Болса да—джюрегимден, эсимден бир минутну да кетмегенсе. Ийнан, Айхан, айтханым ёкюлюн субай сёзю тюлдо. Заманнга, болумгъа къараб тургъанма. Таукелсизлик... Учуз таукелсизлик! Айхан, джаным, кечер къарыуунг бар эсе, кел энди сёзюбюзге табылайыкъ. Айт, тилейме, кёлюнге келгенни... Эшитемисе, Айхан?

Айхан (*суюген джюрекден Османны кёзюне къарайды*). Осман, сёзюбюзден таяр акъыл менде болмагъанды.

Осман (*кзууанчлы*). Керtimi айтаса?! «Хо» со-ра, Айхан?!.. (*Келиб, эрлей, кзолун кзолуна алады.*) Айхан, джаным-кёзюм! Халалджюрек, кенгджюрек!..

Айхан (*кёзлерине джыламукъ урады*). Осман!..

Осман. Айхан!.. Джылагъанмы этесе?

Айхан (*башын чайкзаб*). Къууаннгандан, на-

сыбдан... Кертисин айтсам, болгъан эди тюнгюлген заманым... Кечериксе, Осман!...

О с м а н. Мен айтырыкъны сен айтма, Айхан. Мен-ме, ёлюб кетгинчи сенден кечмеклик тилеб турлукъ...

А й х а н. Керек тюлдю энди, кечгенме.

О с м а н. Сау бол, Айхан! Сау бол, къайгъымы чачханынг ючюн, къарыуума къарыу къошханынг ючюн! Насыбым ючюн!... Билемисе, кетген кече, не да этиб, тынгы табалмайын чыкъгъан эдим тангнга. Мадар излеб... эт да, тиш да кюймезей... Энди уа алай сокъу-ранама...

А й х а н. Не мадаргъа айтаса?

О с м а н. Не мадаргъамы?... Къалай айтайым?... Огъай, огъай, бусагъатда аны санга кереклиси джокъду. Айхан, джаным, артда айтырма. Бусагъатда айтырым: бир-эки-юч кюнден хазыр бол... Анама келин болургъа хазыр бол...

Эшикден И б р а й къарайды.

И б р а й. Боллукъмуду?...

А й х а н, джаны кетиб, эрлай сыртын буруб, Османны къатындан жанлайды.

О с м а н (*гузаба, Ибрайны аллына барады*). Не айланаса?

И б р а й. Салам алейкум!... (*Аллына атлай*) Айхан болур дейме?.. Тоба асто!.. Кюнюнг ашхы болсун, Айхан! (*Осман да Айхан да мадарсыз боладыла.*)

А й х а н. Ашхы-лыкъ кёр. Ибрай!...

И б р а й. Сен да келиученмисе бери?

О с м а н. Сен келген ангамы боллукъду?! Не джу-муш бла келгенсе? Не керекди энди уа?

И б р а й. Махтиге келген эдим... Сагъыш этгенме да, саулугъум алай къолай тюл эсе да, сиз айтхандан ары, не этерикме, кюреширикме. Школну ишлегенлеге къошулайым мен да деб, аны айтыргъа къайтыб келеме, юйде чыдаылмайын.

О с м а н. Бек ашхы. Бар, тамбла эртденликде келирсе школгъа. Махтиге мен айтырма.

И б р а й. Да, болсун, алай эсе. Ёзге уа, Айхан, тынч-эсен болурсуз?

О с м а н. Тынчдыла, тынч. Бар энди, бар, сёзню къой да!...

Ибрай. Кетдим, джаным, кетдим. Эсен болугъуз. *(Кетеди.)*

Осман *(Ибрайны ызындан кзараб, эс ташлаб тургзан Айханнга кзайтады)*. Калак итча, кзалайдан да бу чыгъады.

Айхан. Ах, энди атама билдирмейин кзоярыкъ тюлдю...

Осман. Кзоркъма... Атам дегенлей, кзайдады кеси уа, юйдемиди?

Айхан. Юйде болса уа, бери ийеми эди... Тёбен элге кетген эди, ингири джыйыллыкъ болур юйге.

Осман. Кзайгъырма, мен Ибрайны анга джукъ айтмазча этерме...

Айхан. Аллах ючюн, Осман...

Осман. Кзоркъма, сен кзайгъы этерлей джукъ этерик тюлме, тегеран тилине кишен салырын изле-рикме.

Айхан. Анам да, Махти да мычыдыла, не эсе да...

Осман. Айхан, эки-юч кюн болджалны да кзояйыкъ, бюгече огъуна этейик ишибизни!

Айхан *(кзайгъылы)*. Бюгечеми?

Осман *(биягъынлай кзолуна узалады)*. Хоу, бюгече.

Айхан. Кзайдам, кзалай болур?..

Осман. Ийнана эсенг манга, «хо» дей эсе джюрегинг?

Айхан. Джюрегими огъай деген заманы болмагъанды.

Осман. Алай эсе, бюгече болсун!

Айхан. Болсун, сен айтханча, Осман.

Осман. Айхан!..

Айхан. Осман!..

Сахна къарангы болады. Кзобуз согъулады. Харс урулады, тойда тепсегенлени тауушлары келеди.

Тёртюнчю кесек

Османны юйюнде. Заман: ашхам къарангы. Байлыкъ болуб, кёзге тюртюлген зат болмагъанлыкъгъа, бёлюм кирсиз, таб джарашдырылыб. Юй болумда кийиниб, джалаубаш Осман, стол джанында олтуруб, лампа джарыкъда не эсе да бир китабны окъуб кюрешеди. Айхан да терезе джабыуну джарашдыра

Махти киреди.

Махти. Ингир ашхы болсун, юйге да игилик!
Айхан. Игилик кёр!..

Осман. *(эрлай ёрге кзобуб, кууанчлы).* Келгеннге да игилик! Кел, Махти, кел. Бери былайгъа ёт.

Махти *(олтурур джерине бара).* Эшикни къадауун да салмайын... Асыры батырлыкъ этмеймисиз, шохларым? Огъесе, байрым кече къадаусуз да боллукъду дебми къойгъансыз?

Осман. Къадау салгъан бла къалдырлыкъ эсек джаныбызны, сора алай къолай тюлдю халыбыз. Олтур, Махти, олтур.

Махти. Аны уа билмезсе... Бек анасы джыламаз дейдиле. Тюзю айтама, Айхан?

Осман *(Айханнга).* Столгъа бир джукъ сал...

Махти. Бир зат, бир зат... *(Айхан аны ючюн кзарамайын, столну кзайгъысына киреди.)* Керти айтама, чыртданда кереклим джокъду. Эшитемисе, Айхан?

Осман. Огъай, огъай, Махти, кертда дегеннге...

Махти. Энди уялгъанмы этерикме... Болмай эсе, бир суусаб этиб берсенг, иги джанымча, Айхан...

Айхан. Аллах ючюн, Махти...

Махти. Тамадагъа тынгылагъан адетди. Бар суусабынгы келтир. *(Айхан кетеди.)*

Осман. Къолай этмейсе, ант этдир...

Махти. Хата джокъду. Къоркъма, мен кесими джарлы этерик тюлме. Не окъуйса кесинг да, алан? *(Китабны кзолуна алыб кзарайды.)* «Орус тил». Къарачы, къарачы Османыбызгъа! *(Китабны ачыб, ары-бери кзарайды.)* Къайдан табханса?

Осман. Устаз Ибрахим бергенди. Кеси да бир бек багъалатыб, аджашдырыб къойма деб.

Махти. Аламат, ант этдир. Иги этесе кюрешгенинги, орус тилни билирге керекди. Уллу къралда миллетле арасында бу тил джюрюрюне сёз джокъду. Кеси да бай тил, ариу тил...

Айхан гоппан аякъ бла ичерик келтиреди.

Ай, джаша!.. *(аякзны алады).* Ичерменг, Осман?

Осман. Ич, санга халалды. *(Махти башындан тогъуб, ызына узатады.)*

Махти *(Айханнга).* Аламат айран! Насыблы бол, сау бол. Башынг айранча агъаргъынчы бир джаша!

Айхан. Халал болсун. *(Гоппанны столгъа салыб, ызына ич юйге тебрейди.)*

Махти. Къайры къачыб бараса, Айхан? Кел да былай олтурчу сен да. Айтырым барды. (*Айхан тартыныб, туракълайды.*) Кел, кел, уялыр акъылынг болур дейме...

Осман. Айтдырма аллай бир...

Махти. Юч кече бла юч кюн кетди арадан, джангы келинлигинг эски болду. Аны тышында, мен кесим да санга къайын зат болмайма. Тамада болсам да, Осман бла мен тенглебиз. Не джаны бла да уялмазча этдик, хайда, энди олтурургъа боллукъса.

Ючюсю да кюледиле. Айхан Махти айтхан джерге олтурады.

Тохта, анагъыз да къайдады?

Осман. Эгечине кетгенди. Кече да анда къаллыкъ болур.

Махти. Игиди, алай эсе. Къалайсыз ёзге уа? Айханны джанына тиймей турамыса, Осман?

Осман. Ким биледи... Кеси иги айтырыкъ болурму менден эсе.

Махти. Анга айтдырлыкъ болсам, санга уа нек сорама. Алай тюлмюдю, Айхан?

Айхан. Менден эсе анга бек ийнаныб сора болурса, къайдам...

Махти. Ма, джаным, эт энтда аллай аккагъа джюн тартма. (*Кюледиле.*)

Къарайма да, Айхан да зыккыл этдирлик тюлдю кесин, ант этдир. Не да болсун, мен ангылагъан, бир-биригизни джерге къаратырыкъ тюлсюз. Аллах насыбыгъызны алмасын.

Осман. Сау бол, Махти.

Махти. Бу эки-юч кюнде былайда алгъыш айтылыр ючюн къалмагъанды, мен да ичлеринде болуб, да керти алгъышлы болсун джашауугъуз!

Айхан. Аллах разы болсун.

Махти. Айханны джюрегин тынгысыз этген затчыкъла да болурла, къайгъырмаз, ала да кёб къыйнаб турмазла. Хар не да джарашыр. Школубуз да ишленир. Совет властны онгсунмагъанла да ойлашырлай, бойсунурлай болурла. Эх, джанларым, кёзлерим, кёрюсюз, къаллай джашау болса да Къарачайда!.. Осман, къолунгдан келгенча, билгенинги Айханнга да юрет. Артда школда да окъурсуз, уллу билим да алырсыз. Мен да кюреширикме. Джарыкъгъа, джарыкъ-

гъа чыгъаргъа керекбиз. Къарангылыкъ кёб затны кёрюрге, ангыларгъа къоймайды.

Осман. Керти айтаса аны уа, Махти, болушлусу-ча кёралмайбыз.

Айхан ахсынады.

Махти. Нек ахсындынг, Айхан?

Айхан. Билмейме, къайдам...

Махти. Ийнанмакълыкъ, таукеллик болургъа керекди неде да. Джукъдан артха турмайын, къаджыкъмайын кюрешсек, къысха заманны ичинде кёб игилик болуруна ажымсыз болугъуз.

Алай болса да, билемисиз, шохларым, сизни къууанчыгъызда бир затдан кемирек къалгъанма...

Осман. Не затдан?

Махти. Былай кёб, кёл кенгдириб, суюгеним-ча тепсеялмай къалгъанма.

Осман. Гюнахынга киргендиле сора?

Кюледиле.

Махти. Огъай, кишиде терслик болмагъанды, ары-бери чабхан бла къалыб кетдим къалай да болсун. Энди кемчилигимми бир кесек толтурмасам тынгы табарыкъ тюлме. Айхан, къайда, иги джанымча, къобузунгу бери чыгъарчы. *(Ёрге турады, ызындан экиси да турадыла. Айхан, Махтини кёлю болгъаны бла чам этгенин айыралмай, Османнга къарайды. Осман да ышармыш, не айтыргъа билмейин сиреледи).*

Ал, Айхан, ал къобузунгу, мени бир разы эт, не боллукъ эсе да. Османнга нек къарайса? Осман огъай дерик болмаз. Не Осман?

Осман. Керти кёлюнг эсе...

Махти. Игитда кёлюм болады. Огъесе тепсеялмазчамы кёресиз? Кертиди, энди тепсерге устама десем джарамаз, амма къарыууму да аярыкъ тюлме. Билесиз, тепсей билмеген — тепсерге бек сюеди.

Осман *(Айханнга)*. Вар, келтир сора. Аллай бир этгенден ары, бизде гюнах къалмасын.

Айхан кетеди.

Махти. Алан, Муштрай тюненеден бери джокъду, къайда эсе да.

Осман. Оштургъа хапар билирге кетмеге эди...

Махти. Эки-юч кечени башха джерде къала тур-
сагъыз иги эди.

Осман. Оштур ючюнмю айтдың?

Махти. Къуру аны ючюн да тюл. Билмезсе, да-
гъыда дегенлигимди...

Осман. Анасы не эте турады эке?

Махти. Балдашхамы айтаса? Этин ашайды Мушт-
рай, ант этдир. Аллындан огъуна билген эдим джашау
бермезин. Къайгъырмаз, ахыры бир тохтарыкъ болур
ол да. Энди Муштрай, кертисин айтсакъ, къызына ал-
лай бир этмейди, налог салгъаныбызны кёбге тергеб,
аны блады кесин чанчханы да, алыннганы да.

Осман. Антсызды, алыннгандан озуб, къутур-
маса.

Махти. Оштур бир джанына бир болса, Муштрай-
ны келтирир эдик харсха, не этсек да. Къалай-алай
да, мен Оштур бла тюбеширге керекме.

Айхан къобузун алыб чыгъады.

Къайда, Айхан, кесинг суюген тартыуунгу бир сокъ-
чу. Осман, харсха джараш.

Осман. Аны уа, айхай-айхай...

Махти. Энчи-энчи бир тепсеб къояйыкъ. Гитче
сагъатымда къобузчуну кеси бла тепсегенлени кёрсем,
андан сукъланнганым джокъ эди. Келме къой, Айхан.

Къобузну да согъа, Айхан Махти бла тепсейди. Осман
харс урады.

Махти (*тепсей тургъанлай*). Аллахны да терс
джерлери кёбдю. Факмуну биреуге ёлчелемей бере-
ди да, башхасын а къуру къояды. Энди Айханнга берге-
нинден манга да бир кесек зат берсе не боллукъ эди?

Осман. Огъай, огъай, бош кёлкъалды боласа,
санга да бергенди юлюшюнгу.

Махти. Ия? Не болсун, кёл кибики этигиз ары...
Харс! Джюрекде бардыла бир затла. Бу санлагъа не
этейик ансы... А, марджа, харс! (*Тепсей келиб, сора
Османны чыгъарады. Осман «огъай» деген адетин эте-
ди, ахырында тепсерге джарашады. Махти «харс» ура-
ды. Осман бла Айхан ариу тебсейдиле. Ары бла бери
эки-юч кере ётгенден сора тохтайдыла.*)

Махти. Айхан, арытдыкъ сени, ант этдир. Алай

болса да, мардасыз бек сау бол! Ёмюрюнг узакъ болсун, къууанч кюнлеринг кѣб болсунла. Осман, сен бир кесек къолайсызыракъ тепсесенг да боллукъ эди, мени кеси кесимден аллай бир кѣлюмю да чыгъармайын. Не да болсун, джазыу билиб тюбешдирген болур экигизни. Ушамагъан джукъмаз деб, таб келишесиз. Алах бир-биригизден айырмасын!

(Сагъатына къарайды). Хой, Хой! Заманны ашырдыкъ, оллахий. Ашхы кечели. (Айханнга къол узатады.)

Осман. Асыры ашыкъгъанлыкъ этмеймисе, Махти?

Айхан. Энтда олтурсанг разы эдик.

Махти. Къоркъмагъыз, бездирир ючюн къоймам. Олтурур кюнлерибиз кѣб болсунла. Эсен болугъуз, сау тангнга чыгъайыкъ.

Айхан. Сау джюрю! (Осман Махтини ашырыб къайтады.)

Ауузланнган да этмейин чыкъды...

Осман. Унамады не эсе да. Аны ючюн къарамайын, салыргъа керек болур эди...

Айхан. Къайдам, асыры къаты айтды да...

Осман. Хо да, сенде айыб къалмагъанды.

Айхан. Къалай иги адамды.

Осман. Андан иги болургъа къыйынды дерча бир адамды. Акъылы уа аны! Анга тенглик эталмагъаньма къыйналгъан да, уялгъан да этеме. Бизни да тепсетди, не этди эсе да. Огъай, иги къымылдарыкъ кѣре эдим сен да, Айхан.

Айхан. Не, кесинги оздургъаннга тергебми тураса?

Осман. Алайгъамы ушайма? Ишекли джеринг бар эсе, джангыдан тепсеб къоярыкъбыз.

Айхан (биягъынлай кюле). Эшта, эшта, энди тепсер къарыуум а джокъду.

Осман. Къоркъутдумму?

Айхан (олсагъатлай). Эшикни къадауун этгенмисе?

Осман. Не? Махтини айтханын эсингеми тюшюрдюн? Къоркъма, салгъанма.

(Столда гоппанны алады). Ичемисе?

Айхан. Огъай, ич, санга халалды.

Осман (тогъуб бошайды). Кесим билмегенлей, суусаб болуб тура кѣре эдим.

Айхан. Тепсегенинг къыздыргъан болур.

Осман. Эсингдемиди, тойда биринчи тепсегени-
биз?

Айхан. Ол огъай эсенг, биринчи сёзюнг да эсим-
деди.

Осман. Кертими айтаса? Не айтхан эдим?

Айхан. Абезекде эди ол: «Къолунг сууукъду,
не эсе да, эгечим. Джюрегинг да къолунгчамыды?»,
— деген эдинг.

Осман. Керти айтаса, тюшдю эсима. Не джууаб
этгенинги унутмайын турамыса?

Айхан. Къайдам...

Осман. «Джюрегим бар, джокъ эсе да, хапарсыз-
ма», — деген эдинг. *(Экиси да кюледиле.)*

Артда уа билдим, джюрек дегенде да аллай джю-
рек...

Эки къолун къолларына алыб, джаякъларына элтеди. Бу за-
манда эшик къагъылады.

Айхан *(сескекли)*. Джукъ эшитдингми?

Осман. Эшикми къагъылды?

Айхан *(шыбырдаб)*. Хоу... *(Эшик дагъыда къа-
гъылады.)* Эшитдингми?

Осман *(эшик таба тебрейди)*. Анам болурму?

(Айхан Османны къолундан тутуб иймейди.)
Огъай, барма, сабыр бол. *(Эшик къатыракъ къагъы-
лады.)*

Осман. Къоркъма. Сорайыкъ ким эсе да...
(къолу бла «тынч» дегенча этеди.) Кимсе?

Ауаз. Джангы джууугъунг.

Осман. Алай дегенинг?

Ауаз. Къайынынг.

Айхан *(джаны кетиб, келиб Османны билегинден
тутады)*. Ах, мен джазыкъ, Оштурду!...

Осман. Къайынынг дегенинг, атынгы айт.

Ауаз. Атымы билмей эсенг, эгечиме сор.

Айхан. Оштур, сенмисе?

Ауаз. Не? кюйеуню тили тутулубму къалды?

Осман *(джанына тиеди)*. Ач, кирме къой!...

Айхан *(Османнга ачаргъа къоймайды)*. Оштур,
джаным... Юйге баргъанмыса?

А у а з. Къонакъ скоймеген къонакъбайча нек этесиз? Нек ачмайсыз?

О с м а н. Айхан, ач, кирме къой. Бош къоркъаса, кирсин да айтырын айтсын.

А й х а н дыгалас этеди. Алай болгъанлыкъгъа, О с м а н эшикни кеси ачады. О ш т у р киреди. Шкогу джокъду ансы, О ш т у р ну неси да ол биз биринчи кѣргенибизчады.

О ш т у р. Юйге игилик.

О с м а н. Келгеннге да...

А й х а н не этерин билмейин, бир кесекни мычыйды. Сора къарнашын къучакъларгъа мыллыгын атады. О с м а н, героху да къолунда, бир джанына джанлайды.

А й х а н. Кел, ѳт бери. Биз а аллында не айтыргъа да билмейин...

О ш т у р (*Османнга*). Салам алейкум, кюйеу!

О с м а н (*кесин кзалай тутаргъа билмейди*). Алейкум са-лам... Кел, олтур... Оштур.

А й х а н (*экисине да ышарыргъа кюрешеди*). Керта, Оштур... Кесинг да ач болурса...

О ш т у р (*Осман къолунда герохун ары-бери эте тургъанына кѳз джетдириб, аллына бир-эки атлам эте*).

Кюйеу герохун джау джагъаргъа чыгъаргъан болур?..

О с м а н. Тюз айтаса, къургъакъсыб тура эди.

А й х а н (*сѳз тереннге кетмесин деген акъылда*). Экигиз да, сюелиб турмагъыз да, олтуругъуз...

О с м а н (*герохун худжунуна салады*). Олтур, Оштур... ашыкъмай эсенг.

О ш т у р. Хо да, заманым алай эркин тюлдю, болса да айыб болур кюйеу бла бир кесек ушакъ этмейин кетсем. (*Олтурады*.)

А й х а н. Мен бусагъат бир къабарыкъ зат къурайым... (*Кетеди*).

О ш т у р. Сыйлы бол, Осман, олтур кесинг да (*Оштурну хыликке этгенин Осман сезмегенча этиб, сабыр олтурады. Экиси да кзарамларын бир-бирлерине тирейдиле. Паузаны биринчи Оштур бузады*.) Тири джаш болгъанса, Осман.

О с м а н. Тирилик да къайда... алай болса да, кюрешебиз къарыугъа кѳре.

О ш т у р. Тирилик—ол игиди, алай а асыры тири болама деб тигилме ансы. Абыныргъа боллукъса.

О с м а н. Абынырынг бла къалырынг джолунга

кёре болады. Ташлы, агъачлы джолда тынчды абын-
нган. Анда керексиз тирилик джарамайды, тюз айтаса.

Оштур. Джолгъа кёре тюл, башха кёре.

Осман. Да, хо да, башынг къалай болса, джолунг
да алай.

Оштур (селеке эте). «Сен багъыр эсенг, мен—къа-
лай, сен къалай эсенг, мен — алай».

Осман. Джыргъа кёре эжиую...

Оштур (ачыулу). Сукъланырчады намысынг, алай
болсун насыбынг!.. (Осман чыдаялмайын секириб ёрге
турады, ол халда, аны ызындан Оштур да.)

Осман. Оштур!.. Мен...

Айхан юсюнде ханты бла, саханны алыб киреди.

Айхан (экисини аралары таб болмагъанын сезе-
ди). Нек ёрелешгенсиз? Андан бери олтурмаймы тура-
сыз? (Келтиргенин столгъа салады.)

Оштур. Хайыр... Асыры кёб мычыдым... (Эшик
таба барады.)

Айхан. Келтиргенимден бисмилля этмейин къа-
лай кетерсе?..

Оштур. Кереклим джокъду. Кюйеуню сыйлагъаны
да джетерикди. Айхан санга айтырым. Бизни былай
сындырлыкъса деб акъылым джокъ эди...

Айхан. Айтма алай, Оштур!..

Оштур. Алай болса да: «Ит сайлады да сюекни
алды» деб биринчи кесинг болгъанса джарлы, ха-
риб да.

Айхан. Оштур, сен мени ангыларса деб акъылым
алай эди. Энтда умутчума, экигиз да бир-бири сёзюгюз-
ню ангылагъыз да, джарашыгъыз.

Оштур. «Джарашыгъыз». Атангы бууаргъа чаба
турган бла, хахай, ат, арба бермейсе деб, мингле бла
бизден джасакъ даулай тургъан бла? Артыкъ ийненг
болмасын, арбазынга чыпчыкъ къонмасын дей тур-
гъан бла? Къарнашынгы тутуб асмакъгъа асаргъа
огъайы болмай тургъан бла? Аны ючюн къарама да
джараш дейсе? Алаймыды?

Осман. Болдунг, Оштур! Асыры кёб теблединг
адамлыгъымы, сыйымы да...

Оштур. Сёлешген менме! Кесингден тамаданы
ауузуна чабхан—ол эшекликди.

Осман. Не аман оздунг сен а!.. (Эрлай героху бол-

гъан хурджунуна узалады. Оштур андан алгъа белинде тургъан сауутун чыгъарады.)

Айхан (къычырыкъ этиб, Османны сырты бла джабады). Огъай!... Аллах ючюн!.. Ура эсенг, мени ур!..

Оштур (Айханнга). Джанынгдан эсе багъалы... Ай, джарлы сен!..

Осман (Айханны бир джанына этиб, Оштур таба атлайды.) Этеринги аяма!.. Алай а, эсингде болсун...

Айхан. Табхан аналарыгъыз бла тилейме, сабырлыкъ салыгъыз джаныгъызгъа, эшек мыйы ашамагъан эсегиз! Оштур, джаным, джангыз къарнашым!..

Оштур. Къоркъма, Айхан, джукъ этерик тюлме, эсима саллыкъ заты барды да, айтма къой. (Сауутун орнуна салады.)

Осман (ичи къайнаб). Эсинге саллыгъым а олду. Эгечинг джашауун мени бла байламлы этгенди да, бек насыблыгъа санаб турама кесими. Алай а сен аны къарнашы боласа деб, санга мындан ары да башха кёз бла къараяллыкъ тюлме. Айтыргъа, сен Совет властны джаууса, алай эсе мени да. Муратны ёлтюрдюк да, энди бизден къоркъуб турадыла, не да Совет власт энди джолундан таймай а не мадар деб тура эсегиз, джангыласыз. Сеничалагъа бой саллыкъ болуб чачмагъанла Ересейни миллетлери ёмюрле бла джарлыланы къыйынларына ишленнген артыкълыкъны уясын. Кеси сюйюб, джашауун мени бла бир этгени ючюн, эгечинге «джарлы, хариб» деб сёлешесе. Ачыкъ айтсакъ, «мени джауум сени джауунг нек тюлдю» деб этесе. Сен айтхан болса, сюйген джюрек сюймезге керекди, санга аны хайыры джокъ эсе. Айхан тюлдю джарлы, хариб да, сен кесингсе, сени бла биргелей, нёгерлеринг да. Кеси кесигизни джарлы этиб айланганла, кюнден, джарыкъдан къоркъуб, къызбайлылыгъызгъа кечеги бёркню къаблаб батыр болургъа тырмашханла. Мюйюш-мюйюш, ташатын уруб къачханла, эски джашауну кюсей джюреклеригиз къургъакъсыб айланганла!

Айтыб къояма, сиз айтхан болдукъ тюлдю. Аны ангылаб, властны аллына баш ийиб келсегиз — насыбгъыз, алай болмайын «биз айтхан» деб турсагъыз, ийнаныгъыз, кёбге узаймазсыз!

Оштур. Айтырынгы айтдынгмы! (хиликге этиб.) Сау бол джан аурута билгенинг ючюн. Эгечими хатери болсун ансы, кёргюзюр эдим мен санга акъыл юрет-

ген къалай болгъанын. Энди мен айтырны сен да бир чырмачы мыйынга. Оноучула болуб айланганыгъыз боллукъду энди. Бластыгъызны, кесигизни да чыкъгъан джеригизге джыяргъа кёб къалмагъанды. «Ат чабса, ит да чабар» дегенлей, сен да бараса, хариб, тилинги чыгъарыб, ким къайры чабханындан хапарынг болмайын.

Энди алай болсун, аллах джангылтхан эгечиме бюгюн этер мадарым джокъду. Къалай эсенг да, не эсенг да, эгечиме тагъылдынг эсе, энди сен этерик: тамбла огъуна бласт-чласт ишинги да къояса, Айханны да алыб, башха джерге, узагъыракъ эллени бирине кёчесе. Къуйругъунгу да гланч этгенни къояса, акъырын, тауушсуз джашайса.

Бизникиле келселе уа, не этерикме: джакъларгъа кюреширме. Сени джазыкъсыныб тюл, огъай, эгечим амалтын. Алай тюл эсе... ишлегенингча ишлейсе, арта, ким биледи, Махтини орнуна тюшерча этерге да болурбуз. Къалай-алай да, ишинги бизге кереклисича къурайса...

О с м а н. Мен сатлыкъладан тюлме, Оштур!..

О ш т у р. Ашыкъма джууаб этерге. Иги сагъыш этиб бошасанг, айтырса. Айхан, сен да болушурса... Бу байрым кече аллахны «амин» дегени болса, башына бир джукъ джыяр. Къалыгъыз!... (*Кете барыб, бо-сагъадан*). Герохунга джау джагъаргъа унутма, Осман. (*Кетеди*.)

О с м а н (*бир кесекни не этерин билмейин, сюелиб туруб, герохун чыгъарыб, эшикге мыллыгын атады*). Огъай алай болмаз!..

А й х а н (*ызындан джетиб, Османны юсюне къадалады*). Осман, джаным... атанг джандетли болсун, тилейме...

Бу кёзюуде узайгъан ат аякъ тауушла эшнтиледиле.

О с м а н (*кесин Айхандан айырыб, барыб, шиндикке ауур олтурады*). Итге сёлешгенча, айталгъанын айтыб кетди. Кеси... кеси салыб аллыма келген сагъатда... (*башындан тутуб*.) Кюлкюлюк, хиликкелик болдум...

А й х а н (*кесича ангылаб*). Сен къайдан биллик эдинг. Ашыгъыб да не этгенсе... Андан ары не өтерик эдинг. Кесинге уллу сёлешдиргенинг да мени амалтын эди. Мени аяб...

О с м а н. Къайгырмаз... Къайын... Кюйеу... къалай кыйынды.. Эки аягъынг бир уюкъгъа дегенлей болду хал. Айхан, джаным...

А й х а н. Не дейсе, наным?

О с м а н. Мени орнумда болсанг, сен къалай этерик эдинг?

А й х а н (*бир кесекни тынгылаб туруб*). Билмейме.

О с м а н (*ахсыныб*). Тюз айтаса. Мен да билмейме. Билрге уа керекди. Эшитемисе, Айхан, билмесек боллукъ тюлдю.

А й х а н. Эшитеме, Осман, эшитеме... Махти билгенча да айтхан эди...

О с м а н. Ах, Махти, Махти...

П а у з а.

А й х а н. Осман!...

О с м а н (*саггышлы*). Не дейсе, джаным?

А й х а н. Кетерми эдик !бу элден?..

О с м а н (*биягъы саггышында*). Къайры?

А й х а н. Къайдам...

О с м а н (*джукълаб аязыгъанча*). Не дединг?

А й х а н. Кетерми эдик дейме..

О с м а н. Оштур айтханча?

А й х а н. Огъай. Андан да узакъгъа. Сёз ючюн, Тау артына?

О с м а н. Махтини джангыз кесин къоюб? Ишлене тургъан школубузну къоюб? Аналарыбызны, джуугъубузну, тенгибизни къоюб? Элибизни бандитлеге къоюб? Огъай, Айхан, алай джарамаз, ол затны сен да айтмадынг, мен да эшитмедим.

А й х а н. Кечериксе... Терс айтханымы биле тургъанлай!.. Оштур ангыларыкъды, кечерикди деб тура эдим... Сени аягъынгы, къолунгу да байладым, Осман...

Тышындан темир къонгурауну дженгил-дженгил тауушу келеди.

О с м а н. Ол неди? (*Къонгурау тауушха адам кзычыргъан таууш къошулады.*)

А у а з. Болушугъуз! Болушугъуз! Школ джаналды, школ! Чабыгъыз, марджа, чабыгъыз!

О с м а н. Школ джанадымы?

А й х а н. Ах, мен джазыкъ!.. (*Осман тер бёркюн башына кзаблаб, эшикке мыллык атаргъа, кзычы-*

рыкъ, хахай тауушла кѣбден кѣб, уллудан уллу болады.) Осман, мен да сени бла барайым...

О с м а н. Челекле, челекле ала кел!

Ашыгъшы чыгъыб кетеди, ызындан джаулугъун да кыса, Айхан чыгъады. Къайгъы музыка эшитиледи. Сахна къарангы болады. Не да джабыу джабылады. Бу заманда бютеу сахнаны миллетни хахай-тууайлары, от бла кюрешген тауушлары толтурадыла. Сахнадан биз кѣрген декорация къорагъынчы, хар зат алайлай барыб турады. Андан сора сахна джарыйды. Энди тауушла-дауурла узагъыракъ, тунакыракъ боладыла. Сахнаны бир джанындан юсю да къара халек болуб, къолунда да челеклери, Махти чабыб чыгъады. Сахнаны башха къыйырына джетерге шок атылады. Махти, окъ сыртындан тийиб, тентиреб тохтайды, башын буруб шок атылгъан джапына къарайды. Къолундан челеклери зынгырдаб тюшедиле. Ызына бурулуб, сахнаны ортасына джетерге, Айхан да ктуру челеклери бла чыгъады Махтини болумун эслеб, челеклерниг атыб, джаны кетиб чабады.

А й х а н. Оу, мен джарлы, Махти!.. *(Махтини бутлары ийилиб, джыгъылыргъа джетиб турады.)* Не болду, Махти? Не болду санга?

М а х т и *(аякъ юсюнде кючден тура).* Сенмисе, Айхан?.. *(Къарыусуз болуб, джыгъылыргъа тебрейди, Айхан къолтукъ тюбюнден кириб, тутаргъа кюрешеди.)*

А й х а н. Не болуб къалды санга, Махти?.. *(Къычырады.)* Осман! Осман-ан!...

М а х т и. Къой, къой, Айхан, къой...

Юсю башы да кюйюб, **О с м а н** чабыб чыгъады.

А й х а н. Махти!.. Махти!...

О с м а н. Махти, Махти!!!... *(Айханны къолундан алыб, Махтини кесини тобукъларына таяндырады.)* Не болду, Махти?.. Ким?.. Айхан, сен былай тур... Махти, мен бусагъат...

М а х т и. Огъай, Осман. Бошунакъгъа... Школну... Итден туугъанла... *(Джан береди.)*

О с м а н. Махти!.. Махти!...

Айхан бир джанында тобукъланыб джылайды.

О с м а н *(джылары тамагъына тыгъылыб).* Ант этеме!.. Чыгъар кюн бла ант этеме, Махти, къысха заманны ичинде Оштурланы тюб этерме! Школну, да ишлербиз! Ант этеме!..

Сыбызгъы согъулгъан кюу макъам эшитиледи. Сахна къарангы болады, неда джабыу джабылады.

БАШЛАРЫ

Хапарла

Кокайны оноуу	3
Апалистанны тарыгъулары	6
Хыйны дууала	9
Аферин	23

Пьесала

Хоншула	45
Джаз кюнню кечесинде	53
Болумлу Кулизар	63
Байрым кече	74

АЛИЕВ ШАХАРБИЙ МАГОМЕДОВИЧ

И СМЕХ, И СЛЕЗЫ...

Рассказы и пьесы

На карачаевском языке

Редактор А. И. Кубанов
Художественный редактор М. М. Папшова
Художник Р. Текеев
Технический редактор Н. С. Прыткова
Корректор Л. Х. Бытдаева

ИБ № 2624

Сдано в набор 05.11.90. Подписано к печати 21.03.90.
Формат 84x108¹/₃₂. Бумага типографская № 2
Гарнитура «Школьная». Печать высокая.
Усл. п. л. 6,7. Усл.-кр. отт. 7,1. Уч. изд. л. 7,5.
Заказ № 5315. Тираж 3000 экз. Цена 1 руб. 00 коп.

Ставропольское книжное издательство,
Карачаево-Черкесское отделение,
357100, Черкесск,
пл. Кирова, 23, Дом печати.
Карачаево-Черкесское полиграфобъединение,
357100, Черкесск, Первомайская, 47.

А 50

Алиев Ш. М. «И смех и слезы». Ставропольское книжное издательство, Карачаево-Черкесское отделение, 1991.—128 с.

ISBN 5-76 44—0573—4

Книга Ш. Алиева состоит из сатирических рассказов и пьес, написанных им в последние годы. Своим содержанием они направлены на утверждение положительных человеческих качеств, которые так актуальны в перестроечный период.

84(Карач.) 7—6

4702280100—63
А М 150 (03)—90 63—91

